

ΙΒΡΟΝΙΚΑ

ΩΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΡΙΘΜ. ΦΥΛΛΟΥ 123 • ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ - ΔΕΚΕΚΜΒΡΙΟΣ 1992 • ΚΙΣΛΕΒ - ΤΕΒΕΤ 5753

«Κόρος ύβριν τίκτει»

"Τίκτει γαρ κόρος ύβριν, ὅταν πολὺς ὀλβίος ἐπηγαι
ανθρώποισιν ὁσοῖς μη νόος ἀρτιος η". (Διότι η
υπερβολὴ γεννά την ύβριν, ὅταν υπάρχει μεγάλη
εξουσία στους ανθρώπους εκείνους οι οποίοι δεν ἔχουν
ἀρτιον τὸν νου).

Αριστοτέλης, "Αθηναϊών Πολιτεία", XII 2

Hχρονιά που λήγει, καθώς κι εκείνη που
έρχεται, συνοδεύονται από δύο σημαντικά
για τον Εβραϊσμό γεγονότα: Το 1992 είναι
το έτος Sefarad και το 1993
συμπληρώνονται 50 χρόνια από το Ολοκαύτωμα
των Ελλήνων Εβραίων.

Το 1992, μετά από 500 χρόνια, η επίσημη Ισπανία
ζήτησε συγγνώμη από τους Εβραίους για τον διωγμό
του 1492 και επιπλέον τους κάλεσε, αν θέλουν, να
επιστρέψουν στη
χώρα αυτή και να
αποκτήσουν την
ισπανική υπηκοότητα.

Το 1993 η νέα
ενωμένη Γερμανία θα
πράξει και πάλι, όπως
κατ' επανάληψη μέχρι
τώρα, το χρέος της
και συγγνώμης στη
μνήμη των 6.000.000
Εβραίων αθώων
θυμάτων του
Ολοκαυτώματος.

Παρ' όλον ότι τις
δύο αυτές κορυφαίες
αντισημιτικές
εκδηλώσεις χωρίζει
ένα χρονικό
διάστημα σχεδόν
πέντε αιώνων,
παρουσιάζουν αφ'
ενός μεν κοινά
χαρακτηριστικά, αφ' ετέρου δε προκάλεσαν τα ίδια
αποτελέσματα στους δράστες τους.

Στα κοινά χαρακτηριστικά θα
μπορούσαμε να σημειώσουμε ότι και οι δύο διωγμοί
ήταν αποτελέσματα:

α) Προσπάθειας να παραπλανηθεί ο λαός από τα
πραγματικά θέματα που τον απασχολούσαν την
κάθε συγκεκριμένη περίοδο και να στρέψει την

προσοχή του προς άλλες κατευθύνσεις. Να
μεταβληθεί ο λαός σε διώκτη συνανθρώπων του,
ώστε να λησμονήσει την δυσχερή θέση στην οποία ο
ιδιος βρισκόταν.

β) Το εύκολο, πρόχειρο θύμα ήταν οι Εβραίοι. Τα
απολυταρχικά καθεστώτα συντιθίσουν να
δημιουργούν έναν ορατό "εχθρό", ώστε να
συσπειρώνουν εθνικιστικά τους λαούς. Το
ζητούμενο είναι να στρέφονται οι λαοί στην

αντιμετώπιση αυτού του
"εχθρού", ώστε να
μπορούν οι κάθε μορφής
και είδους δικτατορίες να
δρουν ανενόχλητες σε
βάρος αυτών των ιδιων
των λαών.

γ) Συγκυριακά και τις
δύο φορές οι Εβραίοι
διώχθηκαν, όταν οι
αντίστοιχες χώρες
ετοιμάζοντο να γίνουν
κοσμοκράτειρες: Το 1492
η Ισπανία, με τον
Κολόμβο, έφτανε στη
Νέα Γη και με το στόλο
της κυριαρχούσε στην
παγκόσμια σκηνή.
Επιζητούσε τον ρόλο της
αδιαμφισβήτητης
κοσμοκράτειρας. Το
1943, η Γερμανία του
Χίτλερ ήθελε να επιβάλει
στην Ευρώπη τη "Νέα

Τάξη" της ξεχωριστής φυλής, εκείνης των Αρείων
κοσμοκρατόρων.

Ως κοινά αποτελέσματα των διωγμών για
τις χώρες που τους επιχείρησαν, παρουσιάζονται όπι:

α) Παρ' ότι πέρασαν 500 ολόκληρα χρόνια,
μεσολάβησαν γενιές αμέτρητες, αιώνες
κοσμοϊστορικών αλλαγών, η Ισπανία έμεινε

Συνέχεια στη σελ. 38

ΟΙ ΒΡΥΚΟΛΑΚΕΣ

Αναβιώσεις βίας και ρατσισμών

Του κ. Μάριου Πλωρίτη

Ολες οι εποχές, όλες οι χώρες μαστίζονται από δραματικές αντιφάσεις. Μια από τις πιο αντιφατικές όμως είναι η δική μας εποχή και ιδιαίτερα η Ευρώπη "μας". Με τον αυτοχειριασμό του ολοκληρωτικού "υπαρκτού σοσιαλισμού" ελπίσαμε σε τέλος των πολέμων, ψυχρών και χλιαρών - και ο χάρτης γέμισε από πύρινα σημάδια "μικρών" καυτών πολέμων... Ελπίσαμε σε μια ενωμένη

Ευρώπη - και η ήπειρός μας πετσοκόβεται από εθνικισμούς, διαμελισμούς, επεκταπομόνις, ενώ πάει να χωριστεί σε Ευρώπη "των δύο ταχυτήτων"... Ελπίσαμε σε κάποια ύφεση των οικονομικών και κοινωνικών κρίσεων και κλυδωνιζόμαστε από κακοήθεις οικονομικούς πυρετούς και ατέρμονες κοινωνικές συγκρούσεις... Ελπίσαμε σε επικράτηση της δημοκρατίας και αντιμετωπίζουμε την αναζούρωση δεξιών ολοκληρωτισμών και ρατσιστικής βίας...

Το τελευταίο τούτο απασχολεί λιγότερο τις δημοσιογραφικές σήλες και τις τηλεοπτικές οθόνες, που αφιερώνονται (όχι δίκια) στη γιογκοσλαβική και καυκασιανή παραφροσύνη, ή στα άλματα των νομισμάτων σε ύψος ή σε βάθος. Ωστόσο, το θέμα δεν είναι διόλου "δευτερέυον". Η ραγδαία άνοδος των ακροδεξιών δυνάμεων σε μεγάλες ευρωπαϊκές χώρες, τα "ρεσάλτα" των νεονατού στην πρώην Ανατολική Γερμανία κ.λπ. δεν είναι λιγότερο επικίνδυνα απ' τους εμφύλιους και τις νομισματικές καταγιδες. Προπάντων επειδή έχουν τη σιωπηρή κατάφαση ή την ανοχή των τρομαγμένων μικροστών και των πενόμενων στρωμάτων, που μέσα στη βιοτική αγωνία τους δεν βλέπουν τον μέγια κίνδυνο αυτής της αναγέννησης του μίσους και του φυλετικού φανατισμού.

Και ξεχνάνε. Ξεχνάνε πως πριν από εφτά κι έξι δεκαετίες, ανάλογα "φαινόμενα" αντιμετωπίσθηκαν με ανάλογη ελαφρότητα ή "συμπλέθεια".

Κι όμως, και τότε όπως και τώρα, οι προφήτες της πολιτικής και φυλετικής βίας δεν μασούσαν τα λόγια τους, δεν

έκρυβαν τις προθέσεις τους, δεν διστάζαν στις πράξεις τους. Ωμότατα, ιταμότατα, ρέκαζαν την "κοσμοθεωρία" τους - ταυτόσημη με των σημερινών ζηλωτών τους.

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1920 ο Μουσολίνι διακήρυξε απερίφραστα: "Είμαι απόστολος της βίας" ... "Τια μένα, η βία είναι ηθική, πιο ηθική από τον συμβιβασμό και τα παζαρέματα" ... "Άν ο φασισμός είναι ένας εγκληματικός συνεταιρισμός, αν η βία ξεπήδησε από μια ορισμένη ιστορική, πολιτική και ηθική απόδοσφαιρα, τότε η ευθύνη είναι δική μου, γιατί Εγώ σκόπιμα δημιούργησα την απόδοσφαιρα αυτή. Εγώ είμαι ο αρχηγός αυτού του εγκληματικού συνεταιρισμού"! ("Εξοχη αυτοπροσωπογραφία - και πιστό πορτραίτο των κάθε φυράματος "ισχυρών ανδρών").

Και προσθέτε διαφωτιστικά και επίκαιρα: "Η τεχνική του "σκουναντρισμού" - της ομαδικής επιθεσης κατά των αντιπάλων τους, που είχαν εφαρμόσει οι φασίστες - μπόρεσε να αποδώσει εξαιτίας της ανοχής που έδειξαν απέναντι τους μεγάλα τμήματα του στρατού, της αστυνομίας και των τοπικών αρχών" (παντού και πάντα...).

Ο ισάδελφος και ομόφρων του Χίτλερ τον ίδιο καιρό "προράντευε" το ίδιο αναίσχυντα: "Η νίκη θα ευλογήσει εκείνον που θα χρησιμοποιεί χωρίς οίκτο και δισταγμό την πιο σκληρή βία"!

Καγκελάριος και "στρατάρχης" πια, συνέχιε στις παραμονές του πολέμου: "Η δύναμή μας είναι η ταχύτης μας και η σκληρότης μας"!³ Και ο "λακές" του στρατηγός Κάιτελ έγραψε σε απόρρητη διαταγή του (16.12.1942): "Δέον όπως ληφθή υπ' οργήν ότι η ανθρώπινη ζωή δεν έχει την παραμήκραν αξίαν και ότι το εκφοβιστικόν αποέλεσμα επιτυγχάνεται μόνον διά της αδιοπάτου σκληρότητος"...

'Όλοι αυτοί οι άγγελοι του ερέβους έχουν υψηλούς ηθικούς, ιδεολογικούς και εθνικούς στόχους, βέβαια. 'Όπως οι αρχαίοι ολιγαρχικοί, που τα "ιδανικά" τους διεκτραγώδει ο Αριστοτέλης, περιγράφοντας την πολιτεία των Τριάκοντα Τυράννων της νικημένης Αθήνας: "Δεν σέβονταν κανέναν απ' τους πολίτες, αλλά σκότωσαν όσους ξεχώριζαν από πλούτο, καταγωγή ή αξιώμα θέλοντας να εξαφανίσουν τους επιφοβούς και ταυτόχρονα να αρπάξουν τις περιουσίες τους" ("Ουδενός απειχόντο των πολι-

ΟΙ ΒΡΥΚΟΛΑΚΕΣ: ΑΝΑΒΙΩΣΕΙΣ ΒΙΑΣ ΚΑΙ ΡΑΤΣΙΣΜΩΝ

τών, αλλ' απέκτειναν τους και ταίς ουσίαις και τω γένει και τοις αξιώμασι προέχοντας, υπεξαιρούμενοι τε τον φόβον και βουλόμενοι ταίς ουσίας διαρπάζειν¹⁴). Το τερπνόν μετά του ωφελιμωτάτου...

Aντικείμενο αυτής της βίας είναι όχι μόνο οι ιδεολογικοί εχθροί, αλλά και οι "κατώτερες φυλές" που "μαγαρίζουν" τα έθνη.

Μέγας ευαγγελιστής του ρατσισμού ο Χίτλερ, πολύ πριν υποκλέψει την εξουσία διακήρυξε στο διαβόλο βίβλιο του: "Ενα κράτος που σε μια εποχή τέλειας μόλυνσης των φυλών προφύλαξε, με κάθε μέσο, τα καλύτερα στοιχεία της δικής του, πρέπει μια μέρα να κυριαρχήσει πάνω στη γη"¹⁵. ("Τα καλύτερα στοιχεία" ήταν οι τραμπούκοι των Ες Ες, των Ταγμάτων Εφόδου και Σιά" ...).

Κι ο "δόκτωρ" Τομά, συνήγορος του "Θεωρητικού" του νατσισμού Ρόζενμπεργκ, δε δίσταζε να πει στη δίκη της Νυρεμβέργης: "Η κίνησις αυτή - ο αντιομητισμός - καθωρίσθη υπό της Μοίρας (sic) και ήτο ιστορικώς αναγκαία ως αντίδρασης κατά του ρασιοναλισμού και της μηχανοκρατίας της εποχής μας". (Τι συγκινητικό "ιδεολογικό" χρυσόχαρτο ή στρατόχαρτο!).

Πού οδήγησαν αυτές οι "Θεωρίες" και οι θηριωδίες είναι πασίγνωστο. Χάρη, βέβαια, και στην **εθελοτυφλία των "συμπαθούντων" και των συμφεροντολόγων** - που του κάκου τους προειδοποιούσαν μερικοί οξυδερκείς, όπως ο σερ Ρόμπερτ Βάνσιταρ, μόνιμος υφυπουργός των Εξωτερικών της Αγγλίας, που έγραψε από τον Μάρτιο του 1933 κιόλας, τέσσερις μόλις μήνες μετά την υφαρπαγή της εξουσίας απ' τους χιτλερικούς: "Έχουμε να κάνουμε με ανθρώπους πολύ ώμους, που μέσα στο κεφάλι τους έχουν ελάχιστες ιδέες, πέρα από την κτηνώδη βία και τον μιλταρισμό... και θα καταλήξουμε σε

πόλεμο για χάρη τους" ... Άλλα ποιός ακούει τις Κασσάνδρες;

Oσοι έχουν ακόμα μακρύτερη μνήμη, θυμούνται πως δάσκαλοι των πρωθυπέρεων εκείνων της βίας και του ρατσισμού στάθηκαν οι παμφίλτατοι Τούρκοι (κι όχι μόνον αυτοί, βέβαια), που τόσο θαυμάζοντει σήμερα παγκοσμίως για τη δημοκρατία τους, τον ανθρωπισμό τους και τον πολιτισμό τους. Κάπως διαφορετικά τα έλεγε, πριν 115 χρόνια, ο Αγγλος πρωθυπουργός Γκλάντσον (Γλάδστων, στα καθ' ημάς):

"Από την πρώτη μαύρη μέρα που μπήκαν στην Ευρώπη ήταν το μόνο δείγμα της ανθρωπότητας που έδειξε τη μεγάλυτερη ελλειψη ανθρωπισμού. Οπουδήποτε κι αν πήγαν, μια πλατιά κηλίδα αίματος έδειχνε τα ίχνη της διαβάσεως τους και σ' όλη την έκταση της κυριαρχίας τους ο πολιτισμός εξαφανίζόταν. Παντού αντιπροσώπευαν μια κυβέρνηση βίας, σε αντίθεση με την διακυβέρνηση του δικαίου"¹⁶. (Με τέτοιες περιγραμμές, πώς να μην είναι το "χαϊδεμένο παιδί" των "νέων τάξεων";).

Ο άριστος μαθητής τους, ο Χίτλερ - που ήξερε πόσο κοντή είναι η διεθνής μνήμη όταν ψαλιδίζεται από τα διεθνέστερα συμφέροντα - τους απένειμε τον δίκαιο φόρο πιμής πριν εισβάλει στην Πολωνία: "Διέταξα τα «Τάγματα Θανάτου» να σκοτώνουν αντλεώς όλους τους άνδρες, πις γυναίκες και τα παιδιά της πολωνικής φυλής... Ποιος μιλάει σήμερα για τη σφαγή των Αρμενίων από τους Τούρκους;"¹⁷.

Αν ζούσε τώρα - ο μη γένοιτο! - θα πρόσθετε: "Ποιος μιλάει για τις σφαγές των Ελλήνων, των Κυπρίων, των Κούρδων, αλλά και των ιδιων των αντιφρονούντων Τούρκων;".

Aποδιοπομπαίος τράγος όλων αυτών των γυμνοκέφαλων (skin heads) και γυμνόμυα-

λων είναι, φυσικά, ο "δήμος" και η δημοκρατία.

'Οπως οι αρχαίοι ολιγαρχικοί, ορκίζονται κι αυτοί: "Και τα δήμωα αει κακόνους έσομαι και βουλεύσω ό,πι αν έχω κακόν" ("Και απέναντι του λαού θα τρέφω πάντα κακές διαθέσεις και θα σκεφθώ ό,πι κακό μπορώ να κάνω εναντίον του"¹⁸).

Για τον Χίτλερ, οι μάζες είναι "σαν ζώα που υπακούει μόνο στα ένστικτά του", που "στερείται κριτικού πνεύματος" και "δεν χειραγώγεται παρά μόδον αν φανατισθεί".

Και οι σύγχρονοι ομόφρονες του θεωρούν τη δημοκρατία "μόλυνση του πνεύματος" ... δηλώνουν πως "θέλουμε να καταστρέψουμε τη δημοκρατία... και να εμπιστευθούμε την καθοδήγηση του κράτους σε λίγους αριστοκράτες της διανοήσεως" (και αριστοτέχνες των βασανιστριών, των στρατοπέδων συγκεντρώσεως και των θαλάμων αερίων...).

Iδιοι λόγοι, ιδιες πράξεις, ιδιοι όλεθροι, μέσα στους αιώνες - προπάντινων πράξεις και λόγοι χτεσινοί μόλις, που τόσο γρήγορα αποληφούνται.

Η Ενωμένη Ευρώπη που οραματίζομαστε θα γίνει τάχα **Ευρώπη της ενωμένης βίας, του ενωμένου ρατσισμού**, που θα οδηγήσουν άσφαλτα σε καινούργιους ερειπιώνες εθνών και ψυχών;

"Είναι το ίδιο επικίνδυνο να δώσεις μαχαίρι σε τρελό και δύναμη σε κακόβουλο" ("Ομοίως επισφαλές μανιούμενα δούναι μάχαιραν και μοχθηρώ δύναμιν"), έλεγε ο Ιάμβλιχος¹⁹. Οι χτεσινοί και οι σημερινοί "μοχθηροί" κρατένε όπλα πολύ φοβερότερα από μαχαίρια. Άλλα το πιο επικίνδυνο όπλο τους είναι η σιωπή και η ανοχή των πολλών που θα γίνουν αυριανά θύματά τους...

(Από **"Το Βήμα"**, 27.9.1992)

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- Στην παλική Βουλή, μετά τη δολοφονία του σοσιαλιστή ηγέτη Ματτέοπι απ' τους φασίστες.
- Ο Αγών μου (1926), τομ. Α', κεφ. 5 της ελλην. έκδοσης.
- Ομιλία στους στρατηγούς του, 22.9.1939.
- Αθηναίων Πολιτεία, 35. Μετάφρ. Αγγ. Βλάχου, Εστία 1980.
- Ο Αγών μου, τόμ. Β', σελ. 323.
- Σ. E. G. Horton, Η κατάρα της Ασίας (1926), Μετάφρ. Γ. Τσελέκα 1980, σελ. 25.
- Βλ. υποσήμ. 3.
- Πολιτικά, Ε, 1310α, 9. Μετάφρ. B. Μοσκόβη, X. Καρατζάς.
- Στοβαίος, ΜΓ, 71.

Κατέστρεψαν το στρατόπεδο Ζαχσενχάουζεν

για να σβήσουν τη μνήμη του Ολοκαυτώματος

Του κ. Βλαντίμιρ Σετιμέλι

Τι έκαψαν και βεβήλωσαν (οι ναζιστικοί) αυτή τη φορά; Το μουσείο - μουσείο του στρατοπέδου συγκεντρώσεως του Ζαχσενχάουζεν, δύο βήματα από το ενοποιημένο Βερόλινο. Ύστερα από μια νύχτα - κόλαση, με συγκρούσεις με την αστυνομία και συλλήψεις, ανάμεσα σ' εκείνα τα χέρια τα υψωμένα σε ναζιστικό χαιρετισμό και ενώ κάποιοι σκέπτονταν να γιορτάσουν την επέτειο της χρησιμοποίησης του πυραύλου "V2" που τραυμάτισε βαθιά το Λονδίνο, ορισμένοι "άγνωστοι" πήγαν στα παραπήγματα του στρατοπέδου και άναψαν φωτιές λίγο - πολύ παντού.

Είναι η πρώτη φορά που συμβαίνει. Τάφοι, νεκροταφεία, συναγωγές, έχουν ήδη γνωρίσει αυτό τον τελευταίο χρόνο επαισχυντες βεβηλώσεις. Ξανάκαναν την εμφάνισή τους οι επιγραφές "Γιούντεν, ράους" ("Έξω οι Εβραίοι"), ενώ οι βρυστές προς τους ξένους, προς τους "μαύρους" και τους "διαφορετικούς" είναι στην ημερήσια διάταξη. Ύστερα οι επιθέσεις στους δρόμους. Τώρα το μουσείο του στρατοπέδου κατεστραμμένο από τη φωτιά.

Τι έκαψαν; Τις παλιές φωτογραφίες της εξόντωσης, τις εικόνες των θαλάμων αερίων άλλων στρατοπέδων, ένα ομοίωμα του Ζαχσενχάουζεν την εποχή του Χίτλερ και έ-

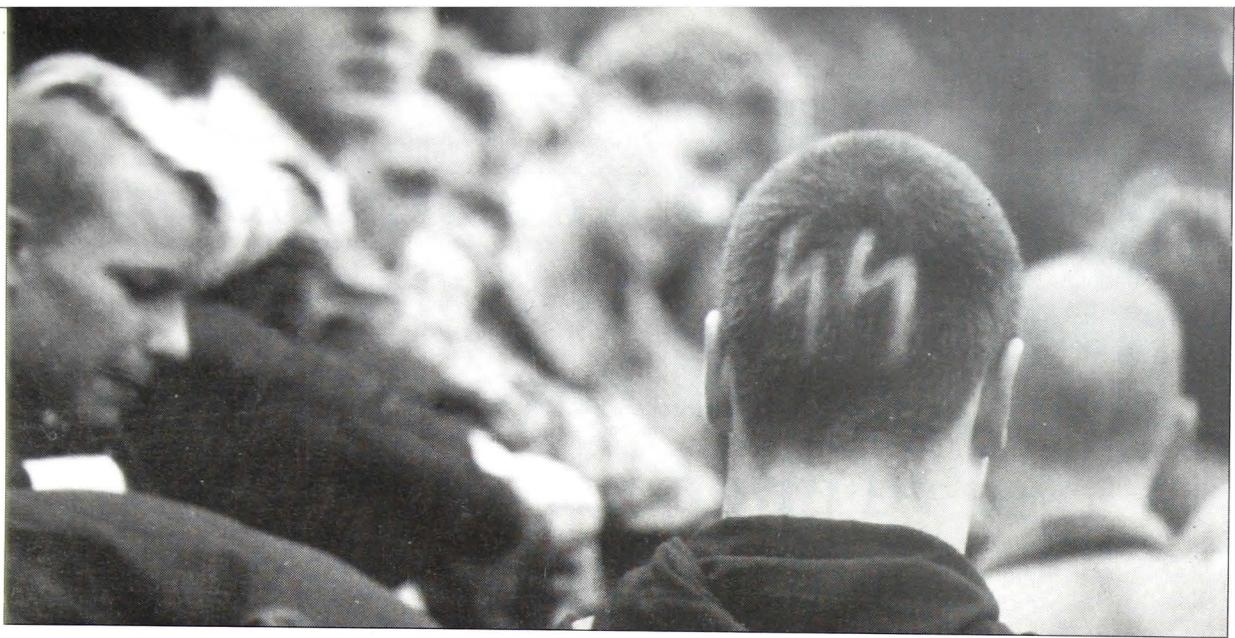
να σωρό "στολές": εκείνες τις φρικτές με τις ρίγες, που τις φορούσαν σε όποιους έφταναν εδώ από κάθε γωνιά του κόσμου για να τελειώσουν τη ζωή τους, σημαδεμένοι με ένα νούμερο στο μπράτσο. Εκείνες οι "στολές" ήταν τακτοποιημένες στο μουσείο για "αιώνια ανάμνηση" τόσων μαρτύρων, ώστε κανείς στο μέλλον "να μην μπορέσει να έχασει". Εκείνη τη νύχτα όμως προσπάθησαν να εξαφανίσουν στο Ζαχσενχάουζεν τη "μνήμη", την "ανάμνηση", την "προειδοποίηση".

Ζαχσενχάουζεν, όπως Μπούχενβαλντ, Μπέργκεν Μπέλσεν, Ράβενσμπουκ, Νταχάου, Άουσβιτς, Μπιρκενάου, Τρεμπλίνκα ή Στούτχος. Άλλα φυσικά, με τη δική του καθένα φρικαλέα ιστορία.

Οι ναζί, όπως είναι γνωστό, ήταν καλά οργανωμένοι και προσπαθούσαν να "εξειδικεύουν" την εξόντωση και το έγκλημα. Υπάρχουν τα στρατόπεδα με τους θαλάμους των

αερίων, τα στρατόπεδα "εργασίας", εκείνα για τους Εβραίους, τους τσιγγάνους και τους κομμουνιστές. Εκείνα για τους "πολιτικούς κρατούμενους" και τους στρατώτες, εκείνα για τους ομοφυλόφιλους, για τις γυναίκες και μερικά για "άμεσους πειραματισμούς". Κοντολογίς, ένα φρικτό στρατοπεδικό "σύμπαν" για να φτάσουν στην "τελική λύση".

Το Ζαχσενχάουζεν

Το Ζαχσενχάουζεν είχε δημιουργηθεί από τα πρώτα, το 1936, για να συγκεντρώσει τους Εβραίους που είχαν πιαστεί μαζικά τη "νύχτα των κρυστάλλων", τους Γερμανούς σοσιαλδημοκράτες και κομμουνιστές ή οποιουσδήποτε αριστερούς και τους αντιπάλους του καθεστώτος οποιασδήποτε προέλευσης και πίστης. Μέσα στο σύμπαν των στρατοπέδων, που στη συνέχεια έφτασαν τα εξακόσια σε αριθμό, εκείνο, δυο βήματα από το Βερολίνο, έπρεπε να αντιπροσωπεύσει ένα σημείο διαλογής. Σε διάστημα δύο χρόνων απέκτησε όμως μεγάλη φρήμη μεταξύ των Ες Ες και των ειδικών στην εξόντωση, εξαιτίας μιας μηχανής που κατασκεύασε ένας στρατιωτικός τεχνικός.

Περί τίνος επρόκειτο; Για μια συσκευή χάρη στην οποία οι δέσμιοι εξοικονομούσαν χρόνο και κούραση. Τα θύματα με δεμένα τα χέρια πίσω από την πλάτη ανυψώνονταν με ένα μηχανισμό ως τη γραμμή βολής μιας άλλης περιέργης συσκευής, από την οποία ριχνόταν μια πιστολιά που σκότωνε με το κλασικό χύτημα στον αυχένα. Τα πάντα αυτοματοποιημένα, τα πάντα χωρίς να πρέπει να ζητηθεί από τα Ες Ες να επέμβουν προσωπικά.

'Οπως αφηγήθηκαν χρόνια αργότερα, στη δίκη της Νυρεμβέργης, οι ναζί εγκληματίες πολέμου, μόνο δύο χρόνια αργότερα προέκυψε το πρόβλημα της καταστροφής εκατομμυρίων ανθρώπων. Δημιουργήθηκαν έτσι οι θάλαμοι των αερίων, τα δήθεν ντους, τα στρατόπεδα πειραματισμού και όλα τα άλλα γνωστά μέσα εξόντωσης. Κατόπιν δημιουργήθηκαν νέοι όροι, κοινής χρήσης, σε εκείνους τους τόπους του μαρτυρίου: "περνώ από την καμινάδα", "πηγαίνω στο ντους", "πηγαίνω στο γιατρό" (για την εγχείριση από γιατρούς - δημιους) κ.ο.κ. Μια νέα γλώσσα, που συμβόλιζε την τραγωδία, τη φρίκη, το θάνατο.

'Οσοι γύρισαν από τα στρατόπεδα, έγραψαν και αφηγήθηκαν τα πάντα. 'Άλλοι δεν κατάφεραν να αφηγηθούν τίποτα, σημαδεμένοι για όλη τους τη ζωή. 'Άλλοι ακόμη έθεσαν τέρμα στη ζωή τους από μια τρομερή αισθηση ταπείνωσης, νιώθοντας υπεύθυνοι για το γεγονός ότι έμειναν ζωντανοί. Για τον Πρίμο Λέβι έγινε ακριβώς έτσι. Και για

πολλούς άλλους σαν κι αυτόν ήταν το ίδιο πράγμα. Εκείνες οι αφηγήσεις του Λέβι, εκείνες οι αναμνήσεις του της τραγωδίας που έζησε... Έξι εκατομμύρια νεκροί. Εκατό χιλιάδες περισσότεροι ή λιγότεροι δεν αλλάζουν το νόημα των δύον συνέβησαν. Και τώρα, το μαυσωλείο - μουσείο του Ζαχσενχάουζεν καμίένο.

Ίσως η φωτιά να κατέστρεψε τη "μηχανή για το χτύπημα στον αυχένα" ανάμεσα στα ουρλιαχτά εκείνων που τη νύχτα του περασμένου Σαββάτου ύψωναν τα χέρια σε ναζιστικό χαιρετισμό. Διαβάστε σε εκείνα τα παιδιά - θα έγραψε ιώς ο Πρίμο Λέβι - τις αφηγήσεις εκείνων που γύρισαν από την κόλαση.

Και να η αφήγηση της Ρότα Γκαλάσι Πελένγκι, που πέθανε στο Ράβενσμπρουκ. "...Είχα και μια Ρωσίδα φίλη. Η καημένη δεν μπορούσε να σταθεί όρθια. Εγώ ήμουν πίσω της και προσπαθούσα να τη στηρίξω. Μια νύχτα αποκομήθηκα με το κεφάλι της πάνω στην πλάτη μου. Της είπα: Πήγαινε λιγό πιο πέρα. Δεν κινήθηκε. Ήταν νεκρή..."

Η Ρότα Γκαλάσι μιλά για το τέλος και μιας άλλης φίλης της, της 'Αννας Μπότο από το Μίλανο: "Η Μπότο δεν μπορούσε πια να δουλεύει. Δέχτηκε να πάει στο μπλοκ των αναπήρων. Ύστερα από λίγες μέρες τη ρώτησα πού πάει. Αυτή με κοίταξε με τα μάτια διπλωμένα και άρχισε να τραγουδά: "Θα ξανάρθουμε το Μάη με τα τριαντάφυλλα". Είχε τρελαθεί. 'Οταν δεν ήμουν πια στο Ράβενσμπρουκ ρώτησα γι' αυτή και μου είπαν ότι το μπλοκ των αναπήρων και των τρελών γυναικών είχε πυρποληθεί".

Και τώρα η αφήγηση μιας άλλης από εκείνες που επιβίωσαν, της Μαρίας Λουίζα Κάνερα από το Σαλάσκο, νούμερο 77364, πάντα από το Ράβενσμπρουκ: "Είχα κοντά μου τη συντρόφισσα στις συμφορές 'Αντζιολα Πιτσινέλι από το Μπέργκαμο. Ανταλλάξαμε τις εντυπώσεις μας για τον τόπο του θανάτου όπου είχαμε βρεθεί. Ήταν μια ωραία κοπέλα μόλις 20 χρόνων, με καστανά μαλλιά. Το άλλο πρωί, μόλις ξυπνήσαμε, είδα με έκπληξη ότι τα μαλλιά της νέας είχαν γίνει κάτασπρα. Μέσα σε μια νύχτα, η αγωνία και ο τρόμος την είχαν ασπρίσει στα 20 χρόνια της".

Δύο, μόνο δύο αφηγήσεις. Υπάρχουν εκατοντάδες. Για να γεμίσουν ολόκληρες βιβλιοθήκες.

(Από την **"Αυγή"**, 4.10.1992)

HΔήλος, ένα μικρό και άγονο νησί των Κυκλαδών, βρίσκεται δυτικά της Μυκόνου από την οποία απέχει μόλις 3,5 ναυτικά μίλια. Το όνομά της έγινε διάσημο από την αρχαιότητα και, μαζί με την κοντινή της Ρήνεια, τα δύο νησιά ονομάστηκαν "Δήλες".

Η Δήλος έχει ολική επιφάνεια 5,19 τ.χλμ., με μεγαλύτερο μήκος 4,5 χλμ.

και μεγαλύτερο πλάτος 1.300 μέτρα.

Έχει σχήμα επίμηκες και εκτείνεται από βορρά προς νότο. Οι αρχαίοι Έλληνες την αποκαλούσαν και "Χλαμυδία", γιατί το σχήμα της μοιάζει με χλαμύδα. Παρά τη μικρή της έκταση και τη φυσική και γεωγραφική της ασημαντότητα, η Δήλος

έγινε διάσημη και "ιερή" κατά την αρχαιότητα γιατί σ' αυτήν τοποθετήθηκε ένας από τους ιερότερους μύθους των

αρχαίων Ελλήνων, αυτός της

γεννήσεως του θεού Απόλλωνα. Σ' αυτόν το μύθο αποδίδεται και η ανάδειξη του νησιού σε σπουδαιότατο

Πανελλήνιο αλλά και Μεσογειακό θρησκευτικό - λατρευτικό κέντρο των αρχαίων χρόνων.

Η φήμη της υπήρξε μεγάλη, ώστε της αποδόθηκε η ίδια αξία με την Ολυμπία, τους Δελφούς και την Επίδαυρο. Κατά

την εποχή εκείνη την ονόμαζαν και Κύνθο, Αστερία, Πελασγία, Ζάκυνθο και Σκυθή.

Κάποια αρχαία παράδοση θέλει το μικρό αυτό νησί να είναι κομμάτι που αποσπάστηκε από τη Σικελία και ενώ έπλεε στα κύματα, ο Ποσειδώνας τη στερέωσε και την κατέστησε "δήλον", ενώ μέχρι τότε ήταν άδηλος. Έκανε δε ο

θέος αυτή την πράξη μετά από παράκληση του Δια, έτσι ώστε να έρθει εκεί η Λητώ και να γεννήσει τον γιό του Απόλλωνα. Όπως ήταν φυσικό, η Δήλος, με την εύνοια του Απόλλωνα έγινε ένα από τα πιο σπουδαία θρησκευτικά κέντρα για τους λαούς της Μεσογείου. Εκτός όμως από λατρευτικός χώρος, η Δήλος υπήρξε και σημαντικό εμπορικό και πολιτιστικό κέντρο.

Η ΕΒΡΑΪΚΗ ΠΑΡΟΥΣΙΑ ΣΤΗ ΔΗΛΟ

Αιθουσα «Δ». Η μαρμάρινη αψίδα και η κοίτη. Διακρίνονται τα πορώδη ελλειψοειδή κομμάτια πέτρας που την καλύπτουν

Του κ. Δημήτρη Α. Μαυριδερού

Oι πρώτοι κάτοικοι του νησιού ήταν οι Φοίνικες και οι Κάρες. Αργότερα, με την κάθοδο των Ιώνων, το νησί έγινε ιωνική αποικία και μετατράπηκε σε ιωνικό πολιτικό και θρησκευτικό κέντρο.

Από αρχαιολογικής απόψεως, η Δήλος αποτελεί ίσως την πιο διάσημη ελληνική νεκρόπολη, καθώς η ανθρώπινη παρουσία στο νησί πριν από χιλιάδες χρόνια υπήρξε έντονη, με εκθαμβωτικά έργα τέχνης και με εντυπωσιακά γεγονότα που συνθέτουν τη μεγάλη ιστορία της. Σήμερα, η Δήλος είναι ακατοίκητη και χαρακτηρίζεται ως αρχαιολογικός χώρος. Την ιστορία της μαρτυρούν τα κατάσπαρτα αρχαιολογικά ευρήματα που είδαν και πάλι το φως μετά από αιώνες.

Οι πρώτες ανασκαφές στη Δήλο έγιναν επί Ρωσοκρατίας των Κυκλαδών μεταξύ του 1770 και του 1774. Ο Ολλανδό - Πρώσσος λόγιος και αξιωματικός στη ρωσική υπηρεσία Pasch Van

Krienen επιχείρησε ανασκαφή το 1772, τα δε πολυάριθμα ευρήματά του κατέληξαν στην Πετρούπολη και το Βουκουρέστι.

Το 1829 έγινε μια ακόμη μικρή ανασκαφή από τα μέλη της

"επιστημονικής αποστολής του Μορέως" (Expedition Scientifique de la Morée), η πρώτη όμως τακτική, επιστημονική ανασκαφή έγινε το 1873 από τον επαίρο της Γαλλικής Σχολής των Αθηνών I. Λεμπέγκ, την οποία συνέχισε ο Π. Σταματάκης εκ μέρους της Αρχαιολογικής Εταιρείας των Αθηνών.

Το 1877 άρχισαν συστηματικές ανασκαφές των ερειπίων της Δήλου από τη Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή, υπό τη διεύθυνση του Θεόφιλου Ωμόδη. Μέσα σε μια τριετία, μεταξύ των ετών 1887 και 1890 βρέθηκαν στη Δήλο 1.500 μαρμάρινες επιγραφές οι οποίες εξιστορούν μια περίοδο επτά αιώνων, από τον 7ο μέχρι τον 1ο π.Χ. αιώνα.

Οι ανασκαφές διακόπηκαν το 1894 για να επαναληφθούν το 1903. Τα πλούσια αρχαιολογικά ευρήματα υπήρξαν ανεκτιμητής αξίας και η αρχαιολογική σκαπάνη αποκάλυψε και έφερε στο φως τεμένη, στοές, ναούς, βωμούς, αγάλματα, κίονες διαφόρων τύπων, εξέδρες, αετώματα, ακρωτήρια, ανάγλυφα, επιτύμβια, αναθυματικά, επιγραφές, αγγεία, κ.ά.

Η Εβραϊκή Συναγωγή της Δήλου

Το οικοδόμημα της Συναγωγής αποκαλύφθηκε μετά από ανασκαφές του Α. Πλασσάρ (A. Plassart) το 1912 και 1913. Ο ίδιος υπήρξε ο πρώτος αρχαιολόγος που κατέληξε στο ορθό συμπέρασμα, ότι το κτίσμα αυτό αποτελούσε Εβραϊκή Συναγωγή. Το συμπέρασμα αυτό αμφισβήθηκε αργότερα από τον Μπ. Ντ. Μαζούρ (B.D. Mazur), ο οποίος το 1935 μελέτησε την ταυτότητα του κτίσματος, όταν έκανε κάποιες αρχαιολογικές παρατηρήσεις πάνω στο σχέδιο του οικοδομήματος. Οι παρατηρήσεις αυτές ανασκευάστηκαν αργότερα από τον Φίλιπ Μπρουνώ (Philippe Bruneau), ο οποίος με μια λεπτομερή μελέτη στήριξε με μεγαλύτερη σαφήνεια την ταυτότητα του μνημείου και συγκεκριμενοποίησε την ιστορία του.

Το 1962 ο ίδιος ανέσκαψε και καθάρισε ένα είδος "δεξαμενής", που βρίσκεται μέσα στο κτίσμα, ένα χώρο τον οποίο το Α. Πλασσάρ δεν μπόρεσε να καθαρίσει το 1912 - 13, λόγω έλλειψης μέσων. Ο καθαρισμός αυτός έφερε νέα στοιχεία στο φως και έδωσε αφορμή για καινούργιες παρατηρήσεις.

Η περιγραφή του κτίσματος, όπως έγινε από τον Α. Πλασσάρ το 1913, οι παρατηρήσεις του Μπ. Ντ. Μαζούρ το 1935 και, τέλος, τα αποτελέσματα του καθαρισμού του χώρου από τον Φ. Μπρουνώ το 1962, έδωσαν πλέον ολοκληρωμένη αρχαιολογική εικόνα της Εβραϊκής Συναγωγής της Δήλου, που είναι η εξής:

Περιγραφή του κτίσματος

Το κτίσμα βρίσκεται στο βορειο - ανατολικό τμήμα του νησιού και συγκεκριμένα νοτο - ανατολικά της συνοικίας του Σταδίου, πολύ κοντά στην όχθη της θάλασσας. Στην παρούσα κατάστασή του, το κτίσμα αποτελείται από τρία μεγάλα μέρη:

Το μέρος: Οι αιθουσες "Α" και "Β" αποτελούν ένα ορθογώνιο παραλληλόγραμμο με διαστάσεις 16,90 μέτρα από βορρά προς νότο και 14,40 μέτρα από την ανατολή προς τη δύση. Και οι δύο αιθουσες είναι στρωμένες με μωσαϊκό που αποτελείται από μεγάλα κομμάτια μαρμάρου.

Σύμφωνα με τα δεδομένα της ανασκαφής του 1912 - 13, "το κτίσμα είναι σήμερα χωρίς οροφή, αλλά στο παρελθόν ήταν καλυμένο με κεραμίδια".

Στο κέντρο των δύο αιθουσών ο Μπ. Ντ. Μαζούρ παρατήρησε μια καλοδιατηρημένη βάση με διαστάσεις 2 X 2 μ. Στη βάση αυτή ισως ήταν τοποθετημένος ένας βωμός ή ένα άγαλμα. Την εκδόχη αυτή δεν την αμφισβήτησε ο Φ. Μπρουνώ, χωρίς όμως να καταλήξει στην αναγνώριση της ακριβούς χρήσης αυτής της βάσης.

Ο ανατολικός τοίχος των αιθουσών "Α" και "Β" αποτελεί μεσοτοιχία με την αιθουσα "Γ" και ήταν διάτρητος με τρεις πόρτες (Σχέδιο 1, σημεία 1, 2 και 3). Από αυτές, οι δύο βρέθηκαν χτισμένες (Σχέδιο 1, σημεία 1 και 2). Μετά την ολοκλήρωση της κατασκευής του χώρου "ΑΒ", αυτός χωρίστηκε σε δύο περίπου ίσα μέρη, το "Α" προς βορρά και το "Β" προς νότο. Ο διαχωρισμός αυτός έγινε με έναν τοίχο ο οποίος έχει τρεις πόρτες σε ίση μεταξύ τους απόσταση (Σχέδιο 1, σημεία 9 και 10). Ο τοίχος αυτός είναι μετρίας εμφανίσεως από κατασκευαστικής απόψεως, για δε τη δημιουργία του χρησιμοποιήθηκαν παλαιά μάρμαρα αλλά και κτισμάτων ή ερεπίων. Ακόμη, δεν έχει θεμέλια, ενώ το ανατολικό του άκρο καταλήγει στην είσοδο της δεύτερης από τις τρεις πόρτες του (Σχέδιο 1, σημείο 2).

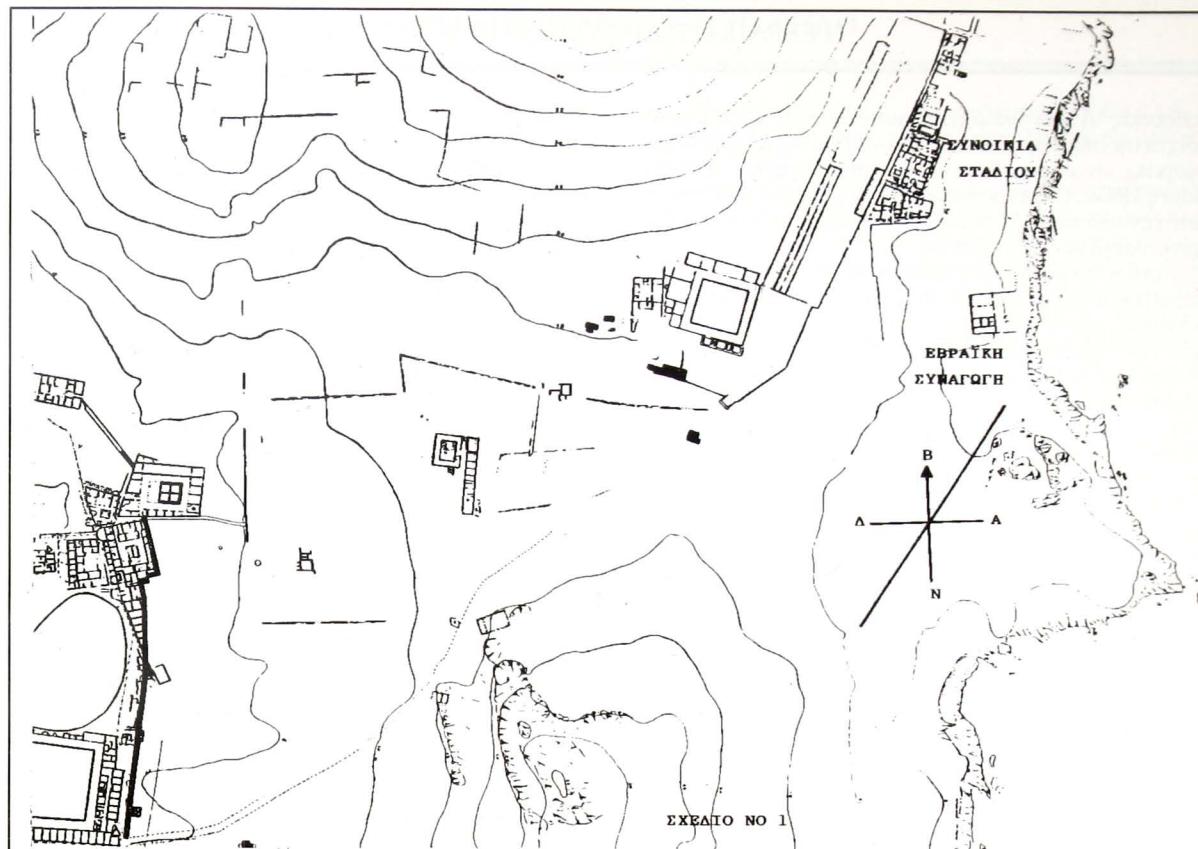
Κατά μήκος του νότιου τοίχου της αιθουσας "Β", καθώς και κατά μήκος του βόρειου και δυτικού τοίχου της αιθουσας "Α", υπάρχουν σε σειρά μαρμάρινα έδρανα, πρόχειρα κατασκευασμένα. Στη μέση του δυτικού τοίχου της αιθουσας "Α", η σειρά των έδρανων διακόπεται περίπου στο μέσο κι έτοις δημιουργείται χώρος όπου βρίσκεται ένας θρόνος κατασκευασμένος από άσπρο μάρμαρο (Σχέδιο 1, σημείο 4). Μπροστά στο θρόνο υπάρχει ένα μικρό μαρμάρινο κινητό σκαμπό για τα πόδια του θρησκευτικού λειτουργού.

Τέλος, στην αιθουσα "Α" εκ των υστέρων τοποθετήθηκε ένας στρογγυλός κλίβανος για τη θέρμανση της αιθουσας. Ο κλίβανος αυτός βρίσκεται στο μέσο της αιθουσας "Α", πολύ κοντά στο θρόνο του Μωσή.

Το μέρος: Η αιθουσα "Δ" βρίσκεται προς νότο της αιθουσας "Β" και είναι στην ουσία ένα σύμπλεγμα πέντε μικρών διαμερισμάτων, των οποίων οι τοίχοι βρίσκονται σήμερα στο ύψος του εδάφους. Οι αιθουσες "Β" και "Δ" χωρίζονται από έναν τοίχο ο οποίος έχει κατεύθυνση από ανατολάς προς δυσμάς. Ο τοίχος αυτός διατηρείται μέχρι τις μέρες μας με ανώτερο ύψος 1.80 μέτρα, ενώ διακόπτεται στο μέσο της δυτικής του πλευράς από μια μεγαλόπρεπη αψίδα από άσπρο μάρμαρο.

Ο καθαρισμός της "δεξαμενής" που βρίσκεται κάτω από την αψίδα επέτρεψε στο να γίνει πιο κατανοητή η χωροταξία του μνημείου. Η μαρμάρινη αυτή αψίδα διασκελίζεται μια πετρώδη κοίτη μήκους 6,08 μέτρων, η οποία είναι προσανατολισμένη βορειο - δυτικά (Σχέδιο 1, σημείο 8). Ένα τμήμα της κοίτης βρίσκεται στα νότια της αψίδας - αλλά και κάτω από αυτήν - σε μήκος περίπου ενός τρίτου (1/3) του συνολικού μήκους της.

Η κοίτη δεν είχε σκεπή και περικλείεται από ένα βραχώδη μεσότοιχο, ο οποίος διακόπτεται απότομα στις πλευρές της, την ανατολική και τη δυτική. Οι πλευρές αυτές είναι άκομψα παράλληλες μεταξύ τους και προς νότο διακόπτονται από ένα ισοπεδωμένο γρανίτενιο τοίχο που διασχίζει την αιθουσα "Δ" από ανατολάς προς

ΣΧΕΔΙΟ Νο1

δυσμάς. Τα δύο τρίτα (2/3) της κοιτης είναι τοποθετημένα στο βορρά της αφίδας και είναι καλυμμένα με πορώδη ελλειψοειδή κομμάτια πέτρας μήκους τεσσάρων μέτρων. Τα κομμάτια αυτά υποστηρίζουν τους τοίχους καταλήγοντας στο βράχο.

Η απόσταση μεταξύ του υψηλότερου πορώδους κομματίου και του βάθους της κοιτης είναι περίπου τέσσερα μέτρα. Το ακάλυπτο μέρος της ήταν επικαλυμμένο με μαρμαροκονία, ενώ το αντέρεισμα είναι σχεδόν ολόκληρο, κοίλο και με σημάδια πυρκαγιάς. Ακόμη, η νοτιοδυτική γωνία της αιθουσας "Δ" βρέθηκε επίσης καρβουνιασμένη.

Κατά τη διάρκεια του καθαρισμού του χώρου από τον Φ. Μπρουνώ, το 1962, βρέθηκαν στην άκρη που παρεμπόδιζε τη διάβαση προς τη νότια πλευρά της κοιτης, πολυάριθμα ευρήματα από άσπρη μαρμαροκονία, ένα υλικό που χρησιμοποιήθηκε ευρέως για την επικάλυψη των τοίχων στο εσωτερικό των σπιτιών της Δήλου. Κατά την πυρκαγιά, οι τοίχοι της αιθουσας πήραν ένα χρώμα χρυσού, ενώ σε πολλά σημεία πήραν αυτό της ώχρας. Η βιαιότητα της φωτιάς επιβεβαίωθηκε από την καρβουνόσκονη που βρέθηκε φρέσκια και η οποία κάλυπτε πολλά από τα αντικείμενα που συνελέγησαν.

Είναι ακόμη γεγονός, ότι τα αποτυπώματα της φωτιάς έχουν διατηρηθεί πάνω στα αντικείμενα που βρίσκονταν μέσα στο νερό. Ο χώρος τροφοδοτείται σίγουρα με νερό από μια υπόγεια σέρρα (Σχέδιο 1, σημείο 6), συνεπώς δεν πρόκειται για "δεξαμενή", όπως ονομάστηκε από τον Α. Πλασσάρ, αλλά για ένα πηγάδι. Το γεγονός αυτό αποδειχθήκε, επειδή μετά τον καθαρισμό της η σέρρα ξαν-

γέμισε σιγά - σιγά με νερό. (Όπως αποδειχθήκε, το πηγάδι αυτό έχει ακόμη νερό, το οποίο αντλείται και σήμερα - 1992 - με φορητή αντλία για τις ανάγκες της μικρής τοπικής κτηνοτροφίας που έχει αναπτυχθεί στην περιοχή).

Σύμφωνα με τον Α. Πλασσάρ, "ήταν δυνατό να παιρνεί κανείς νερό στο εσωτερικό της αιθουσας "B" από ένα σύνοιγμα στον τοίχο που καταλήγει σε μια μαρμάρινη καμάρα από σφηνοειδή πέτρα και που με τη σειρά της σχηματίζει την αφίδα του θόλου, την οποία ονομάζουμε ισοσκελή αψίδα".

Η αφίδα αυτή υψώνεται λίγο πάνω από το μωσαϊκό αφήνοντας το χώρο που απαιτείται για τις αναγκαίες κινήσεις, ώστε να γίνεται η λήψη του νερού. Στην πραγματικότητα, η λήψη αυτή δεν ήταν δυνατή - λόγω κατασκευής - από την αιθουσα "B". Επιτεύχθηκε όμως, γιατί ένα μέρος του μωσαϊκού είχε πάθει καθίζηση στο σημείο αυτό. Ή αιτία ύπαρξης της ισοσκελούς αψίδας είναι καθαρά τεχνική - γεγονός που είχε επισημάνει και ο Μπ. Ντ. Μαζούρ - διότι αν ο τοίχος που χωρίζει την αιθουσα "B" από την αιθουσα "A" ακουμπούσε κατ' ευθείαν στο μωσαϊκό, εκεί δύνατον σκεπάζει τα πορώδη ελλειψοειδή κομμάτια, θα ασκούσε πάνω τους μια επικίνδυνη πίεση. Φαίνεται όμως ότι προβλέφθηκε η προφύλαξη της κατασκευής με την αψίδα αυτή, επειδή υπήρχαν σοβαροί λόγοι να δοθεί στη "δεξαμενή" η θέση που έχει και η οποία είναι από κατασκευαστικής απόφεως μοναδική στη Δήλο.

Η αιθουσα "Δ" παρουσιάζει και ορισμένες λιγότερο κατανοητές ιδιαιτερότητες. Μεταξύ αυτής και της αιθουσας "B" δεν έχει διατηρηθεί καμιά πόρτα. Η σημερινή εικόνα των ερειπίων δείχνει ότι ανάμεσα στα διαμερισματα της

αιθουσας "Δ" δεν υπάρχει επικοινωνία, οι δε ενδιάμεσοι τοίχοι της αιθουσας "Δ" που τη χωρίζουν σ' αυτά τα διαμερίσματα, είναι ισοπεδωμένοι και αποτελούνται από στοιβάδες λίθων. Ο τοίχος όμως που χωρίζει την αιθουσα "B" από την αιθουσα "Δ" διατηρείται ολόκληρος και είναι κατασκευασμένος από γρανίτη.

Αυτή η διαφορά των υλικών κατασκευής δείχνει ότι οι εσωτερικοί τοίχοι της αιθουσας "Δ" δεν ανήκουν στο ίδιο σύστημα, γεγονός που μπορούμε να αναγνωρίσουμε και από την εξής ένδειξη: στο δυτικό άκρο του γρανιτένιου τοίχου και σε ένα μήκος 3,57 μέτρων, ο τοίχος αυτός διπλασιάζεται από έναν άλλο αποτελούμενο από στοιβάδα λίθων. Η ένδειξη αυτή αποδεικνύει ότι ο τοίχος δεν είχε βλαφθεί όταν υψώθηκαν οι πρόσθετοι τοίχοι, δεδομένου ότι ο διπλασιασμός αυτός είναι πρακτική η οποία συναντιέται και αλλού στη Δήλο.

Η μόνη επικοινωνία μεταξύ των δύο αιθουσών, ένα πέρασμα που στην πραγματικότητα "ενώνει" τις δύο αιθουσές, είναι ένα ρήγμα του τοίχου στο ύψος του δαπέδου, όπου καταλήγει η κοιτη της αιθουσας "Δ". Η κατάληξη της κοιτης σχηματίζει ένα κοιλωμα, το οποίο όντας η κοιτη γεμάτη νερό φαίνεται ότι χρησιμεύει για την παροχή νερού στην αιθουσα "B".

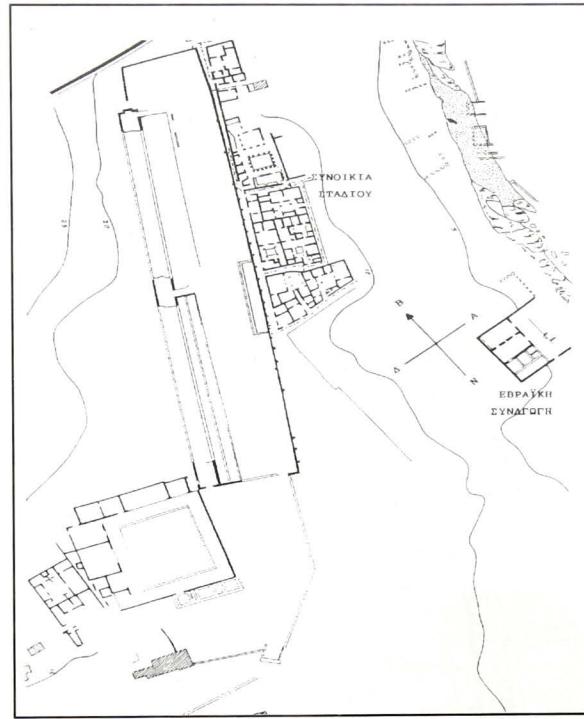
Τέλος, η αιθουσα "Δ" είχε αποδειγμένα και από πυρκαϊά, γιατί και στα αρχαιολογικά ευρήματα που βρέθηκαν σ' αυτήν υπάρχουν ιχνη φωτιάς, αλλά και διότι βρέθηκαν στάχτες στα στρώματα του χώματος.

Ζο μέρος: Η αιθουσα "Γ", το ανατολικό τμήμα της οποίας περικλείεται από βορρά από την επέκταση του βορειού τοίχου της αιθουσας "Α" και από δυσμάς από την επέκταση του νότιου τοίχου της αιθουσας "Δ". Αποτελείται από μια στοά, το περιστήλιο της οποίας είναι κτισμένο προς την ανατολή. (Διάφορα τεκτονικά μέλη του περιστηλίου αυτού βρίσκονται σήμερα - 1992 - στη νοτιο ανατολική γωνία της αιθουσας "Α").

Η επικοινωνία του περιστηλίου με τις αιθουσες "Α" και "Β" επιτυγχανόταν με τις τρεις πόρτες που έχουμε περιγράψει πιο πάνω (Σχέδιο 1, σημεία 1, 2 και 3). Η στοά έχει θεμέλια από γρανίτη και άλλους λίθους. Στο ανώτατο σημείο της σώζεται ένα μόνο κομμάτι. Τα θεμέλια της διακόπιτονται στα πέντε μέτρα από τον βορεινό τοίχο. Ο Α. Πλασσάρ έγραψε ότι το ίδιο συμβαίνει και στο νότιο τοίχο.

Στην πραγματικότητα, υπάρχει ένας τοίχος προσανατολισμένος όπως η στοά, εκτείνεται κατά 0,40 μέτρα προς ανατολάς και είναι ορατός ανάμεσα στο μεσημβρινό άκρο της στοάς και τον περιβόλο της αιθουσας "Γ". Μία εκδοχή αναφέρει ότι "οι τέσσερις τοίχοι της αιθουσας "Γ" πιθανότατα δεν έχουν καμία σχέση με τη Συναγωγή και δεν ανήκουν σε αυλή του περιστηλίου της στοάς". Η αυλή όμως πρέπει να υπήρξε στην αρχική μορφή της Συναγωγής. Η στοά, όπως αποδεικνύεται από τα ευρήματα, ήταν καλυμμένη με κεραμίδια.

Ο νότιος τοίχος της αιθουσας έχει μια πόρτα με δύο γρανιτένιους παραστάτες (Σχέδιο 1, σημείο 7). Η πόρτα αυτή θα μπορούσε να ήταν η κυρία είσοδος ολόκληρου του κτισμάτος. Το κατώφλι της πόρτας σώζεται ολόκληρο και είναι κατασκευασμένο από γρανίτη, ταυτόχρονα όμως είναι παράξενο το γεγονός ότι δεν φέρει κανένα ίχνος που να μαρτυρεί την ύπαρξη φύλλου πόρτας.

ΣΧΕΔΙΟ Νο2

Η αιθουσα "Γ" έχει στη βορειοανατολική της γωνία μαρμάρινα έδρανα όμοια με εκείνα της αιθουσας "Α". Συγκεκριμένα, τα έδρανα ακουμπούν στο βορεινό τοίχο και στον δυτικό μεσότοιχο της αιθουσας "Α" προς την αιθουσα "Γ".

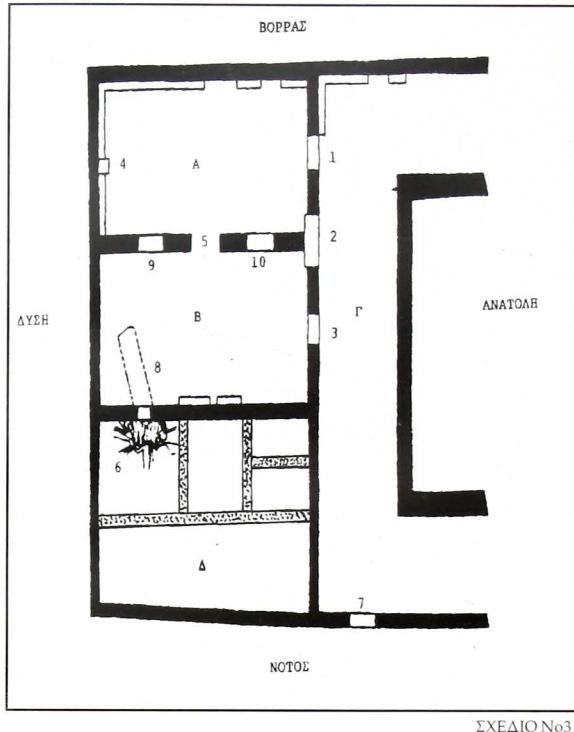
Η ταυτότητα του κτίσματος ως Εβραϊκή Συναγωγή

Μετά τη μελέτη των ευρημάτων, τις παρατηρήσεις και την περιγραφή του όλου κτίσματος, εξακολουθήσαν να υπάρχουν αμφιβολίες ως προς την αρχική του μορφή.

Ο τοίχος που χωρίζει την αιθουσα "Α" από την αιθουσα "Β", έχει κτισθεί αργότερα από το όλο κτίσμα, εγώ ο τοίχος που χωρίζει την αιθουσα "Β" από την αιθουσα "Δ" δεν έχει θεμέλια και απλώς "πατάει" στο έδαφος. Φαίνεται δε ότι ήταν κάποτε ο εξωτερικός τοίχος του αρχικού κτίσματος. Τέλος, το κτίσμα στο απώτερο παρελθόν δεν ήταν απομονωμένο όπως μοιάζει σήμερα. Η γύρω περιοχή του δεν έχει ακόμα εξερευνηθεί, είναι όμως σίγουρο ότι η συνοικία του Σταδίου εκτείνοταν μέχρι και την περιοχή της Συναγωγής, γεγονός που αποδεικνύεται από τα άκρα των ορατών τοίχων της στην επιφάνεια του εδάφους.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα

Το σημείο αυτό είναι απαραίτητο να απαριθμήσουμε και να περιγράψουμε τα αρχαιολογικά ευρήματα που ήθαν στο φως κατά τη διάρκεια των ανασκαφών, αρχιζόντας από τα έξι (6) αντικείμενα που ανακάλυψε ο Α. Πλασσάρ το 1912 - 13.

ΣΧΕΔΙΟ Νο3

1) ID-2328. Ένας άσπρος μαρμάρινος κιονίσκος, ο οποίος φέρει μια από την πατώσεως στην πάνω μπροστινή πλευρά του. Βρέθηκε στη βάση του δυτικού τοίχου της αιθουσας "B" και φέρει την επιγραφή: "Β. Λυσίμαχος / υπέρ εαυτού / Θεώ Υψιστω / χαριστήριον".

2) ID-2329. Μια μαρμάρινη τετράπλευρη βάση, η οποία φέρει στη μπροστινή πλευρά της μια στρογγυλή πάτωση. Βρέθηκε σε σπίτι της συνοικίας του Σταδίου και φέρει την επιγραφή: "Αγαθοκλής / και Λυσίμα / χος επι / προσευχή".

3) ID-2330. Μια τετράγωνη βάση από άσπρο μάρμαρο, η οποία φέρει ραβδώσεις πάνω και κάτω, ενώ η πίσω πλευρά της είναι αράβδωτη. Βρέθηκε πάνω σε ένα έδρανο στα δυτικά της αιθουσας "A" και φέρει την επιγραφή: "Α. Λαοδίκη Θεώ / Υψιστω σωθεί / σα ταις υφ' αυτο/ ύ θερα- πήαις / ευχήν".

4) ID-2331. Μια μικρή μαρμάρινη βάση που φέρει ραβδώσεις πάνω και κάτω. Στην πάνω μπροστινή της πλευρά είναι σκαλισμένη μια μικρή βάση ποτηριού. Βρέθηκε στα δυτικά της αιθουσας "A" και φέρει την επιγραφή: "Ζωάς / Πάριος / Θεώ Υψιστω / ευχήν".

5) ID-2332. Μια μικρή μαρμάρινη βάση που φέρει ραβδώσεις πάνω και κάτω, ίδιος τύπος με την ID-2331. Βρέθηκε στα δυτικά της αιθουσας "A" και φέρει την επιγραφή: "Υψίσ / τω ευ / χήν Μ / αρκία".

6) ID-2333. Μια μικρή μαρμάρινη βάση που φέρει ραβδώσεις πάνω και κάτω. Η επιφάνειά της είναι διαβρωμένη. Βρέθηκε στην βορειοανατολική γωνία της αιθουσας "B" και φέρει την επιγραφή: "...Ι. / / γενόμενος / ελεύθερος".

Σύμφωνα με τα συμπεράσματα του Α. Πλασσάρ, τα ευρήματα 1, 2 και 3 υποδηλώνουν τον 1ο π.Χ. αιώνα, ενώ

τα 4, 5 και 6 είναι μεταγενέστερης εποχής. Ειδικά για τα ευρήματα 4 και 6, φαίνεται ότι χρονολογούνται από τον 1ο ή τον 2ο π.Χ. αιώνα.

Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών συγκεντρώθηκε επίσης σημαντικός αριθμός λυχνάριών, μερικά από τα οποία χρονολογούνται από το τέλος του 2ου και 1ου π.Χ. αιώνα, ενώ 41 λυχνάρια χρονολογούνται από την Αυτοκρατορική εποχή. Όλα τα λυχνάρια, εκτός από ένα, ανακαλύφθηκαν από τον Α. Πλασσάρ το 1912 - 13, ενώ το λυχνάρι Νο 4591 βρέθηκε το 1962 από τον Φ. Μπρουνώ. Μέσα στην κοίτη (Σχέδιο 3, σημείο 8) της αιθουσας "B". Τα λυχνάρια που βρέθηκαν τυπολογικά και χρονολογικά έχουν ως εξής:

1) 10 λυχνάρια με τριγωνικό σώμα και στόμιο. Χρονολογούνται από τα τέλη του 1ου π.Χ. και τις αρχές του 1ου π.Χ. αιώνα (4574, 4576, 4578, 4579, 4581, 4582, 4583, 4584, 4586 και 4587).

2) 6 λυχνάρια με κοντό στόμιο. Χρονολογούνται από τον 2ο π.Χ. αιώνα (4618, 4619, 4622, 4626, 4627 και 4636).

3) 2 κομμάτια που ανήκουν σε λυχνάρια των προηγούμενων τύπων (4641 και 4642).

4) 9 λυχνάρια διαφόρων τύπων του 1ου και 2ου π.Χ. αιώνα (4645, 4646, 4647, 4648, 4649, 4650, 4651, 4653 και 4654).

5) 1 λυχνάρι Κορινθιακό με την υπογραφή Πρείμου. Χρονολογείται από τις αρχές του 3ου μ.Χ. αιώνα (4660).

Τέλος, ανάμεσα στα ευρήματα που βρέθηκαν κατά τη διάρκεια του καθαρισμού της κοίτης από τον Φ. Μπρουνώ το 1962, βρέθηκαν και τα εξής:

1) Το μισό δεξιά τμήμα ενός υπέρθυρου από γαλαζωπό μάρμαρο. Είναι σκαλισμένο σε μορφή ψεύτικου αετώματος και θυμίζει το αέτωμα με την επιγραφή του Διονύσου που βρέθηκε στα Α' βδήρα. Χρονολογείται από τα μέσα του 3ου μ.Χ. αιώνα.

2) Ένα κομμάτι ενός μικρού συντριβανίου από γαλαζωπό μάρμαρο, το οποίο βρισκόταν σχεδόν ολόκληρο στην έξοδο της κοίτης και καλυμμένο από κάρβουνο. (Ο Α. Πλασσάρ είχε ανακαλύψει μέσα στην αιθουσα "B" ένα ορθογώνιο συντριβάνι από μπλε μάρμαρο).

3) 3 στόμια υδροφροής από άργιλο σε χρώμα μπεζ - ροζ, διακοσμημένα από ψύλλα φοίνικος δύο διαφορετικών τύπων.

4) 1 βάζο σε πολλά κομμάτια, το οποίο συναρμολογήθηκε και έχει δακτυλοειδείς πλευρές.

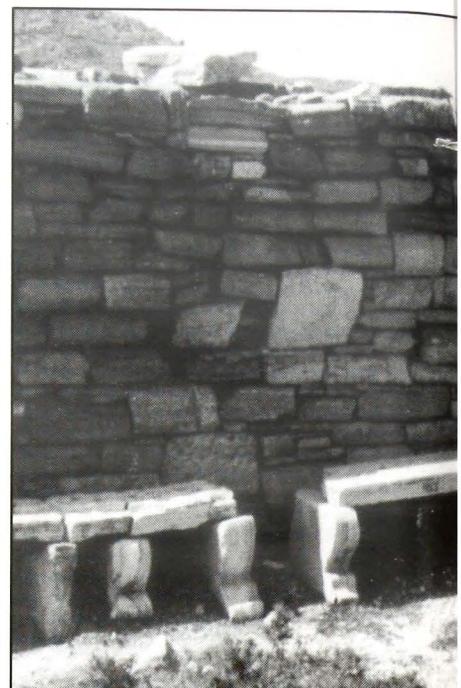
5) 3 κομμάτια από φυστήρα γυαλί. Ο Α. Πλασσάρ αναφέρει "πολυάριθμα κομμάτια μικρών γυάλινων βάζων, 1- διαίτερα λεπτού πάχους, άχρωμα και διαφανή, δουλεμένα με μεγάλη προσοχή και ντελικάτα". Πρόκειται σίγουρα και σε αυτή την περίπτωση για φυστήρα γυαλί, του οποίου η εμφάνιση στον αρχαίο κόσμο δεν έχει προηγηθεί ποτέ της αρχής της Αυτοκρατορικής εποχής.

Η Εβραϊκή Κοινότητα της Δήλου

Ενδέχεται η ταυτότητα του κτισμάτος, το οποίο ανέστη στα χρόνια του Α. Πλασσάρ και ονόμασε Συναγωγή, να έχει αμφισβητηθεί, αυτό όμως που δεν αμφισβητήθηκε ποτέ είναι η παρουσία Εβραϊκής κοινότητας στη Δήλο. Είναι σαφές από τις επιγραφικές μαρτυρίες, ότι υπήρξε Εβραϊκή κοινότητα, η οποία διατηρήθηκε μέχρι τον 2ο π.Χ. αιώνα. Οι γραπτές μαρτυρίες που πιστοποιούν την

Αιθουσα «Β»: Η μαρμάρινη αψίδα, μέρος του δαπέδου και μέρος του νότιου τοίχου. Διακρίνεται μέρος του δυτικού τοίχου

Αιθουσα «Β»: Ο νότιος τοίχος και τα μαρμάρινα έδρα

παρουσία αυτή των Εβραίων στη Δήλο είναι οι εξής:

1) 139 π.Χ.: Βιβλίο των Μακκαβαίων I, 15. Ο Λουκίος, Ρωμαίος Υπατος, έστειλε σε διάφορους βασιλείς και χώρες επιστολή - εγκύκλιο, με την οποία διατάσσει να μην εκδιώκονται οι Εβραίοι. Ανάμεσα στους παραλήπτες εμφανίζεται και η Δήλος (στίχος 23). Συνεπώς, η παρουσία Εβραϊκής κοινότητας στο νησί είναι δεδομένη.

2) Τέλος του 2ου προς αρχές του 1ου π.Χ. αιώνα: ID-2616 (κατάλογος υπογραφών που βρέθηκε στο Σεράπειο C) Στήλη 2, στίχος 53ος "Πραύλος Σαμαρεύς". Ο Π. Ρουσέλ (P. Roussel) έχει καταλήξει στο ότι ο Πραύλος ήταν Εβραίος. Ο ίδιος επίσης, για την περιπτωση του Θεόδοτου, γιου του Διόδωρου, επιμελητού της Δήλου το 102/1, αναφωτίεται "αν δεν ήταν Εβραϊκής καταγωγῆς" (Βλέπε Juif d'après P. Roussel, CE, σελ. 174 και L. Robert, Hellenica, III, σελ. 102, contra: F. Durrbach, Choix, σελ. 264, N.1).

3) Τίδια χρονολογία (τέλος του 2ου προς αρχές του 1ου π.Χ. αιώνα): ID-2532, 1 και 2. Δύο επιτάφιες στήλες που προέρχονται από τη Ρήνεια. Η μία βρίσκεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο των Αθηνών και η άλλη στο Βουκουρέστι (προφανώς βρέθηκε κατά τις ανασκαφές του 1772). Στη στήλη του Βουκουρεστίου (ID-2533, I) είναι χαραγμένα υψηλέμένα χέρια και αυτός που αφιερώνει παρακαλεί το Θεό Ύψιστο να τιμωρήσει το δολοφόνο μιας γυναικάς, της Μαρθίνα (Marthine). Στη στήλη των Αθηνών (ID-2533), το κείμενο είναι το ίδιο, με τη διαφορά ότι το όνομα της γυναικάς είναι Ηράκλεια.

4) Εποχή του Ιούλιου Καισαρα: Ιώσηπος ANT. JUD. XIV, 10, 8. Επιστολή ενός Ρωμαίου Μαγιστρου, το όνομα του οποίου δεν προκύπτει με βεβαιότητα από τα χειρόγραφα. Στην επιστολή αυτή αποδιδεται μομφή στους

Εβραίους της Δήλου ως εξής: "Ενέτυχόν μοι οι Ιουδαίοι εν Δήλω και τινες των παροικών Ιουδαίων".

5) 48 π.Χ.: Ιώσηπος, ANT. JUD. XIV, 10, 14. Οι Εβραιοί της Δήλου εξαιρούνται της στρατιωτικής θητείας.

6) 6 μ.Χ.: ID-1586. Καθιέρωση ναού του Αθηναϊκού λαού και των κατοικών της Δήλου προς τιμήν του Ηρώδη Τετράρχη της Γαλιλαίας. Η ποι πάνω χρονολογία αναφέρεται στο έργο "Choix" του F. Durrbach σημειώνει: "Ισως η παρουσία Εβραίων στο νησί έδωσε αφορμή για να γίνουν οι αναφορές αυτές" (οι σχετικές με την καθιέρωση του ναού).

Συμπερασματικά, είναι φανερό ότι η παρουσία μιας Εβραϊκής Κοινότητας στη Δήλο αναφέρεται σαφώς στα κείμενα μέχρι το 44 π.Χ. και εμμέσως μέχρι το 6 μ.Χ., δηλαδή αμέσως αφότου ο πληθυσμός της Δήλου υπέστη αισθητή μείωση.

Η μελέτη για τη Συναγωγή μας επιτρέπει να δεχθούμε ότι η Εβραϊκή Κοινότητα της Δήλου διατηρήθηκε μέχρι τον 2ο μ.Χ. αιώνα. Τέλος, τα στοιχεία για την εβραϊκή παρουσία στο νησί δείχνουν ότι αυτή δεν περιορίζόταν μόνο στην περιοχή της Συναγωγής. Μερικά μέτρα προς βορρά του κτισμάτος, μέσα στα ερείπια που δεν έχουν ακόμη ανασκαφεί, βρέθηκαν δύο επιγραφές μιας άγνωστης τότε αιρέσεως, των Σαμαρειτών. Οι επιγραφές αυτές αναφέρουν: "Οι Ισραηλίτες της Δήλου αποτίουν συνεισφορά στο iερό Γκαριζίμ".

Το βουνό Γκαριζίμ βρίσκεται κοντά στην αρχαία πόλη Συχέμ της Πλαταιστίνης, όπου βρισκόταν και ο Σαμαρειτικός ναός εφάμιλλος του ναού της Ιερουσαλήμ. Υπάρχουν ακόμη στοβαροί λόγοι να θεωρούμε ότι ένα σπιτι της συνοικίας του Σταδίου ήταν εβραϊκή κατοικία. Εάν αυτό ισχύει, η εβραϊκή παρουσία που πιστοποιείται αρχαιολο-

—
τα της αιθουσας.—
Αιθουσα «Δ»: Ο Βορειός τοίχος. Στο Βάθος διακρίνεται η συνοικία του Σταδίου

γικά πρέπει να βρισκόταν σε έναν ευρύτερο τομέα γύρω από τη Συναγωγή.

Συμπερασματικά

Όταν, το 1913, ο Α. Πλασσάρ τελείωσε την ανασκαφή του κτίσματος, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι το οικοδόμημα αυτό ήταν Εβραϊκή Συναγωγή. Η εκδοχή αυτή έγινε αρχικά δεκτή, αλλά το 1935 απορρίφθηκε εξ ολοκλήρου από τον Μπ. Ντ. Μαζούρη. Ο Ε. Γκούντιναρ (E. Goodenough) χωρίς να επαναλάβει τις αντιρρήσεις Μαζούρη, αποδέχεται την ερμηνεία του Α. Πλασσάρ στο έργο του "Ιουδαϊκά Σύμβολα" (τόμος ΙΙ, σελ. 71 - 75), ενώ ο Λ. Ρομπέρ (L. Robert) αναφερόμενος στο θέμα αυτό σημειώνει ότι "πρέπει να πρόκειται για Συναγωγή".

Αυτή είναι άλλωστε και η άποψη του Φ. Μπρουνώ, ο οποίος είναι και ο αρχαιολόγος που ανέλυσε και μελέτησε το θέμα στο σύνολό του, με όλα τα στοιχεία που προέκυψαν από την ανακάλυψη του κτίσματος (1912) έως τις μέρες του (1962). Ο Φ. Μπρουνώ είναι αυτός ο οποίος απέδειξε ότι το κτίσμα υπήρξε Εβραϊκή Συναγωγή, στηριζόμενος σε δύο δεδομένα, τα επιγραφικά και τα αρχιτεκτονικά.

Τα επιγραφικά δεδομένα

Ως προς τα επιγραφικά δεδομένα, μελετώντας τις ελάχιστες επιγραφές που σώθηκαν, έκανε τις εξής παρατηρήσεις:

✓ Η προσωπικότητα του "Θεού Υψιστου": Ξεκινώντας από το σίγουρο γεγονός, που άλλωστε δεν αμφισβητήθηκε ποτέ, ότι το κτίσμα υπήρξε ιερό του "Θεού Υψιστου", ε-

πιειδή στις τέσσερις επιγραφές που βρέθηκαν στο μνημείο αναφέρεται το θείο όνομα. Από αυτές, οι τρεις είναι αφερώματα στο "Θεό Υψιστο" και η τέταρτη στον "Υψιστο". Η πέμπτη επιγραφή (ID 2329) βρέθηκε στη συνοικία του Σταδίου και δεν φέρει θείκο όνομα.

'Οπως είχε σημειώσει και ο Α. Πλασσάρ, ο παγανισμός την εποχή που χαράχθηκαν οι επιγραφές αυτές, δόξαζε έναν "Διά Υψιστο", ο οποίος ενδέχεται να ονομαζόταν και "Θεός Υψιστος". Όπως άλλωστε αναφέρει και ο Μπ. Ντ. Μαζούρη σχετικά με το ιερό του "Διά Υψιστου" στην Πνύκα των Αθηνών, "ο Διας λατρεύόταν ως ιαματική θεότητα" και ονομαζόταν "Διας Υψιστος", "Υψιστος" και "Θεός Υψιστος". Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημάνουμε ότι το όνομα του "Διά Υψιστου" δεν εμφανίζεται στις επιγραφές που βρέθηκαν και ότι ο "Διας Υψιστος" είχε ένα ακόμη ιερό στη Δήλο, στο βουνό της, την Κύνθο.

Δύο επιτύμβιες επιγραφές που βρέθηκαν στη Ρήνεια (ID 2532) πιστοποιούν ότι οι Εβραίοι της Δήλου πίστευαν στον "Θεό Υψιστο".

✓ Ακόμη, ο Μπ. Ντ. Μαζούρη αναφερόμενος στα ευρήματα της Πνύκας των Αθηνών στο ιερό του "Διός Υψιστου", σημειώνει ότι αυτά είναι μαρμάρινες πλάκες που φέρουν ανάγλυφες παραστάσεις ιαθέντων μελών του σώματος (μάτια, πόδια, κ.λπ.), ενώ αναφέρουν και το πότε έγινε η ίαση. Αντιστοίχα, στη Δήλο, και συγκεκριμένα στην Εβραϊκή Συναγωγή της, υπάρχουν κιονιστοί ή βάσεις ορθογώνιες. Αγνοούμε τι έφεραν οι βάσεις αυτές, πιθανότατα όμως χρησίμευαν για τον ίδιο σκοπό.

✓ Αναφορικά με το τυπικό των επιγραφών που βρέθηκαν, η αφιέρωση της επιγραφής (ID 2329) έχει γίνει "επι προσευχή". Ο Α. Πλασσάρ φαίνεται να αποδίδει στην έκφραση αυτή τοπική αξία. Ο Μπ. Ντ. Μαζούρη μεταφράζει:

"Σε πλήρωση ή σε επιδίωξη μιας προσευχής". Χωρίς αμφιβολία έχει δίκιο, αλλά η "προσευχή" παραμένει ένας όρος ουσιαστικά Εβραϊκός και, όπως σημειώνει ο Λ. Ρομπέρ, "δεν βλέπουμε πώς θα μπορούσαμε να εξηγήσουμε τον όρο "προσευχή" ακόμα και χωρίς να χαρακτηρίσουμε το ίδιο το κτίριο της Συναγωγής έξω από το Εβραϊκό Θρήσκευμα".

✓ Τα ονόματα αυτών που έκαναν τις αφιερώσεις δεν μας παρέχουν κανένα τεκμήριο. Είναι ελληνικά. Είναι όμως πασίγνωστο ότι πολλοί εξελληνισθέντες Εβραίοι δεν έφεραν εβραϊκά ονόματα.

Συνοψίζοντας, το κτίσμα είναι το ιερό ενός θεού, ο οποίος αναφέρεται τέσσερις φορές ως "Θεός Ύψιστος" και ποτέ ως "Ζευς Ύψιστος". Ο θεός Ύψιστος υποδηλώνει συχνά τον "Γιαχβέ" στον ελληνικό κόσμο και στη Δήλο, δύο επιτύμβιες επιγραφές πιστοποιούν ότι αυτό είναι το όνομα που έδιναν οι Εβραίοι στο θεό τους, ενώ σύγχριη προκαλείται ανάμεσα στον ιουδαϊκό Ύψιστο και τον παγανιστικό Ύψιστο.

Τέλος, η "προσευχή" - είτε η λέξη σημαίνει "Συναγωγή" ή πιο πιθανά "προσευχή" - δεν μπορεί να υπάρξει σαν έννοια παρά μόνο μέσα σ' ένα εβραϊκό πλαίσιο.

Τα αρχιτεκτονικά δεδομένα

Ως προς τα αρχιτεκτονικά δεδομένα, είναι σίγουρο ότι το ιερό αυτό ήταν αφιερωμένο στο "θεό Ύψιστο". Ο Φ. Μπρουνώ έκανε σχετικά τις εξής παρατηρήσεις:

✓ Το σχέδιο της Συναγωγής δεν έχει τίποτα το παράξενο. Μαζί με τις Συναγωγές τις επονομαζόμενες "της Γαλιλαίας", κτισμένες σε ρυθμό "Βασιλικής", υπάρχει ένας άλλος τύπος, ο πιο αντιπροσωπευτικός των αρχαίων Συναγωγών, αυτός της Daura Europos. Η συγκεκριμένη Συναγωγή βρίσκεται μέσα σε ένα καθημερινό σπίτι στη Δούρα και περιλαμβάνει μια αιθουσα συγκεντρώσεων, πριν από την οποία συπάρχει ένα προαύλιο με περιστύλιο, όπου φυλάσσονται τα λειτουργικά αντικείμενα. Η πιο πάνω ομοιότητα είναι εκπληκτική με το πρώτο καθεστώς της Συναγωγής της Δήλου (πριν δηλαδή από την κατασκευή του τοίχου που χωρίζει την αιθουσα "A" από την αιθουσα "B" και πριν από την απόφραξη των θυρών, με τις οποίες επικοινωνούσε η αιθουσα "A" με την αιθουσα "G" (βλέπε σχέδιο 3, σημεία 1, 2 και 3).

✓ Στο δεύτερο καθεστώς, το ιερό της Δήλου διατηρεί μια δομή πολύ συγγενή με το πρώτο. Μια μόνο λεπτομέρεια είναι αρκετά ενδεικτική. Όταν οι αιθουσες "A" και "B" σχημάτιζαν μια ενιαία αιθουσα (πρώτο καθεστώς), η πρόσβαση γινόταν από την αιθουσα "G" με τις τρεις θύρες (βλέπε σχέδιο 3, σημεία 1, 2 και 3), οι οποίες βρίσκονταν ανοιγμένες στον ανατολικό τοίχο της τότε αιθουσας "AB". Από τη σημερινή που η "AB" βρέθηκε αποκλεισμένη από πρόσβαση προς τη δύση, το βορρά και την ανατολή, η μόνη της επικοινωνία προς τα έξω ήταν οι τρεις θύρες που ανοιχτήκαν στον νότιο τοίχο προς την αιθουσα "B" (βλέπε σχέδιο 3, σημεία 5, 9 και 10).

Κατ' αυτή τη διάταξη διατηρούνται οι τρεις θύρες, οι οποίες αποτελούν αρχιτεκτονικό χαρακτηριστικό των Συναγωγών. Συνεπώς, η αλλαγή αυτή δεν έγινε τυχαία στο κτίσμα της Δήλου. Τα δύο διαδοχικά καθεστώτα, ή έστω και μόνο το πρώτο, ανταποκρίνονται σε μια "χρήση

Συναγωγής" και η αλλαγή της διάταξης των θυρών έγινε χωρίς αμφιβολία για λόγους προσανατολισμού του μνημείου. Εν πάσει περιπτώσει, από την αιθουσα "B" δύσκολα μπορούσε να απαγορευθεί η πρόσβαση στις γυναίκες.

Ο Α. Πλασσάρ παρουσίασε αυτή τη σκέψη σαν απλή υπόθεση, η οποία όμως απορρίφθηκε από τον Μπ. Ντ. Μαζούρ, που δικαίως παρατηρησε ότι μέσω της αιθουσας "B" υπήρχε η μοναδική πρόσβαση προς την αιθουσα "A". Ο χωρισμός όμως ανδρών και γυναικών μέσα στις Συναγωγές δεν φαινεται να έχει γίνει σεβαστός παντού και ειδικά στη Δούρα, οι γυναίκες γίνονταν δεκτές στον ίδιο χώρο με τους άνδρες.

Τέλος, ο Ε. Γκούντιναφ υπέθεσε ότι όταν η Συναγωγή δεν διέθετε κατάλληλη διάταξη για τον χωρισμό των δύο φύλων, οι γυναίκες έμεναν έξω. Στη Συναγωγή της Δήλου θα τους αντιστοιχούσε η νοτιότερη αιθουσα, δηλαδή η "B".

• **Η Θέση της Συναγωγής:** Η θέση του κτίσματος μέσα στην πόλη της Δήλου έχει σχολιασθεί ιδιαίτερα. Ο Α. Πλασσάρ άντλησε τα επιχειρήματά του από το γεγονός ότι η θάλασσα είναι πολύ κοντά στο κτίσμα. Το γεγονός αυτό, σύμφωνα με τον Μπ. Ντ. Μαζούρ δεν αποδεικνύει τίποτα, αντίθετα του προκαλεί εντύπωση, πώς είναι δυνατή η Συναγωγή της Δήλου να μην είναι σύμφωνα με τις επιταγές του εβραϊκού Νόμου απομονωμένη από τα άλλα κτήρια της πόλης.

Πάντως, και οι δύο απόψεις κατά τον Φ. Μπρουνώ δεν είναι δυνατόν να παρέμβουν στον διάλογο για την ταυτότητα του κτίσματος, δεδομένου ότι πολλές αρχαίες Συναγωγές βρίσκονται κοντά στη θάλασσα. Ως προς το επιχειρήμα της μη απομονώσεως του κτίσματος μέσα στην πόλη, ο Φ. Μπρουνώ το ανέτρεψε με το δεδομένο ότι η Συναγωγή της Δούρα είναι κι αυτή εγκατεστημένη στο μέσο μιας κατοικημένης συνοικίας.

• **Η εσωτερική διαρρύθμιση:** Η διαρρύθμιση της αιθουσας "B" και κυρίως της αιθουσας "A" αντιστοιχεί αναμφισβήτητα σε μια Συναγωγή. Λίγο ενδιαφέρει η επισήμανση του Μπ.Ντ. Μαζούρ ότι η έδρα της αιθουσας "A" δεν διαφέρει "από τις πολυάριθμες προεδρικές έδρες που βρέθηκαν σε θέατρα και γυμναστήρια". Αυτή η σχηματική ομοιότητα δεν επηρεάζει σε τίποτα τη λειτουργία της έδρας. Στην πραγματικότητα, η έδρα αυτή και τα έδρανα που υπάρχουν αριστερά και δεξιά της θυμίζουν την ανάλογη διάταξη της αιθουσας συγκεντρώσεων στη Συναγωγή της Δούρα.

Γενικότερα, τα έδρανα και η προεδρική έδρα που ονομάστηκε "θρόνος του Μωσή" είναι χαρακτηριστικά των Συναγωγών, με τη μόνη διαφορά ότι στη Δήλο δεν υπάρχει πάνω από την έδρα το κοίλωμα που προορίζεται για θηκη των ιερών βιβλίων.

✓ Στην αιθουσα συγκεντρώσεων της Δούρα, ο βωμός της Τορά βρίσκεται μόνιμα κατά μήκος του δυτικού τοίχου. Τίποτα παρόμιο δεν συμβαίνει στη Δήλο. Άλλωστε, στην αρχαία εποχή ο βωμός της Τορά ήταν κινητός.

✓ Ο Μπ. Ντ. Μαζούρ πιστεύοντας ότι αναγνώρισε στο κέντρο της αιθουσας "AB" μια τετράγωνη βάση, υπέθεσε ότι είναι "ένας βωμός ή ἄγαλμα" και συμπέρανε ότι αυτό είναι "ένο προς τις ιουδαϊκές θρησκευτικές επιταγές". Ο τοίχος όμως που χωρίζει την "A" από τη "B", περνά πάνω

Αιθουσα «Α»: Ο «Θρόνος του Μωσή» και τα μαρμάρινα έδρανα του δυτικού τοίχου

από αυτή τη βάση (βλέπε σχέδιο 3, σημείο 5). Έτσι, το να υποθέσει κανεὶς ότι εκεὶ ὄντως υπήρχε άγαλμα και θυσιαστήριο, αυτό θα σήμαινε απλώς ότι το κτίσμα δεν ἦταν Συναγωγὴ στο πρώτο του καθεστώς. Θα μπορούσαμε όμως με μεγάλες πιθανότητες να αναγνωρίσουμε τα ίχνη του βωμού της Τορά στο πρώτο καθεστώς της Συναγωγῆς. Πάντως, ο Φ. Μπρουσών το 1962 δεν κατόρθωσε να ανακαλύψει ίχνη αυτής της βάσης.

• **Ο προσανατολισμός:** Η Συναγωγὴ έχει "βορειο-ανατολική αντί για νοτιο-ανατολική κατεύθυνση, που είναι και η κατεύθυνση της Ιερουσαλήμ". Σύμφωνα με τον Μπ. Ντ. Μαζούρ, "ο προσανατολισμός του κτίσματος αντιτίθεται σοβαρά σε μια ουσιαστική επιταγή της ιουδαϊκής θρησκείας". Αν όμως παρατηρήσουμε προσεκτικά το κτίσμα, θα δούμε ότι δεν είναι καθόλου αυτός ο προσανατολισμός του.

Κατ' αρχήν οι τοίχοι, σε κάποια σχετική κλίμακα, είναι όλοι από βορρά προς νότο ή από ανατολάς προς δυσμάς. Συνεπώς, στο πρώτο καθεστώς, στην αίθουσα "ΑΒ" είχε στραμμένη την πρόσωψή της προς ανατολάς. Στο δεύτερο καθεστώς, ο νότιος τοίχος της "Α", διανοιγμένος με τις τρεις πόρτες του, έχει πρόσωψη στο νότο.

Στο πρώτο καθεστώς, ο ανατολικός τοίχος της Συναγωγῆς, αυτός που έχει τις τρεις πόρτες, "βλέπει" προς την Ιερουσαλήμ και οι πιστοί, κατά τη διάρκεια της προσευχής ἐπρεπε συνήθως να είναι στραμμένοι ταυτόχρονα προς την Ιερουσαλήμ και προς τον βωμό της Τορά. Αυτές όμως

οι επιταγές δεν ακολουθούντο κατά γράμμα παντού και πάντα.

Στη Δήλο όμως, όλα είναι φυσιολογικά. Εάν το πρώτο καθεστώς του κτίσματος αντιστοιχεί σε χρήση Συναγωγῆς, η πρόσωψη ήταν 100% ανατολική, όπως συνέβαινε και αλλού, σε χώρες δηλαδή που βρίσκονταν δυτικά της Ιερουσαλήμ. Στο δεύτερο καθεστώς, η πρόσωψη με τις τρεις πόρτες βλέπει προς νότο, που είναι και η πραγματική κατεύθυνση της Ιερουσαλήμ. Η θέση του βωμού της Τορά δεν μας είναι γνωστή, δεδομένου ότι ο βωμός ήταν, χωρίς αμφιβολία, κινητός. Άλλωστε, στην αίθουσα "Α" και στην ανατολική και νότια πλευρά της, όπου κανονικά θα ήταν τοποθετημένος ο βωμός της Τορά, δεν βρέθηκαν έδρανα.

• **Η δεξαμενή:** Το συγκεκριμένο σημείο ονομάστηκε δεξαμενή από τον Α. Πλασσάρ, το 1913 και δεν προκάλεσε πολλά σχόλια. Η κατασκευή της όμως έδωσε ένα καινούργιο επιχείρημα υπέρ της ταυτότητος του κτίσματος ως Συναγωγὴ. Στην πραγματικότητα, ο εξαγνισμός και το λουτρό είχαν πάντοτε μια τελετουργική θέση στον Ιουδαϊσμό. Απόδειξη των πιο πάνω είναι η ανακάλυψη αρχαίων Συναγωγών με πηγές ή νιπτήρες. Η ύπαρξη λοιπόν μιας δεξαμενής ή ενός πηγαδιού μέσα στη Συναγωγὴ της Δήλου δεν αντίκειται καθόλου προς το εβραϊκό τυπικό. Άλλα και τίποτα δεν είναι ποι φυσικό για τη Δήλο, όπου όλες οι κατοικίες του νησιού ή σχεδόν όλες, είχαν μια ή πολλές δεξαμενές ή πηγάδια.

Είναι γεγονός, ότι δεν δόθηκε μεγάλη σημασία σε κάτι που ήταν ορατό από την ανασκαφή του 1962, ότι δηλαδή η δεξαμενή της Συναγωγής ανήκει σε έναν τύπο μοναδικό στη Δήλο. Οπουδήποτε αλλού, οι δεξαμενές έχουν ένα ντεπόζιτο εντελώς σκεπασμένο, απ' όπου έπαιρναν το νερό από ένα άνοιγμα εφοδιασμένο με λιθίνιο επιστόμιο. Στη Συναγωγή της Δήλου ήταν εύκολο να περιοριστεί το ντεπόζιτο κτίζοντας έναν υπόγειο τοίχο κάτω απ' αυτόν που χωρίζει την αιθουσα "B" από την αιθουσα "Δ" και να τοποθετηθεί ένα λιθίνιο επιστόμιο στην αιθουσα "B" ακολουθώντας τη συνηθισμένη πρακτική που συναντάμε στη Δήλο.

Έτσι, δεν θα κτίζοταν η αψίδα πάνω από τα πορώδη ελλειψοειδή κομμάτια για πρόσβαση στη δεξαμενή, ενώ αυτή η αψίδα κατασκευάστηκε για να εξοικονομηθεί μια εύκολη πρόσβαση στην πλευρά της δεξαμενής, δηλαδή μέσα στην αιθουσα "Δ". Το υπαίθριο αυτό τμήμα θα μπορούσε να δεχθεί μια απλή κατασκευαστική κλίση ή μια κινητή, ίσως ξύλινη, σκάλα έτσι ώστε να είναι δυνατό να χρησιμοποιηθεί η δεξαμενή για τελεσυργικούς εξαγνισμούς. Εν τούτοις, η ερμηνεία αυτή δεν ευσταθεί καθώς η διάταξη της δεξαμενής δεν επιτρέπει την απόρριψη των χρησιμοποιημένων υδάτων.

Συμπερασματικά, τόσο από τα επιγραφικά όσο και από τα αρχιτεκτονικά δεδομένα, γνωρίζουμε ότι υπήρχε στη Δήλο αναφισθήτητα Εβραϊκή Κοινότητα που ονόμαζε τον θεό της "Θεό Υψιστο". Επιπλέον, η εξερεύνηση του νησιού αποκάλυψε ένα κτίσμα, του οποίου οι επιγραφές το χαρακτηρίζουν ως ιερό του "Θεού Υψιστου" και του οποίου η εσωτερική διαρρύθμιση θυμίζει αυτή άλλων Συναγωγών. Θα μπορούσε βέβαια να υποστηριχθεί ότι ο "Θεός Υψιστος" δεν ήταν πάντοτε ο μεγαλύτερος θεός των Εβραίων και ακόμα ότι άλλα ιερά εκτός της Συναγωγής θα μπορούσαν να έχουν παρόμοια διαρρύθμιση.

Καθώς απουσιάζει μια προφανής απόδειξη, ο συνδυασμός των ενδείξεων μας επιτρέπει να χαρακτηρίσουμε το μνημείο αυτό ως Συναγωγή. Είναι σχεδόν αδύνατο να είναι αυτίδηποτε άλλο. Η απλή αντιπαραβολή με αυθεντικά εβραϊκά μνημεία ανασκεύασε τις όποιες αντιρρήσεις είχαν διατυπωθεί. Το σύνολο των πληροφοριών που έχουν συγκεντρωθεί μέχρι σήμερα αποδεικνύουν, ότι το κτίσμα που ανέσκαψε ο Α. Πλασσάρ είναι όντως μια Εβραϊκή Συναγωγή.

• Χρονολογία: Η διευθέτηση της Συναγωγής είναι μεταγενέστερη της εγκαταλείψεως του Γυμνασίου. Αυτό επισημάνθηκε από τον Α. Πλασσάρ, δεδομένου ότι βρέθηκαν στο χώρο της τρεις εντοιχισμένες επιγραφές που προέρχονταν από το Γυμνάσιο. Η επιγραφή IG-1152 ανάγεται στο πρώτο μισό του 2ου αιώνα. Η επιγραφή ID-1923 BIS χρονολογείται από το 126/5 και η επιγραφή ID-1928 είναι των αρχών του 1ου αιώνα.

Το Γυμνάσιο φαίνεται ότι καταστράφηκε μετά από τη λεηλασία του 88. Άλλα ακόμα και αν ληφθεί το όριο αυτό ως χρονολογικός σταθμός, δεν θα μπορούσαμε να προσδιορίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τη διευθέτηση της Συναγωγής. Στο χρονολογικό αυτό πρόβλημα ο Μπ. Ντ. Μαζούρ υποστήριξε ατεκμηρίωτα, ότι η Συναγωγή διευθετήθηκε μόνο μετά το 58 π.Χ., όταν η ασφάλεια των θαλασσών και η ειρήνη αποκαταστάθηκαν από την Πομπηία.

Εάν το κτίσμα χρονολογείται μέσα στον 1ο π.Χ. αιώνα, δεν έχει ωστόσο αποδειχθεί ότι υπήρξε ήδη εκεί μια Συνα-

γωγή, εν τούτοις υπάρχουν ενδείξεις που οδηγούν σε αυτό το συμπέρασμα. Αυτές είναι οι εξής:

✓ Δεν είναι δυνατόν να οριστεί με ακρίβεια η χρονολογία του τοίχου που χωρίζει την αιθουσα "A" από την αιθουσα "B". Γνωρίζουμε μόνο ότι δεν ανήκε στο αρχικό σχέδιο του κτισμάτος, το οποίο πέρασε τουλάχιστον από δύο διαδοχικά καθεστώτα. Επισής, η διατήρηση των τριών θυρών οδηγεί στο συμπέρασμα ότι το πρώτο καθεστώς, το οποίο εκτός των άλλων χρονολογήθηκε με ανακρίβεια, αντιστοιχεί ήδη σε χρήση Συναγωγής.

✓ Ορισμένες αφιερώσεις στον "Θεό Υψιστο", αν κριθούν από τη γραφή, πρέπει να χρονολογούνται από τον 1ο π.Χ. αιώνα.

✓ Η έδρα της αιθουσας "A", παρουσιάζει εκπληκτική ομοιότητα με την έδρα του ιερών του Διονύσου στο θέατρο των Αθηνών. Η έδρα του θεάτρου των Αθηνών χρονολογείται πιθανώς από τον 1ο αιώνη π.Χ. και η έδρα της Λέσβου, συγγενούς τύπου, χρονολογείται επίσης πιθανώς, σύμφωνα με την επιγραφή της, από το τέλους του 1ου π.Χ. αιώνα.

Τέλος, η έδρα της Συναγωγής της Δήλου θυμίζει τον "Θρόνο του Μωσή", όπως βρέθηκε στο Χοραζίν και στο Χαμάθ της Τιβεριάδος. Την ομοιότητα των δύο εδρών - της Δήλου και των Αθηνών - επεσήμανε πρώτος ο Σβ. Ριζόμ και δεν υπάρχει καμία αμφιβολία ότι κατασκευάστηκαν την ίδια εποχή. Κατά πάσα πιθανότητα μάλιστα, η έδρα των Αθηνών χρησίμευσε ως πρότυπο για την κατασκευή της έδρας στη Δήλο.

• Η Συναγωγή της Αυτοκρατορικής Εποχής: Σχετικά με την ιστορία του μνημείου, το οποίο συνέχιζε να χρησιμοποιείται ως Συναγωγή κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων αιώνων της χριστιανικής εποχής, η χρήση του κτισμάτος δεν αμφισβητείται διότι:

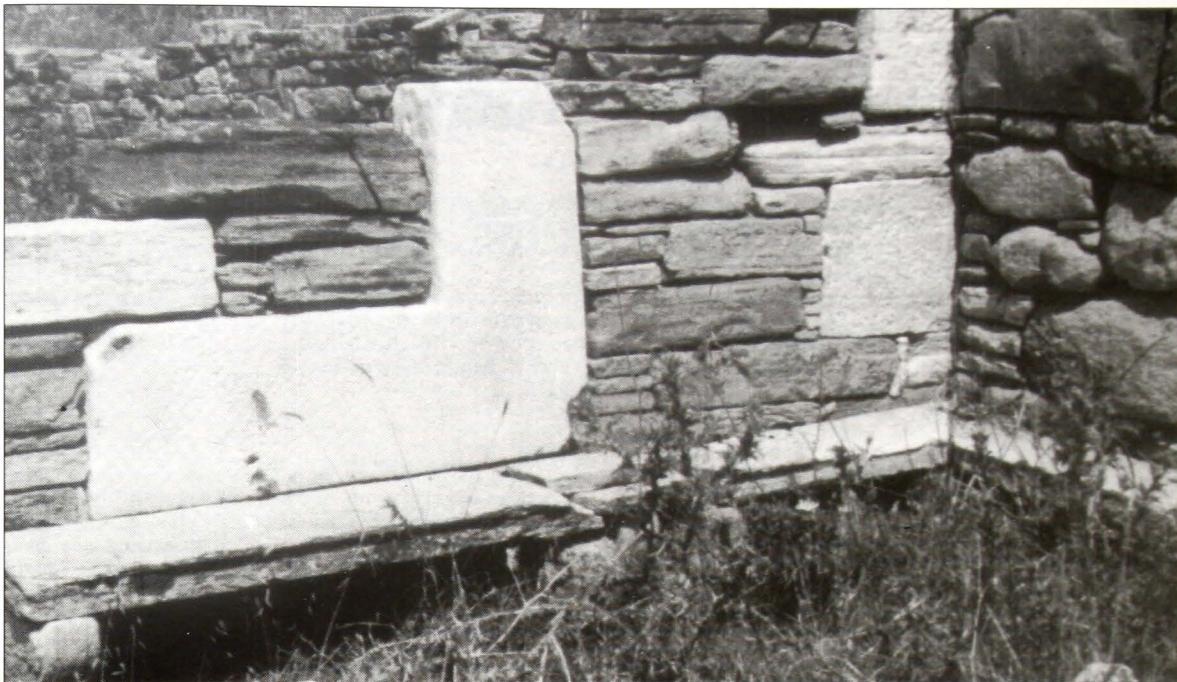
✓ 41 λυχνίες χρονολογούνται από την αυτοκρατορική εποχή. Εκτός από μία, που είναι των αρχών του 3ου αιώνα, όλες οι άλλες ανάγονται στον 1ο και 2ο μ.Χ. αιώνα, αντιπροσωπεύουν δε το ένα τρίτο του συνόλου των "Ρωμαϊκών" λυχνίων που βρέθηκαν στη Δήλο. Μια τόσο σημαντική ποσότητα δεν μπορεί να βρισκόταν εκεί τυχαία και μαρτυρεί μια συνεχή χρήση. Τα ευρήματα είναι πολυσποκίλα και δεν έχουν καμία σχέση με την εβραϊκή θρησκεία. Η παγανιστική όμως διακόσμηση στα μικρά αντικείμενα δεν φαίνεται να ενόχλησε ποτέ τους Εβραίους της ελληνιστικής εποχής.

✓ Τα άλλα αντικείμενα που αναφέρθηκαν πιο πάνω χρονολογούνται περίπου από την Αυτοκρατορική εποχή. Ένα υπέρθυρο, ένα βάζο με δακτυλοειδείς πλευρές, τα στόμια υδρορροής και, τέλος, χωρίς καμία αμφιβολία πολυάριθμα κομμάτια από φυσητό γυαλί.

✓ Οι επιγραφές ID-2331 και ID-2333 χρονολογούνται με βάση τη γραφή από τον 1ο ή τον 2ο μ.Χ. αιώνα.

Το κτίσμα δεν σταμάτησε λοιπόν να λειτουργεί κατά τη διάρκεια των δύο πρώτων αιώνων της χριστιανικής εποχής, γεγονός που πιστοποιείται πάνω απ' όλα από τις 41 ρωμαϊκές λυχνίες. Ακόμη, δεν μπορούμε να αρνηθούμε ότι καμία επιγραφή δεν χρονολογείται από τον 2ο μ.Χ. αιώνα και ότι η λειτουργία του κιρίου συνέχισε να είναι αυτή μιας Συναγωγής.

Σε περίπτωση που η λειτουργία του κιρίου είχε τροποποιηθεί, είναι αμφιβόλο αν θα είχε διατηρηθεί η αρχική

Αιθουσα „Γ“: Ο δυτικός τοίχος και τα μαρμάρινα έδρανα της Βορειοδυτικής γωνίας

διευθέτησή του. Το γεγονός ότι η έδρα και τα έδρανα διατηρήθηκαν στη θέση τους, υποδηλώνει ότι η λειτουργία του κτιρίου δεν είχε αλλάξει μέχρι την εγκατάλειψή του, η οποία φαίνεται ότι συμπίπτει με μια μεγάλη πυρκαϊά. Αυτή η επιμονή της χρήσης του κτιρίου σαν Συναγωγή αμέσως μετά τις καταλήψεις του 88 και του 69 επιβεβαιώνει τις πηγές των κειμένων τις σχετικές με τη διατήρηση Εβραϊκής Κοινότητας στη Δήλο μετά την "εγκατάλειψη" του νησιού.

Αργότερα, η ενδυνάμωση της Διασποράς που παρατηρήθηκε λόγω του πολέμου του 70 μ.Χ. μπορεί επίσης να εξηγήσει εν μέρει την επιμονή υπάρχεως μιας Εβραϊκής Κοινότητας στη Δήλο.

✓ Δεν γνωρίζουμε τι συνέβη στη συνέχεια στη Συναγωγή και στην Εβραϊκή Κοινότητα της Δήλου και παρά το γεγονός ότι οι πυρκαϊές των Συναγωγών αποτελούσαν αρκετά συχνό φαινόμενο στα πλαίσια της διαμάχης Εβραίων και Χριστιανών κατά την εποχή της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (235 - 476 μ.Χ.), είναι πάντως δύσκολο να αποδύσουμε τα ίχνη της πυρκαϊάς αυτής στην διαμάχη αυτή. Εν πάσει περιπτώσει, η Συναγωγή δεν ήταν πια σε λειτουργία όταν οικοδομήθηκαν οι πρώτες χιστιανικές εκκλησίες στο νησί. Τρεις λυχνίες του 6ου ή του 7ου αιώνα, διακοσμημένες με επτάφωτες λυχνίες, που βρέθηκαν στην περιοχή του iερού του Απόλλωνα, δεν αποδεικνύουν προφανώς ότι οι Εβραίοι ζούσαν ακόμα τότε στη Δήλο, δεδομένου ότι το σύμβολο αυτού χρησιμοποιούταν επίσης από τους Χριστιανούς της εποχής αυτής.

Συνοψίζοντας και λαμβάνοντας υπόψη τα δεδομένα που ήθελαν στο φως από την αρχαιολογική σκαπάνη των Α. Πλασσάρ, Μη. Ντ. Μαζόύρ και ιδιαίτερα του Φιλίπ Μπρουνώ, καταλήγουμε σε δύο ακόμη γενικής φύσεως συμπεράσματα σχετικά με την Εβραϊκή Συναγωγή της

Δήλου. Το πρώτο είναι το γεγονός ότι δεν είναι πλέον δυνατόν να αμφισβητηθεί η ταυτότητα του κτισμάτος και το δεύτερο ότι η Εβραϊκή αυτή Συναγωγή είναι η αρχαιότερη Συναγωγή της Διασποράς του Εβραϊκού λαού".

Ο κ. Δημήτρης Α. Μαυριδερός είναι Έφορος τη Εραλδική και Γενεαλογική Εταιρείας της Ελλάδος

Βιβλιογραφία - Πηγές

1. H. Φιλιπάρ, Βελγική Επιθεώρησις Φιλολογίας και Ιστορίας (περιοδικό), 1922, 1923.
2. Γαλλική Αρχαιολογική Σχολή Αθηνών, Αρχαιολογική Έρευνα της Δήλου, Αθήνα, 1909.
3. A. Φιλαδελφεύς, Η Δήλος, Αθήνα 1909.
4. E.K. Στασινοπούλος, Η Δήλος, Συναγωγία της ιστορίας της, Αθήνα 1949.
5. "Παρατηρήσεις περί των νησίσιων Δήλου και Ρηνειάς και περὶ εμπορίου, παρὰ τινός των εμπορευομένων Ελλήνων, εκ τῆς εν Σιρᾳ Ελληνικῆς τυπογραφίας 1829", Ανωνύμου.
6. Πετρος Τάσσος, Δήλος - Μύκονος, Ιστορία - Τέχνη - Λαογραφία - Σύγχρονη Ζωή, Αθήνα 1978.
7. Γ.Κ. Γιαγάζης, Μύκονος, Δήλος, Χθες και σήμερα, Αθήνα 1986.
8. The Israel Exploration Society, Ancient Synagogues revealed.
9. Philippe Bruneau et Jean Ducat, Guide de Delos, Paris 1966.
10. Philippe Bruneau et Jean Ducat, Guide de Delos, Paris 1983.
11. Philippe Bruneau et Jean Ducat, Recherches sur les cultes de Delos à l' époque Hellénistique et à l'époque Imperiale, Paris 1970.
12. A. Plasart, Revue Biblique, 1914.
13. B.D. Mazur, Studies on Jewry in Greece, Athens 1935.
14. Carl H. Kraeling, The excavations at Dure - Europos, New Heaven 1956.
15. J. Juster, Les Juifs dans l' Empire Romain, I, Paris 1914.
16. E. Fiechter, Das Dionysos-Theater in Athen, Stuttgart, 1935.
17. E. Goodenough, Jewish Symbols, II.
18. E.L. Sukenik, Ancient Synagogues in Palestine and Greece.
19. A. Plassart, Sur les Juifs à Délos.
20. H.S. Robinson, The Athenian Agora, Princeton, 1959.

Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΩ

Από το βιβλίο του κ. **Βασίλη Σ. Χατζηβασιλείου** "Ιστορία της Νήσου Κω (Αρχαία - Μεσαιωνική - Νεότερη)", έκδοση Δήμου Κω, 1990, παραλαμβάνουμε στοιχεία που αφορούν την **Ισραηλιτική Κοινότητα της Κω**.

Όπως είναι γνωστό, η Κοινότητα αυτή έπαιψε να υπάρχει μετά το Ολοκαύτωμα. Σήμερα διασώζεται η Παλιά Συναγωγή (οδός Αθ. Διάκου 4) όπου στεγάζεται το Δημοτικό Πολιτιστικό Κέντρο, το Εβραϊκό Νεκροταφείο (στην Κοινότητα Εξοχής, τοποθεσία "Εβραϊκά Ταφά") και εβραϊκές βίλλες.

Ο ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΚΩΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

"Μεγάλη ώθηση στις τραπεζιτικές αυτές επιχειρήσεις του νησιού έδωσαν και οι Εβραίοι έμποροι με καταθέσεις που είχαν από περιουσίες τους. Δεν αποκλείεται δε την όλη τραπεζική πίστη της Κω να είχαν υπό τον έλεγχο τους, κυρίως κατά τον 1ο π.Χ. αιώνα, οι Ιουδαίοι τραπεζίτες". (σελ. 129).

ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΒΙΟΣ ΤΩΝ ΚΩΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ

"Τελετές που τιμούναν τους Ρωμαίους Αυτοκράτορες, με αθητικές επιδόσεις ήταν... τα **"Αγρίππεια"**. Για τη γιορτή αυτή υπάρχουν δύο εκδοχές. Η πρώτη υποστηρίζει ότι πρέπει να είχε αγιωνοθετηθεί προς τιμήν του Ρωμαίου στρατηγού και πολιτικού Μάρκου Βιψάνιου Αγρίππα, συζύγου της Ιουλίας, κόρης του Καίσαρα Αυγούστου. Ο Αγρίππας οριστήκε από τον Καίσαρα ν' αναδιόγανώσει τις ανατολικές επαρχίες της Αυτοκρατορίας, στις οποίες παρέμεινε τέσσερα χρόνια. Με επισήμη παρέμβασή του τότε έδωσε τέλος στις συνχρές φιλονικίες που προκαλούνταν μεταξύ Ελλήνων και Εβραίων στις Αστικές πόλεις. Το 15 π.Χ. ο Αγρίππας επισκέφθηκε την πόλη της Κω, όπου είχε αναπτυχθεί πολυάριθμη εβραϊκή παροικια και δημιουργούντες προβλήματα στους Έλληνες, με σκοτό να συμφιλώσει τους κατοίκους της. Εκφράζοντας οι Κώοι την ικανοποίηση τους προς τον Ρωμαίο άρχοντα για την ειρηνική του παρέμβαση, οργάνωσαν τα **"Αγρίππεια"**.

Η δεύτερη εκδοχή είναι ότι η γιορτή πρέπει να ώφειλε το όνομα της σ' έναν Ηρώδη Αγρίππα, της οικογένειας των βασιλιάδων και τετραρχών της Ιουδαίας. Γνωρίζουμε, βέβαια, πως ο βασιλιάς Ηρώδης ο Α', ο Μέγας (73 π.Χ. - 4 μ.Χ.) είχε καταθέσει στην Κω ένα ποσό προοδισμένο να του εξασφαλίζει στα γυμναστήρια της πόλης αυτής έναν συνεχή τόκο. Την πληροφορία μας δίνει ο Φλάμιος Ιωσήπος (Ιουδαϊκός Πόλεμος, Ι, ΧΙ, ΙΙ) με τη φράση: "πολλαὶ δὲ πόλεις ώσπερ κοινωνοὶ τῆς βασιλείας καὶ χώρων ἐλαβον παρ' αὐτού· γυμνασιαρχίας δὲ ἀλλας επετησίοις τε καὶ διηνεκέσιν εδωρήσατο προσόδους κατατάξας, ώσπερ Κώοις, ίνα μηδέποτε εκλείπῃ το γέρας" (σελ. 153).

Η ΚΩΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΔΡΥΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΩΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ (1912)

• "Στον Κώδικα βρίσκεται επίσης καταχωρισμένη Ποιμαντοκρατική Εγκύλιος του Μητροπολίτη Καλλίνικου, με ημερομηνία 28 Αυγούστου 1893, όπου συνιστάται στους χριστιανούς να προμηθεύονται τα κεριά για τις λειτουργίες από τα παγκάρι των εκκλησιών, γιατί αυτά παράγονται από καθαρό μελίσσιο κε-

ρί, αντί εκείνων που πουλούν οι Εβραίοι έμποροι και άλλοι παντοπώλες της Κω, τα οποία σκόπιμα ίσως είναι "ανάμικτα εκ δυναστών λίπους και άλλων ακαθάρτων υλών, και διά τούτο εκτός της ωραίας ποικιλότητάς των διαδίδονται και ανυπόφορον δυσομίαν εν τῷ Ιερῷ Ναῷ". Βλ. Κώδικα Α', σ. 5 - 7. Πρβλ. Αρχειο, ο. π. σ. 49" (σελ. 376).

• "Ως τα μέσα του 19ου αιώνα μαρτυρείται ότι η Κως είχε πληθυσμό που κυμαινόταν από 8.000 μέχρι 12.000 περίπου κατοίκους. Γύρω στα 1870 ο Προξενικός Πράκτορας της Ελλάδας στο νησί Επανεινόνδας Αλεξάκης έδωσε στο Γάλλο αρχαιολόγο O. Rayet τις παρακάτα πληροφορίες για τη σύνθεση του πληθυσμού της Κω. Υπολόγισε σε 8.500 τους κατοίκους (4.000 άνδρες και 4.500 γυναίκες). Από τον πληθυσμό αυτό 2.500 ήταν Τούρκοι που κατοικούσαν κυρίως στην πόλη και στο χωριό Κερμετέ. Στο υπόλοιπο νησί οι Τούρκοι κατανέμονταν ως εξής: 30 οικογένειες στο Κονιαριό, 4 ή 5 οικογένειες στην Αντιμάχεια, ισάριθμες στην Κέφαλο και 2 οικογένειες στην Καρδάμενα. Μερικοί από τους Τούρκους ήταν έμποροι, οι περισσότεροι όμως ήταν κηπουροί και γεωργοί. Υπήρχαν επίσης και 30 Εβραίοι που κατοικούσαν στην πόλη και ασκούσαν κυρίως το επάγγελμα του αγρονομικού (σαράφηδες)".

Στις απογραφές πάντως που έγιναν μετά το 1881 από τους Τούρκους, οι Κώοι αντέδρασαν δίνοντας ελλειπή στοιχεία από φόβο μεγαλύτερης φορολογίας ή επιβολής υποχρεωτικής στρατολογίας. Έτσι, από το "Ημερολόγιον της Νομαρχίας Αρχιπελάγους" των ετών 1886 - 87, που θεωρείτο έγκινη τουρκική πηγή, πληροφορούμαστε ότι ο πληθυσμός της Κω ανερχόταν τότε σε 10.177 ψυχές, δηλαδή 7.680 χριστιανούς, 2.397 μουσουλμάνους, 67 Ιουδαίους και 33 αθιγγάνους" (σελ. 395).

• "Το χονδρικό κι εξαγωγικό εμπόριο βρισκόταν στα χέρια δέκα περίπου Κώων μεγάλεμπόρων, που ήταν συνάμα χρηματιστές και τραπεζίτες. Δάνειζαν, δηλαδή, με μεγάλους τόκους όλους σχεδόν τους αγρότες - μικροϊδιοκτήτες που είχαν κάποια οικονομική ανάγκη, με αποτέλεσμα πολλοί από αυτούς να χάνουν τα κτήματα που εβαζαν ενέχυρο για τα χρέη τους και να μετατρέπονται έτσι σε δουλοπάροικους των ντόπιων "δεφτερζήδων". Με το εμπόριο επίσης ασχολούνταν και οι Εβραίοι, που ξεχώριζαν μάλιστα και σαν καλοί ινφασματοπώλες" (σελ. 399).

• "Στην πόλη με τις δύο συνοικίες "Χώρας" και "Ασπας", όπου συγκατοικούσαν Έλληνες, Τούρκοι και Εβραίοι..." (σελ. 401).

• "Από το "Ημερολόγιον της Νομαρχίας Αρχιπελάγους" πληροφορούμαστε ότι το 1886 η Κως είχε 17 τεμένη, 2 τεκέδες, 8 εκλησίες (προφανώς ενοριακές) και 1 συναγωγή των Εβραίων" (σελ. 418).

Συνέχεια στη σελ. 23

1987-1992

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΟΜΩΝ

ΤΕΥΧΗ ΚΑΤΑ ΤΟΜΟ:

Τόμος	IA (1987-'88)	τεύχη	96-101
"	IB (1988-'89)	"	102-106
"	ΙΓ (1989-'90)	"	107-111
"	ΙΔ (1990-'91)	"	112-116
"	ΙΕ (1991-'92)	"	117-121

ΠΙΝΑΚΑΣ ΘΕΜΑΤΩΝ

Α

- Αγία Γραφή, 111/7*
 Αλβανικός Πόλεμος (28η Οκτωβρίου 1940), 107/3
 Ανδρίτσαινα, 97/18
 Αντισημιτισμός, 97/7, 97/23, 99/23, 106/9, 106/14, 107/8, 110/2,
 114/3, 117/19, 118/28, 120/24
 Αουσβίτς (στρατόπεδο), 100/9, 106/5
 Ασμα (το) του Τόξου (ποίηση), 111/8
 Αρχαιολογία, 111/7

Β

- Βαβέλ, 121/18
 Βαλντχάιμ Κ., 96/9, 97/8, 104/13
 Βαρσοβία Γκέπτο, 116/8
 Βενιαμίν της Τουδέλης, 111/12
 Βουλγαρία, 113/12
 Brodsky J., 98/22

Γ

- Γέννηση (παιδιού), 114/20
 Γερμανοί κι Εβραίοι, 109/αφιέρωμα
 Γκουασταλλα Ρ.Μ., 100/3
 Γόλγοι, 104/14
 Γρηγόριος (Μητροπολίτης Χαλκίδος), 119/14

Δ

- Δαβιτζών Εφέντης, 114/18
 Διασπορά (Ιουδαϊσμός της -), 119/5
 Διεθνής Ερυθρός Σταυρός, 105/13
 "Δίκαιοι των Εθνών", 100/4, 101/17

Ε

- Εβραίοι, 105/14

Εβραϊσμός - Ελληνισμός, 99/4, 99/13, 118/2 & 3, 121/2, 121/28

Εθνική Αντίσταση, 104/3, 108/12

Εκδόσεις, 115/21, 118/28, 119/30, 121/29

Εκκλησιαστής (Avel - Avelim), 115/17

Ελιγά Γ., 99/8

Ελλήνες και Εβραίοι, 105/3, 105/5, 105/17

Ελληνική Λογοτεχνία, 112/αφιέρωμα

Ελληνικός Εβραϊσμός, 112/αφιέρωμα, 113/αφιέρωμα

Ελληνισμός, 104/21

Επιστολές αναγνωστών: 113/20 Ρ.Α. Μωϋσή: περί ονοματολογίας των Εβραίων της Ελλάδος, 114/18 Ια. Μπατή: περί Ι.Κ. Ιωαννίνων και Δαβ. Εφέντη, Γ.Π. Γκίκα: περί τού εξαφύλλου του υπ' αρ. 112 τεύχους των ΧΡΟΝΙΚΩΝ, 115/21 Ιω. Παπαμιχαλάκη: περί προσφοράς των Εβραίων στην πνευματική ζωή, Μεν. Καρπούζα: περί των Εβραίων των Ιωαννίνων, 117/14 Στ. Μαθιουδάκη, Κων. Κόκκαλη και Στ. Μαυράκη: περί Ιαραγιλιτικής Κοινότητος Κρήτης, 117/18 Κων. Κόκκαλη: περί συνταγματάρχου Μορδ. Φριζή, 117/20 Μ. Μάιση: περί Ιαραγιλιτικής Κοινότητος Χαλκίδος, 120/29 Δ. Κούκουνα: περί Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού και Κ. Λογοθετόπουλου, 121/29 Ελ. Γιουλούντα: οι Κροάτες έσφαξαν Εβραίους στην Κατοχή, Γ. Δαμασκόπουλου: περί Ιαραγιλιτικής Κοινότητος Τρικάλων και Γ. Κεφαλογιάνη: συγχαρητήρια για τα στοιχεία περί Μακεδονίας.

Επος Αλβανίας 1940, 113/αφιέρωμα

Ευρωπαϊκό Εβραϊκό Συνέδριο, 97/1

Ευρωπή κι Εβραίοι, 115/3

Ζ

Ζωσιμάδες, 111/3

Θ

Θέατρο, 104/11

Θεσσαλονίκη, 120/17

I
 Ιερά Εξέταση, 116/7
 Ιερουσαλήμ, 99/7, 111/4
 Ιουδαϊσμός, 97/12, 97/21, 101/2, 104/2, 104/21, 110/3, 108/1, 110/23
 Ιούδας, 111/5
 Ισπανία (Διωγμός Εβραίων), 120/20, 121/5
 Ισραήλ, 99/16, 104/11, 108/19, 118/3, 121/19
 Ισραηλιτική Κοινότητα Αθηνών, 97/20
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ανδραβίδας, 117/15
 Ισραηλιτική Κοινότητα Άρτας, 111/3, 111/12, 105/18, 119/18
 Ισραηλιτική Κοινότητα Βέροιας, 105/15
 Ισραηλιτική Κοινότητα Βόλου, 97/7, 100/23, 119/20
 Ισραηλιτική Κοινότητα Διδυμοτείχου, 106/17
 Ισραηλιτική Κοινότητα Δράμας, 100/7, 106/4
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ζακύνθου, 121/16
 Ισραηλιτικές Κοινότητες Ηπειρωτικής Ελλάδος, 104/17, 105/8, 106/18
 Ισραηλιτική Κοινότητα Θεσσαλονίκης, 97/11, 97/21, 100/12-18, 104/20, 106/5, 107/31, 115/20, 119/21, 120/12, 120/13
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ιωαννίνων, 106/20, 107/36, 111/3, 115/21
 Ισραηλιτική Κοινότητα Καστοριάς, 115/4, 118/26
 Ισραηλιτική Κοινότητα Κέρκυρας, 96/7, 97/9, 104/19, 107/5, 110/13, 116/3, 120/26, 121/10
 Ισραηλιτική Κοινότητα Κεφαλληνίας, 115/9, 116/13, 118/22, 118/25, 121/24
 Ισραηλιτική Κοινότητα Κομοπηνής, 96/15
 Ισραηλιτικές Κοινότητες Κρήτης, 101/αφιέρωμα, 102/23, 110/6, 117/αφιέρωμα, 121/15
 Ισραηλιτική Κοινότητα Κώ, 96/11
 Ισραηλιτική Κοινότητα Λαρίσης, 102/14, 119/8
 Ισραηλιτική Κοινότητα Μυστρά, 108/14
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ξάνθης, 107/34
 Ισραηλιτική Κοινότητα Παξών, 113/17
 Ισραηλιτική Κοινότητα Πατρών, 117/15
 Ισραηλιτική Κοινότητα Πρεβέζης, 118/27
 Ισραηλιτική Κοινότητα Ρόδου, 106/8, 110/10
 Ισραηλιτική Κοινότητα Σπάρτης, 99/15
 Ισραηλιτική Κοινότητα Τρικάλων, 98/αφιέρωμα, 102/9
 Ισραηλιτική Κοινότητα Υπάτης, 104/17
 Ισραηλιτική Κοινότητα Φλώρινας, 104/22
 Ισραηλιτική Κοινότητα Χαλκίδος, 101/19, 114/13, 117/20, 120/20
 Ισραηλιτική Κοινότητα Χανίων, 120/18
 Ισραηλιτική Κοινότητα Χίου, 110/23, 114/9

K
 Καῖρης Θ., 102/3
 Κοέν Αλμπέρ, 114/19
 Κρητικός πολιτισμός, 113/16

Λ
 Λευκάδα, 111/12
 Λιβανός Δ., 101/3
 Λόβιγγερ Ιωσήφ, 116/2, 120/27

M
 Μαϊμονίδης, 121/3, 121/5
 Μακεδονία, 120/3

Μαλ Λουΐ, 115/22
 Μάσλου Αβραάμ, 116/27
 Μενορά, 116/23
 Μεσογειακός Εβραϊσμός, 113/4, 113/16
 Μωαμεθανισμός, 121/28

N

Νατζαρή Μαρσέλ, 119/22
 Νεολαία, 104/7
 Νεοφασισμός, 104/7
 Νεχαμά Ιακώβ, 120/16
 Νόμος της Ανταποδόσεως (“Οφθαλμόν αντί οφθαλμού ...”), 118/4
 Ντάγκλας Κέρκ, 115/22
 Νύχτα των Κρυστάλλων, 103/αφιέρωμα

O

Ολοκαύτωμα, 102/23, 104/9, 106/2, 106/13, 107/34, 111/2, 113/8, 114/2, 117/2, 117/4, 118/9, 120/2
 Ονυματολογία (Εβραίων της Ελλάδος), 116/6
 Οράτιος, 105/17
 “Ου φονεύσεις”, 116/26

P

Ραφαήλ Μωϋσής, 121/28
 Ρενάν Ερν., 110/18
 Ρώύτερ Π. Τζ., 99/12

S

Σατωβριάνδος Φρ., 99/15
 Σεφαράν '92 (εκδηλώσεις), 119/20
 Σίνγκερ Ισαάκ Μπάσεβιτς, 119/16
 Σωνισμός, 108/7
 Σκηνοπηγία, 107/31
 Σλήμαν Ερρίκος, 114/19
 Σπηρίδων (Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και Πάσης Ελλάδος), 102/13
 Σχέσεις Θρησκειών, 115/2

T

Ταυτότητα (δελτία), 119/2
 Τράπεζα της Ελλάδος, 113/5
 Τοβάϊχ Στέφανος, 108/17

Φ

Φελλούς Ρ., 99/7
 Φιλανθρωπία, 108/1
 Φόρντ Χένρυ, 117/19
 Φριζής Μορδ., 107/4, 113/5
 Φυλακτά Εβραϊκά, 114/2

X

Χασκίλ Στέλλα, 120/28
 Χίλιασμός, 96/13
 Χριστιανισμός, 104/10, 107/2

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ

A

- Ααρών Σ., 105/19
 Αθανάσιος (Μητροπολίτης Κερκύρας), 104/19
 Αϊνστάιν Αλβ., 105/14
 Αλεξίου Θ., 104/13
 Αλτσέχ Μωϋσής, 108/7
 Αναγνωστόπουλος Διον., 100/7, 106/4
 Αναγνωστάκης Μανόλης, 112/9
 Ανδρεάδης Α., 117/5
 Ανδρόνικος Μ., 120/2
 Αποστολάτος Γερ., 120/27, 121/24
 Αράρ Ιάκ., 99/3, 101/2

Θ

- Θεοτοκάς Γ., 112/39
 Θωμόπουλος Σ., 107/11

I

- Ιωακείμ (Μητροπολίτης Δημητριάδος), 102/3
 Ιωαννίδης Στ., 107/34
 Ιωάννου Γιώργος, 112/40

K

- Καβάφης Κ.Π. 112/43
 Καζαντζάκης Νίκος, 112/44, 121/9
 Καζαντζής Τόλης, 112/54
 Καλλιατάκη - Μερτικοπούλου Ι., 117/8
 Καλλίας Κων., 113/3
 Καλό Γουσταύος, 121/2
 Καλογήρου Δημ., 121/3
 Καλφώπης Στ., 100/9
 Καμπανέλλης Ιακ., 112/55, 114/2
 Καραγάτσης Μιχ., 112/62
 Καρακαντάς Στ., 100/18
 Καρέλη Ζωή, 112/67
 Καρποντζόγλου Τ., 98/23
 Καφταντζής Γ., 112/69
 Καψάλης Κ., 104/17
 Κοεν Α., 97/12
 Κοκαντζής Ν., 112/75
 Κοκκαλίδου - Ναχμία Νίνα, 112/70
 Κολ Χέλμουντ, 96/4, 109/αφέρωμα
 Κόντη Βούλα, 115/7
 Κοπιδάκης Μιχ., 104/21
 Κορνάρος Βιτσέντζος, 112/85
 Κουνενάκη Πέγκυ, 119/22
 Κοφινιώπης Ευθ., 105/4, 113/4
 Κραψίτης Β., 99/8
 Κύρου Δημ., 116/26
 Κυρτάτος Δ., 104/21
 Κωνσταντίνης Μωϋσής, 113/12, 115/7, 121/28

B

- Βαϊτσέκερ (φον) Ρ., 99/6, 106/2
 Βαρβιτσιώπης Τάκης, 112/9
 Βαρλάς Μ., 99/16
 Βασιλάκου Αγγ. 114/19
 Βασιλικός Βασ., 112/10
 Βαφόπουλος Γ.Θ., 112/15
 Βενέζης Ηλίας, 111/14, 112/29
 Berard V., 115/4
 Βίζελ Ελ., 107/8
 Vita (di) Donino, 117/17
 Βιτάλη Ν., 105/23
 Bloch Joseph - Samuel, 118/7
 Bowman Steve, 117/15
 Βουρβούλη Γκέλη, 119/16
 Brodsky J., 98/21
 Bronfman E., 98/3
 Βυζαντινός Νίκος, 110/23

G

- Γιανναροπούλου Ιωάννα, 108/4
 Γιαννόπουλος Ν., 105/8, 106/18
 Γραμματόπουλος Κ.Μ., 121/18

Δ

- Δασκαλάκη Κ., 97/20
 Δεληκωστόπουλος Αθ., 96/13
 Δεμπόνος Αγγελο-Διονύσης, 115/9, 116/13
 Δενδίας Μιχ., 111/12
 Δημητρίου Δημ., 104/3
 Δημοτάκης Γ., 101/11
 Διαμαντόπουλος Ιακ. 107/4
 Δούδος Γ., 99/23, 106/14, 108/19

E

- Εγγονόπουλος Ν., 112/35

Z

- Ζακς Νέλλη, 114/8
 Ζερβού Αγγελική, 110/21
 Ζευγαδάκης Ν., 101/12
 Ζησιάδης Λεωνίδας, 116/24
 Ζούμπος Γιώργος, 97/9, 107/5, 110/13, 113/17, 121/10
 Ζωγραφάκης Γ., 111/6
 Ζώης Λεωνίδας, 121/16

L

- Λαμπρίας Τάκης, 120/17
 Λαμπρινός Γιώργης, 112/93
 Lawless R., 98/5
 Λασκαράτος Ανδρέας, 118/22
 Λαχάς Κ., 99/11
 Levi Doro, 117/17
 Λεβής Μίνως, 113/5
 Λεονταρίτης Γ.Α. 120/24
 Λευκαδίτης Βασ., 107/4
 Λιάπητης Γ., 102/20
 Λίποβατς Θάνος, 107/9, 114/3
 Λουκάτος Δ., 111/5

M

- Μάισης Μάριος, 119/14
 Μαλεβίτης Χρ., 104/2
 Μαντζανάς Κ., 113/15
 Μαντζουλίνου Αλ., 97/19

Μαντούβαλου Μ., 102/3
 Μάρκογλου Προδρ., 112/98
 Μάρκου Δημ., 119/18
 Μάρτης Ν., 105/3
 Μάρτης Τ., 98/22
 Μάτσας Ιωσ., 107/36
 Μαυριδερός Δημ., 120/18
 Mahon Gerard, 115/2
 Μελετόπουλος Μ., 104/7
 Μενάρδος Σ., 104/14
 Μητροπολίτης (Ζιχνών & Νευροκοπίου) Σπυρίδων, 120/12
 Μητροπούλου Κωστούλα, 112/103
 Μήτσακάκης Νίκος, 117/12
 Μιζάν Ηλ., 105/18
 Μοντεσκιέ, 110/2
 Morin Edgar, 121/28
 Μουστάκης Γεώργιος, 118/27
 Μπακόλας Ν., 112/108
 Μπακόπουλος Κων., 113/8
 Μπατής Ι., 104/23
 Μπενάκης Θ., 111/2
 Μπέντς Β., 103/3
 Μπέσου Ι.Μ., 97/18
 Μπεράτης Γιάννης, 112/15
 Μπόνης Κων., 107/2
 Μοσχόπουλος Διον., 116/3
 Μωύσης Ασέρ, 120/3
 Μωύσης Δαυΐδ, 118/9
 Μωύσης Εσδράς, 99/4, 102/14, 114/20, 119/8

N

Ναρ Αλμπέρτος, 100/12
 Νεγρεπόντης Γιάννης, 112/17
 Νικολαΐδης Ι.Α., 112/118
 Νικολακάκης Μίνως, 117/9

Ξ

Ξένος Στεφ., 110/23

O

Οικονόμου Γ., 111/3
 Ουιλιαμς Τζ. Χ., 96/9

Π

Παλαμάς Κωστής, 108/7, 112/18
 Παναγιωτόπουλος Ι.Μ., 112/119
 Παντελεήμων (Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης), 108/2
 Παπαγεωργίου Χρήστος, 115/20
 Παπαδιαμάντης Αλεξ., 112/131
 Παπανδρόπουλος Αθανάσιος, 118/29
 Περδικίδης Κυρ., 110/18
 Πέτρης Τ., 104/11
 Πετροκόκκινος 114/9
 Προφέτα Σ., 106/5

P

Ραζίς - Γιαλατσάτος Γεράσιμος, 118/25
 Ράλλης Γ., 96/7
 Ράου Γ., 96/8
 Ρείνάχ Θεοδ., 110/3

Ρενάν Ερν., 105/17
 Rosa (la) Vincenzo, 117/17
 Ρούσσο Ισ., 107/3

Σ

Σαββόπουλος Ευ., 101/15
 Σακελλαρόπουλος Σ., 105/17
 Σακκέτος Α., 120/12
 Σαλαπασίδης Ιω., 97/15, 104/20
 Σγουράκης Ν., 110/6
 Sheridan Michael, 117/2
 Σιακκής Ιωσήφ, 105/5, 120/20
 Σιδηρόπουλος Ν., 105/15
 Σικελιανός Αγγ., 100/3
 Σιμπή Μπαρούχ, 108/1
 Σμιτ Χ., 103/17
 Σουλτάνης Ευ., 100/6
 Σπανάκης Στέργιος, 101/10, 117/8, 121/15
 Σπαντιδάκης Θρ., 101/8
 Στάλιος Ζαφ., 100/19, 108/18
 Στάρκης Γιάννης, 112/137
 Σταυρουλάκης Ν., 114/21
 Σφενδόνης Ν., 107/31

Τ

Τζάλλας Κίμων, 112/149
 Τζιόβας Φρίξος, 112/154
 Τζόκας Λ., 106/13
 Τολοτότη Λ., 102/19
 Τρακάκης Αλ., 113/16
 Τριανταφύλλου Θ., 98/8
 Τριάρχης Φ., 120/12
 Τσερκέζης Β., 106/17
 Τσινικόπουλος Δ., 111/8, 115/17

Φ

Φαράκος Αγ., 99/7
 Φιλάρετος Γ., 114/17
 Φόρης Μποχώρ, 114/13
 Φρόνιμος Ευ., 101/3

Χ

Χαλκιά Μ., 100/2
 Χαραλάμπους Μάριος - Μαρίνος, 112/156
 Χάρης Πέτρος, 121/19
 Χατζήβασιλείου Β.Σ., 96/11
 Χατζής Δημ., 112/156
 Χατζόπουλος Γιάννης, 118/28
 Χεκίμογλου Εύ., 120/13
 Horkheimer Max, 115/3
 Hoppe Hans - Joachim, 113/12
 Χρήστου Π., 119/5
 Χριστιανόπουλος Ντίνος, 112/170
 Χριστινίδης Α., 106/9
 Χριστόπουλος Παν., 117/3

Ψ

Ψαθάς Δημ., 112/172

* Ο πρώτος αριθμός αναφέρεται στο τεύχος κι ο δεύτερος στη σελίδα του συγκεκριμένου τεύχους.-

Η ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΩ

**Η Συναγωγή της Κω σήμερα
(φωτογραφία του Εβραϊκού
Μουσείου Ελλάδος)**

Η ΚΩΣ ΕΠΙ ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

"Ο πληθυσμός της Κω κατά την πρώτη περίοδο της Ιταλοκρατίας, όπως άλλωστε και προγενέστερα, απαρτιζόταν κατά τη συντοπική του πλειοψηφία από το ελληνικό στοιχείο, την πολύ μικρή μειονότητα των Τουρκών και ελάχιστους Εβραίους. Με τον τεματισμό της Τουρκικής Κατοχής και την έναρξη της Ιταλικής το 1912, τα σωζόμενα δημιογραφικά στοιχεία της Κω σύμφωνα με τους υπολογισμούς της Jeanne Z. Stephanopoli, δίνουν πληθυσμό 14.550 Έλληνες και 2.023 Τουρκούς. Το 1917 ο πληθυσμός του νησιού, όπως δόθηκε από τις Ιταλικές Αρχές και δημοσιεύτηκε από τον Tommaso R. Cerone στην πραγματεία του: "Nel Dodecaneso" του 1920 ήταν 15.075 κατοίκοι. Η επόμενη απογραφή των Ιταλών του 1922 έδωσε πληθυσμό 16.169 κατοίκους. Από αυτούς, 11.385 ήταν Ορθόδοξοι, 4.662 Μουσουλμάνοι, 66 Εβραίοι και οι υπόλοιποι Ιταλοί, κρατικοί κυρίως υπάλληλοι" (σελ. 483).

• "Στην Κω ελάχιστοι Εβραίοι, όπως ο Menascé και ο Levi Touriel, θα παραμείνουν οι βασιλιάδες της αγοράς και θα κάνουν μάλιστα τους τραπέζιτες μέχρις όπου ιδρυθεί το Υποκατάστημα της Τράπεζας της Σικελίας (Banco di Sicilia)" (σελ. 481). Περὶ τῶν ιδίων καὶ στη σελ. 556.

• "Ως το 1935 θα σχεδιασθούν και θ' ανεγερθούν η Συναγωγή των Εβραίων..." (σελ. 547).

• "Ο Mario Segre (1904 - 1944), διδάκτορας του Πανεπιστημίου του Μιλάνου και εταίρος της Ιταλικής Αρχαιολογικής Σχολής της Αθήνας, ήταν εβραΐκής καταγωγής. Όταν άρχισε ο διογμός των Εβραίων, τον απέλυσαν από την Πανεπιστημιακή του έδρα και αφού τον απαγόρευσαν να μπαίνει σε βιβλιοθήκες και δημόσια κτίρια, τον έπιασαν τελικά οι Γερμανοί χιτλερικοί και τον έστειλαν στο 'Αουσβίτς, όπου τον εξέτελσαν μαζί με τη γυναίκα του και τον μικρό γιο του στις 24 Μαΐου του 1944. Ο απτυχός αυτός επιστημονικός άφησε ένα περισπούδαστο επιγραφικό έργο για την Κω, το οποίο και επισημαίνουμε: "Epigramma di Cos" στο Historia 7 (1933), σ. 206 - 208. "Iscrizioni dell' Odeon di Coo" στο Historia 8 (1934) σ. 429 - 452. "Nuove iscrizioni da Coo" στο Aevum 9 (1935) σ. 254. "Due leggi sacre dell' Asclepieo di Coo" στο Riv. Storia Arte, 6 (1937 - 1938) σ. 191 - 198. "La legge Ateniese sull' unificazione della moneta" στο Cl. Rh. 9 (1938) σ. 151 - 178. "Epigrafica" στο BSAA 1937 σ. 286 - 298. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι μονογραφίες του: "Κρητικός πόλεμος" στο

Riv. di Filol. Istr. Class, LXI, 1933, σ. 365 - 392. "Grano di Tessaglia a Coo" στο Riv. Filol. LXII 1934, σ. 169 - 193. "Documenti di Storia Ellenistica" στο Rend. Pont. Acc. Arch 17 (1940 - 41), σ. 21 - 38. "L' Institution des Nikephoria de Pergame" στο Hellenica 5 (1948) σ. 102 - 128 (σελ. 555).

Η ΔΡΑΜΑΤΙΚΗ ΣΥΛΛΗΨΗ, ΜΕΤΑΦΟΡΑ ΚΑΙ ΕΞΟΝΤΩΣΗ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ ΤΗΣ ΚΩ ΣΤΟ ΣΤΡΑΤΟΠΕΔΟ ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΣΗΣ ΤΟΥ ΑΟΥΣΒΙΤΣ

"Το καλοκαίρι του 1944 ένα ξαφνικό γεγονός θα συγχλονίσει τους Κώωνες. Η δοματική σύλληψη, μεταφορά κι εξόντωση των Εβραίων της Κω¹ στο στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Auschwitz. Διό φορές τον Ιούνιο αυτής της χρονιάς ο Γερμανός Στρατιωτικός Διοικητής του νησιού Συνταγματάρχης Ruf θα θέσει τον Ιταλό Διοικητή της Αστυνομίας Zucchelli το αμειλιχτό εργότημα αν υπάρχει κατάλληλος χώρος για μια ενδεχόμενη συγκέντρωση των Εβραίων και θα πάρει την απάντηση ότι "ο χώρος θα ξευρεθεί". Με τον τρόπο αυτό ο αντιναζίστης Ruf ήταν σαν να προειδοποιούσε τους αντιπομπιστούς Εβραίους του νησιού για τη λαϊλαπτα που σε λέγο θα ξεπούσε σε βάρος τους, γιατί ο Zucchelli χωρίς να ζωει καμό επενεούσε να ενημερώσει σχετικά τον Πρόεδρο της Κοινότητας Χαϊμ Μενασέ, να του επισημάνει πόσο διαδειγνύει ήταν η θέση των ομοφύλων του και να του υποδειξει πως πρέπει να φρίγουν το συντομότερο από το νησί για να σώσουν τις ζωές τους. Ο Zucchelli άλλωστε, ήταν αποφασισμένος να χορηγήσει στους Εβραίους πλαστά έγγραφα, από τα οποία να προκυπτεί την τουρκική τους ιθαγένεια, ελπίζοντας έτσι ότι θα έσωξε όσο γινόταν περισσότεροις.

Ο Χαϊμ Μενασέ έδωσε αρχικά την εντύπωση ότι οι Εβραίοι θά 'φευγαν, πράγμα ούμως που δεν έγινε. Σε δεύτερη συνάντηση του Μενασέ και των αδελφών του Μάρκου και Μωύς (η Μωύζη) με τον Zucchelli, ο Ιταλός Αστυνόμος άσκουσε τον Μωύν να λέει πως δεν θα συμβει κακό στους Εβραίους της Κω, όπως τον είχε διαβεβαίσει άποτο της έμπιστουσής των Γερμανών.

Την Κυριακή 23 Ιουλίου θα σταύρει στην Κω από τη Γερμανική διοίκηση των Ταγμάτων Ασφαλείας και της Αστυνομίας Ελλάδος το ακόλουθο διαδικτηλεγχόφρεμα². "Ο Διοικητής της Αστυνομικής Ασφάλειας Ελλάδος σκοπεύει την απέλαση των Εβραίων από το νησί. Να διεκπεραιωθεί (η απέλαση) από τη μυστική αστυνομία, στην οποία η στρατιωτική εξουσία οφείλει να παράσχει υποστροφή. Όλοι οι Εβραίοι κάθε φύλου και ηλικίας πρέπει να συλληφθούν και να επομαστούν για μεταφορά. Η απέλαση θα γίνει διά θαλάσσης. Ως αποσκευές μπορούν να πάρουν μαζί τους κουβέρτες και τρόφιμα, επειδή δεν επαρκεί ο

προς διάθεση χώρος μεταφοράς. 'Όλη η περιουσία των Εβραίων περιέχεται στο Ιταλικό κράτος. Κατά τη σύλληψη πρέπει να αποφευχθούν λεηλασίες, κακοποίησεις και τουφεκισμοί. Επίσης, πρέπει να γίνει το παν, ώστε η διάθεση και η στάση του τοπικού πληθυσμού (των πολιτών) να μην επηρεαστεί δυσμενώς εναντίον μας. Εξαιρούνται οι Εβραίοι με τουρκική υπηκοότητα".

Θ' ακολούθησε σύσκεψη στο Δημαρχείο της Κω, στην οποία θα παραστούν από Γερμανικής πλευράς ο Στρατιωτικός Διοικητής του νησιού Συνταγματάρχης Ruf με τον διεργμένα του Kolmann, ο Διοικητής του 10ου Τάγματος που είχε έδω τον την πόλη της Κω, Ταγματάρχης Müller και ο Διοικητής της Γερμανικής Στρατιωτικής Αστυνομίας. Από ιταλικής πλευράς θα παραστούν ο Delegato (Πολιτικός Διοικητής) της Κω Carlo Giannazzi, ο Podestà της πόλης Luigi Pistone και ο Διοικητής της Αστυνομίας Υπομονιάρχης Dante Zucchelli. Κατά τη σύσκεψη ο Ruf θα δηλώσει στους παρευρισκόμενους ότι έφτασε η διαταγή της συγκεντρωσής των Εβραίων και θα δώσει εντολή στον Ταγματάρχη Müller να κάνει τις σύλληψες και να συναθροίσει τους Εβραίους στο Διοικητικό Μέγαρο. 'Έδωσε επίσης εντολή στον Zucchelli να μην προβάλει εμπόδια στη σύλληψη, στον δε Giannazzi να φροντίσει για τη χορήγηση φαγητού στους κρατούμενους μέχρις ότου δοθούν νεότερες οδηγίες. 'Αντι είπε συγκεντρώνεται ο Γερμανός Διοικητής Ruf και θα μου δηλώθει αργότερα - οπως αποκάλυψε ο Zucchelli' - ότι τη μέρα εκείνη έχανε κάπι παρά τη θέλησή του. Αφού τελείωσε, αποχώρησε με τον διεργμένα του κατηφής, χωρίς να χαιρετήσει κανέναν, ενώ άλλοτε τον διέκρινε η ευγενεία και η εγκαρδιότητά της.

'Ετσι έμειναν τα πάντα στα χέρια του σκληρού Ταγματάρχη Müller, που άρχισε την επιχείρηση της σύλληψης των Εβραίων στις 3 μ.μ. με μπλόκο που έκανε στα σπίτια, στον κινηματογράφο, μέσα κι έξω από την πόλη, παντού όπου υπήρχαν Εβραίοι. Συνελήφθησαν συνολικά 104 άτομα που οδηγήθηκαν κατατρομαγμένα στο Διοικητήριο. Εκεί τους έκαμψαν σωματική έρευνα και τους υποχρέωνταν να παραδώσουν τα κοινήματά τους. Επέτρεψαν μόνο σε Κώσους να τους φέρουν λίγο φαγητό και μερικά κλινοσκεπτάσματα. Τα σπίτια με τα έπιπλα, τις οικοσκενές και τα κοινήματα, καθώς και τα καταστήματα με τα υφάσματα και τ' άλλα εμπορεύματα κλείστηκαν από τους Γερμανούς με μια θυροκολημένη διαταγή πάνω σ' αυτά απαγόρευε την είσοδο στους κατοίκους με την απειλή του θανάτου. 'Όλη βέβαια η κυνηγτή περιουσία των Εβραίων περιήλθε αμέσως στα χέρια των Γερμανού - Ιταλών.

Ο Zucchelli εργάστηκε τη νύχτα της Κυριακής και της Δευτέρας, για να ετοιμάσει τα έγγραφα που θα πιστοποιούσαν την Τουρκική ιθαγένεια πολλών Εβραίων με σκοπό τη σωτηρία τους. Ως γνωστό, η Τουρκία δεν είχε μπει στον πόλεμο κατά της Γερμανίας και καθώς ήταν ουδέτερη χώρα, οι υπτηκούς της προστατεύονταν από τις δυναμεις κατοχής. 'Ηδη ανάμεσα στους Εβραίους υπήρχαν και 6 άτομα που είχαν την τουρκική υπηκοότητα: η Τζουνιέττα, σύζυγος του Μωύς Μενασέ, η Καντιέ σύζυγος του Αλμπέρτο Φραγκο, μια κυρία με τ' όνομα Τζιμπούλ και τρεις άλλοι των οποίων τα ονόματα δεν διασωθήκαν. Ο Zucchelli υπενθύμισε στον αρμόδιο Γερμανό Αστυνόμο ότι ανάμεσα στους συλληφθέντες υπήρχαν αρκετοί με τουρκική ιθαγένεια και ότι έπρεπε να εξεταστεί η περιπτωσή τους, μιας και η Τουρκία δεν βρισκόταν σε εμπόλεμη κατασταση με τη Γερμανία. Αυτός ειδοποίησε σχετικά τον Ταγματάρχη Müller, που έδωσε διαταγή να συγκεντρωθούν όλοι οι Εβραίοι στην αίθουσα του Δικαστηρίου και να εξεταστεί οι φάκελος τους. Πραγματικά, την Τριτη 25 Ιουλίου στις 9 το πρωί κατέφθασε ο Διοικητής της Γερμανικής Αστυνομίας στην αίθουσα του Δικαστηρίου και άρχισε να διαβάζει τον κατάλογο με τα ονόματα των Εβραίων. Στην αρχή διάβασε τα ονόματα των 6 που είχαν πραγματικά την τουρκική ιθαγένεια. Μόλις όμως διάβασε και ονόματα άλλων, τους οποίους ο Zucchelli συμπεριέλαβε στον κατάλογο εκείνων που θα εφοδίαζε με πλαστά διαβατήρια, μερικές νεαρές Εβραίες με κραγιές αλλοφρούσης διαμαρτυρήθηκαν "Η όλοι ή κανένας!" Τότε ο Γερμανός θυμωμένος βγήκε από την αίθουσα λέγοντας:

"Φτάνει! Τα 6 άτομα είναι ελεύθερα και μπορούν να φύγουν. Οι υπόλοιποι θα μείνουν έδω". Ο Zucchelli τον πλησίασε και του συνέστησε να σκεφτεί καλά πώς θα πάρει απόφαση που μπορούνται ν' αποδειχθεί λαθεμένη και ο Γερμανός του απάντησε πως θ' αποφασίσει τελικά ο Ταγματάρχης Müller. Η προσπάθεια του Zucchelli να δει τον Ταγματάρχη Müller δεν οφειλόταν. Ο Müller είχε ήδη κρίνει την τύχη των Εβραίων της Κω. Θ' άφηνε ελεύθερους τους 6 και τους υπόλοιπους 98⁴ θα εκτόπιζε στο 'Αουσβίτς.

'Ετσι το απόγευμα της ίδιας μέρας οι Εβραίοι, ο ένας πίσω από τον άλλο, σκυρτοί και συντριμμένοι, μεταφέρθηκαν με συνοδεία στρατιωτικής φροντίδας από το Διοικητήριο στο λιμάνι. Οι Κώιοι έντρομοι παρακολούθησαν από μακριά τα αργά και δειλά βήματα των συμπολιτών τους, χωρίς να είναι σε θέση να βοηθήσουν ούτε ακόμη και να τους αποχαιρετήσουν. Δεν γνώριζαν αλλού πού τους πήγαναν και ποιά τύχη τους περίμενε. 'Όταν αργότερα έμαθαν, αισθάνθηκαν αποτοπιασμό για τη βάναυση μετατελέσιση των συνανθρώπων τους. Οι Εβραίοι "στοιβάζτηκαν" σε ένα φορτηγό πλοίο που κατευθύνθηκε στη Σάμο, όπου υπήρχαν και άλλα πλοία κατάφορτα με Εβραίους της Ρόδου. Όλοι μαζί προσωθήκαν στον Πειραιά και από εκεί με τρέο με συνέχισαν το ταξίδι προς τους θαλάμους αερίων του 'Αουσβίτς⁵ (σελ 585 - 587).

Σημειώσεις

1. Η εργατάσταση των Εβραίων στην Κω χρονολογείται, όπως εξιστούσημε στο Πρώτο Μέρος του έργου μας, τουλάχιστον από το 174 π.Χ. Η παρουσία τους στο νησί υπήρξε συνεχής μέχρι το Μεσαίωνα, οπότε στο 1500 εκπούστηκαν στη Νίκαια της Γαλλίας από το Μεγάλο Μάγιστρο του Τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών. 'Όταν η Κως καταλήφθηκε από τους Τουρκούς το 1523, Εβραίοι θα εγκαταστάθουν και πάλι εκεί. Το 1850 διαδόθηκε πως έκαναν αφαίμαξεις σε Χριστιανούς χονσμούτωντας το αἷμα στους αξιούς άρτους, γι' αυτό και οι υπόπτοι θα τιμωρηθούν. Η μικρή Εβραϊκή Κοινότητα της Κω μέχρι το 1870 λειτουργούσε υπό την κηδεμονία της Κοινότητος Ρόδου. Κατά το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα ζούσαν στο νησί 40 Εβραίες οικογένειες, το 1880 μειώθηκαν σε 20, το 1901 σε 10 και σε 3 ή 4 οικογένειες το 1910. Μετά την κατάληψη της Κω από τους Ιταλούς και μεταξύ των ετών 1918 - 1923 Εβραίοι από τη Μικρασία και τη Ρόδο εγκαταστήθηκαν στο νησί και η Κοινότητα έφτασε ν' αριθμεί, λίγο πριν από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, 166 άτομα. Ελάχιστοι μετανάστευσαν στη Νότια Αμερική και Νότια Αφρική. Οι περισσότεροι ευημερούσαν στην Κω αποχλωμένοι, χωρίς να εμποδίζονται από τους Ιταλούς, με το εμπόδιο υφασμάτων, τροφίμων, φυλιών και άλλων αγαθών καθώς και με την εξαγορή σταφυλιών και σταφίδας στην Αίγυπτο και στην Ευρώπη. Πρβλ. Εγκυλοπαίδεια "Judaica", τομ. 10, σ. 1214, το λήμμα "Kos".
2. Τον περιεχόμενο του φαδιοτήλεγαφήματος λάβαμε γνωστ από το προσωπικό ημερολόγιο του Γερμανού στρατιώτη Heinrich Walker, που έχουμε στο αρχείο μας. Ο Walker διατάχθηκε εκείνες τις μέρες να συμμετάσχει σε άσκηση στο Σταθμό αυστριάτου στο Πινάλ και μόλις διαπίστωσε την ύπαρξη του φαδιοτήλεγαφήματος φρόντισε να το αντιγράψει κρητικά στενογραφώντας το σε ένα χαρτί. 'Έτσι διασώθηκε αυτό το σπάνιο για τη σύλληψη των Εβραίων της Κω ντοκονυμέντο.
3. Τα περί των επαγγέλματων του Zucchelli με τους Εβραίους καθώς και τα περί των διαβυλεύσεων στο Δημαρχείο της Κω μας αφηρηθήκε ο Μιχάλης Κουγιουμπτζής, όπως τα περιέγραψε ο αυτόν το ίδιος ο Zucchelli. Πρβλ. και σχετικό δημοσίευμα του Κουγιουμπτζή στην εφημερίδα "Το Βήμα της Κω", αρ. φύλλου 161/22.7.1984.
4. Τον αριθμό αυτό έδωσε ο Zucchelli. Κατά την εγκυλοπαίδεια "Judaica" (τομ. 10, σ. 1214, λήμμα "Kos") ο αριθμός των εκποτισθέντων στο 'Αουσβίτς Εβραίων της Κω ανέρχεται σε 120.
5. Οι Γερμανοί στρατιώτες εκείνη την ώρα είχαν αποκλείσει τους δρόμους που οδηγούσαν στο λιμάνι, εμποδίζοντας τους κατοίκους να πλησιάσουν το χώρο της επιβίβασης.
6. Κατά την περιορά τους και λίγο έπειτα από την Αθήνα αφέθηκε ελεύθερος ο Μωύς Μενασέ. Ας σημειωθεί ότι η αποστολή των Εβραίων της Ρόδου και της Κω ήταν από τις τελευταίες που έφτασαν στο 'Αουσβίτς. Η πρώτη αποστολή Εβραίων της Ελλάδας είχε αναχωρήσει από τη Θεσσαλονίκη στις 15 Μαρτίου του 1943.

Αρχιεπίσκοπος
Δαμασκηνός:
Επικεφαλής
εκπροσώπων
ελληνικών
οργανώσεων
εναντίον
των συλληψεων
και του
διωγμού
των Εβραίων

Συνηγορία υπέρ της σωτηρίας των Εβραίων

Είναι γνωστή η Διακήρυξη του **Αρχιεπίσκοπου Δαμασκηνού** και των 30 εκπροσώπων των επιστημονικών πνευματικών κι επαγγελματικών οργανώσεων της Ελλάδος προς τις Αρχές Κατοχής κατά το 1943, για τη σωτηρία των Εβραίων. Η Διακήρυξη αυτή, όπως έχει τονιστεί, είναι μοναδική σ' ολόκληρο τον ευρωπαϊκό χώρο.

Στα 50 περίπου χρόνια που έχουν περάσει από τότε, δεν έχει γίνει γνωστή η παράλληλη σάση υπέρ των Εβραίων του τότε κατοχικού πρωθυπουργού **Κών. Λογοθετόπουλου**. Κατόπιν υποδειξεως του δημοσιογράφου κ. Δ. Κούκουνα (βλ. "Χρονιά", φύλλο 120, Μάρτιος - Απρίλιος 1992) μεταφέρουμε τα παρακάτω από το βιβλίο του ίδιου του Λογοθετόπουλου "Ιδού ή αλήθεια" (Αθήνα 1948, σελ. 96 κ.ε.).

Ζήτημα διώξεως Ισραηλιτών

Ετέρα σύγκρουσις ήμων μετά των κατακτητών σχετίζεται προς το ζήτημα του διωγμού των ελλαδί Ισραηλιτών Ελλήνων πολιτών. Και ενταύθα αντί πάσης άλλης εξιστορήσεως παραθέτω επίσημα πώς κείμενα, τα οποία μαρτυρούν την υπομονή και το θάρρος, μετά των οποίων αντιμετώπισα και το οξύ ζήτημα τούτο το οποίον συνεδέετο προς θεμελιώδεις αρχάς της εθνικοσοσιαλιστικής κοσμοθεωρίας, με το ικανοποιητικόν αποτέλεσμα όπως το μέτρον τούτο μη επεκταθή εις την Νότιον Ελλάδα, τουλάχιστον υφ' οιαν οξείαν μορφήν παρουσιάσθη τούτο εις την Θεσσαλονίκην.

Αρ. Πρωτ. Ε/130/1/10 Εμπ.

Αθήναι τη 18η Μαρτίου 1943

Προς

την Α.Ε. τον πληρεξούσιον Του Ράιχ διά την Ελλάδα
Πρεσβευτήν Δρα' Άλενμπουργκ

Κύριε Πρεσβευτά,

Εν συνεχείᾳ προς τα επανειλημμένα προφορικά διαβήματα τα οποία έχουν μέχρι σήμερον την τιμήν να διτυπώσω προς την Υμετέραν Εξοχότητα, εν σχέσει προς την σοφαράν θέσιν των Ελλήνων Ισραηλιτών Θεσσαλονίκης, εις ην ούτοι περιήλθον λόγω των εξαιρετικώς πιε-

στικών εναντίον αυτών μέτρων παρά των αρχών κατοχής, έρχομαι μιαν εισέτι φοράν διά της παρούσης να παρακαλέσω την Υμετέραν Εξοχότητα, όπως επέμβη και ανακληθώστα τα εξολοθρευτικά μέτρα ατίνα ελήφθησαν εναντίον των ειρημένων Ελλήνων πολιτών ανερχομένων ως γνωστόν εις ικανάς δεκάδας χιλιάδων.

Αναφοραὶ της Γεν. Διοικήσεως Μακεδονίας ενισχυόμεναι από αγωνιώδεις εκκλήσεις των ενδιαφέρομένων εκθέτουσιν οτι εκτός των γνωστών ήδη μέτρων της απάντων των Μωσαϊκού θρησκεύματος Ελλήνων πολιτών Θεσσαλονίκης εις απομεμάκρυσμένον συνοικισμόν της πόλεως, όπου στιβάζεται ανά μια οικογένεια εις εν και μόνον δωμάτιον, της απαγορεύσεως εις αυτούς της εξασκήσεως οιουδήποτε επαγγέλματος, της διαγραφῆς αυτών από οιανδήποτε οργάνωσιν (Διαταγὴ N.V. 2014, 25.2.43) της εγκαταστάσεως μεσεγγυούχων εις τα καταδήματα και επιχειρήσεις αυτών (Διαταγὴ N.V. Pol. 5/2839/7.3.43) της απαγορεύσεως αγοραπωλησιών επί των περιουσιακών στοιχείων αυτών (Διαταγὴ N.V. Pol. 5/2959/10.3.43), ελήφθη προσφάτως η απόφασις της μεταφορᾶς αυτών εις άγνωστον διεύθυνσιν, απαρχή δε εγένετο από του εν Θεσσαλονίκη συνοικισμού "Βαρώνος Χιρς", οι ένοικοι του οποίου ανερχόμενοι εις 3.500 ψυχάς διετάχθησαν να ώσιν έτοιμοι προς αναχώρησιν με μόνον εφόδιον τρφήν εξ ημερών.

Κατά νεωτέρας δε πληροφορίας η εφαρμογή της αποφάσεως ταύτης ήρξατο από της παρελθόντης Δευτέρας, οπότε η πρώτη αποστολή των ούτω βιαίως αποσπωμένων από το πάτριον αυτών έδαφος Ελλήνων πολιτών, ανεχώρησεν υπό πραγματικάς δραματικάς συνθήκας προς άγνωστον διεύθυνσιν.

Ως και προφορικώς προ ημερών εξέθηκα εις την Υμετέραν Εξοχότητα, είναι φυσική η αγωνία υφ' ης συνέχεται ο ελληνικός λαός προ των δοκιμασιών αυτών ας υφίστανται δεκάδες χιλιάδων νομοταγών και φιλησύχων συμπατριωτών του, υπηρετησάντων πιστώς μέχρι της σημερον την Ελληνικήν Πατρίδα και χυσάντων υπέρ αυτῆς το αίμα·των κατά την πρόσφατον πολεμικήν περιοδον.

Από όλα τα στρώματα της Ελληνικής Κοινωνίας καταφθάνουσι συνεχώς εκκλήσεις προς την κυβέρνησιν διά την επέμβασιν της προς διάσωσιν των εις εξόντωσιν κα-

ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ ΥΠΕΡ ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

ταδικαζομένων, διά των ληφθέντων μέτρων, Ισραηλιτών Ελλήνων πολιτών.

Αυτοί ούτοι οι πολιτικοί αρχηγοί, διά της εν αντιγράφῳ υποβαλλομένης αναφοράς των ζητούν από την Κυβέρνησιν, εν ονόματι των ιερών παραδόσεων του Ελληνικού Λαού και του τρισιχιλετού ελληνικού πολιτισμού να επιληφθή άνευ αναβολής και μετά της μεγαλυτέρας δυνατής δραστηριότητος της προστασίας της ζωής, της τιμής και των υλικών συμφερόντων των Μωσαϊκού Θρησκεύματος Ελλήνων πολιτών της Θεσσαλονίκης.

Η Κυβέρνησις συνεχομένη και αύτη από τα αυτά αισθήματα και ερειδομένη επί των σαφών εν προκειμένω διατάξεων του Διεθνούς Δικαίου, καθ' ας αι συνταγματικαί διατάξεις και η νομοθεσία της υπό κατοχήν χώρας διατηρούνται εν ισχύει εφ' όσον δεν προσβάλλεται η ασφάλεια του Στρατού κατοχής, κατά δε τους Ελληνικούς νόμους και το Σύνταγμα όλοι οι Έλληνες είναι ίσοι και πρέπει να τυγχάνωσι της αυτής μεταχειρίσεως· Θεωρεί εαυτήν υποχρεωμένην να διαμαρτυρηθεί ζωηρώς, άπαξ έτι προς την Υμετέραν Εξοχότητα και να ζητήσῃ την έγκαιρον επεμβασιν όπως αφ' ενός μεν πάυση ο διωγμός ούτος των ως άνω Ελλήνων πολιτών, αφ' ετέρου δε ληφθώσι κατάλληλα μέτρα διά την επιστροφήν των μέχρι τούδε εξ αυτών βιαίως αποσπασθέντων από το πάτριον έδαφος.

Εν τη πεποιθήσει ότι η Υμετέρα Εξοχότης θέλει δεόντως εκτιμήσει την σοβαρότητα των ως άνω εκτιθεμένων και την αλγενή θέσιν εις ην έχει περιέλθει λόγω αυτών η Ελληνική Κυβέρνησις, δράττομαι της ευκαιρίας κ.λπ.

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Κυβερνήσεως
Κ. Λογοθετόπουλος

Αρ. Πρωτ. Ε/136/1/10 Εμπ.
Εν Αθήναις τη 22 Μαρτίου 1943
Πρός

την Α.Ε. τον Πληρεξούσιον του Ράιχ διά την
Ελλάδα Πρεσβευτήν Δρα 'Άλτενμπουργκ
Κύριε Πρεσβευτά,

Επάναγκες θεωρώ να επανέλθω και αύθις επί του ζητήματος της διώξεως των εν Θεσσαλονίκη Ελλήνων πολιτών Μωσαϊκού Θρησκεύματος, διά να τονισώ τόσο το δυνατόν ζωηρότερον την διαμαρτυρίαν της Ελληνικής Κυβερνήσεως διά τα λαμβάνομενά εξοντωτικά μέτρα εναντίον τόσων χιλιάδων ψυχών, τας οποίας ουδέν έγκλημα βαρύνει.

Η εφαρμογή των φυλετικών νόμων του Γερμανικού κράτους επί εδάφους χώρας κατεχομένης μεν υπό των Γερμανικών Στρατευμάτων, αλλά μη Γερμανικής, αποτελεί όχι μόνον μέτρον ευρισκόμενον εις πλήρη αντίθεσιν προς το διά διεθνών συμφωνιών καθιερωθέν δίκαιον του πολέμου, προς το οποίον η Ελληνική Κυβέρνησις τόσας ευκαιρίας έσχε μέχρι τούδε να διακηρύξει την αδιάσειστον πίστιν της, αλλά

και άμεσον πλήγμα κατά του κύρους της Ελληνικής Κυβερνήσεως, εφ' όσον πολίται η προστασία των οποίων ανήκει εις αυτήν, εκριζούνται εκ των εστιών των και εκδιώκονται εκ του Ελληνικού εδάφους, εν ω πρόσωπα επίσης Μωσαϊκού Θρησκεύματος εγκατεστημένα μονίμως εν Ελλάδι τυγχάνοντα όμως υπήκοοι ξένων κρατών δεν υποβάλλονται εις τα μέτρα ταύτα.

Βεβαίως, είναι μακράν των σκέψεων της Ελληνικής Κυβερνήσεως η ιδέα ότι η επεκτασίας της διώξεως και εις την τελευταίαν ταύτην της παραγορίαν Ισραηλιτών θ' απετέλει λόγον συγκαταθέσεως αυτής εις τα λαμβανόμενα κατά των Ελλήνων Ισραηλιτών μέτρα, η γενομένη όμως σήμερον διάκρισις καθιστά την συντελουμένην διώξιν τούτων έπι σκληροτέραν και έπι μάλλον αδικαιολόγητον και δημιουργεί πάντως διά την Ελληνικήν Κυβέρνησιν σοβαρότατον ζητημα ηθικής τάξεως και πολιτικής ευθύνης.

Επιτρέψατε μοι, Εξοχώτατε, να σημειώσω επίσης ότι καθ' όσον τουλάχιστον γνωρίζω, εις ουδεμία άλλην κατεχομένην χώραν εις την οποίαν διατηρείται εθνική κυβέρνησις φέρουσα ως εξ αυτής της υπάρξεως της πολιτικάς ευθύνας απέναντι του λαού της, αλλά και απέναντι της ιστορίας, ελήφθοσαν αμέσως υπό των Αρχών Κατοχής και άνευ παρεμβολής της οικείας Κυβερνήσεως, τοιαύτα μέτρα. Εις την Ελληνικήν Κυβέρνησιν όμως όχι μόνον δεν υπεδείχθη υπό των Γερμανικών Αρχών κατοχής να επιληφθή του ζητήματος τούτου, αλλ' ούτε εγνωστοποιήθησαν εκ των προτέρων τα αποφασιθέντα υπό της εν Θεσσαλονίκη Ανωτάτης Γερμανικής Στρατιωτικής Αρχής μέτρα, αλλ' απλώς διετάχθη ο Γενικός Διοικητής Μακεδονίας να προβῇ εις σειράν εκτελεστικών ενεργειών, χωρις και ούτος να ζητήσῃ την συγκατάθεσιν της Κυβερνήσεως προς τούτο. Η υπό τας συνθήκας ταύτας παρασχεθείσα υπό της Γεν. Διοικητής Μακεδονίας εκτελεστική συμβολή δεν δύναται να τύχῃ ποσώς της επιδοκιμασίας της Ελληνικής Κυβερνήσεως.

Τέλος, επιτρέψατέ μοι να τονίσω και πάλι, Κύριε Πρεσβευτά, ότι και ο Ελληνικός Λαός εν τω συνόλω του, όχι μόνον δεν παραμένει αδιάφορος έναντι του τεθέντος εις εφαρμογήν επί του πατρίου του εδάφους εξοντωτικού προγράμματος κατά των συμπολιτών του Ισραηλιτών, αλλά και κατέχεται υπό βαθύτατης αληθώς συγκινήσεως, την οποίαν διερμηνεύουν αι προς την Κυβέρνησιν απευθυνόμεναι καθημερινώς σχετικά εκκλήσεις των αρχηγών των πολιτικών κομμάτων της χώρας και των εκπροσώπων των αντιπροσωπευτικών οργανώσεων του λαού.

'Οθεν παρακαλώ όπως ευαρεστηθείτε και εισακούσητε τας και διά προηγουμένης επιστολής μου εκφρασθείσας διαμαρτυρίας και παρακλήσεις μου και ενεργήσητε ίνα σταματήση εν όσω υπάρχει καιρός, η εφαρμογή των ανωτέρω μέτρων εφ' όσον ταύτα ως είναι βέβαιον δεν λαμβάνονται απλώς διά την α-

σφάλειαν του Στρατού κατοχής και προς το συμφέρον της διεξαγωγής του πολέμου.

Σπεύδω να σας διαβεβαιώσω, κύριε Πρεσβευτά, ότι η Ελληνική Κυβέρνησης είναι πρόθυμος να συμπράξῃ μετά των Αρχών κατοχής εις παν μέτρον τοιαύτης φύσεως, όπερ όμως θα έφερε τον χαρακτήρα προσωρινότητος και δεν θα είχεν ως συνέπειαν ούτε την λιμοκτονίαν των Ελλήνων Ισραήλιτών ούτε την απομάκρυνσιν αυτών εκτός του εδάφους της χώρας.

Ο Πρόεδρος της Ελληνικής Κυβερνήσεως
Κ. Λογοθετόπουλος

Πολιτική Επιστράτευσις

Ετερον σοβαρόν ζήτημα το οποίον αντιμετωπίσθη σθεναρώς και αποτελεσματικώς υφ' ημών, ήτο η απόφασις των Γερμανών όπως επιστρατεύσουν ορισμένας κλάσεις Ελλήνων υπηκόων προς εκτέλεσην εργασιών διά τας αρχάς κατοχής. Το παρατιθέμενον έγγραφον είναι ενδεικτικόν του σθένους και του συντόνου ενδιαφέροντος, μετά του οποίου αντιμετωπίσαιμεν και διεχειρίσθημεν επιτυχώς και το εξαιρετικής σημασίας ζήτημα τούτο. Εις απάντησιν των ενεργειών μου έλαβον έγγραφον του στρατηγού Θεσσαλονίκης διά μέσου της Γερμανικής Πρεσβείας εις το οποίον ετονίζετο ότι η Κυβέρνησης φέρει βαρείαν ευθύνην διά την παρακώλυσιν της πολιτικής επιστρατεύσεως. Πάντως διά των προφορικών και εγγράφων διαμαρτυρίων μου κατόρθωσα, αφ' ενός μεν να βελτιωθή κατά πολὺ η θέσις των εν Θεσσαλονίκη επιστρατευθέντων, εν αγνοίᾳ της Κυβερνήσεως, Ισραηλίτων δι' απολύσεως των ασθενών και των εξ οιουδήποτε λόγου ακαταλλήλων διά χειρονακτικήν εργασίαν, έναντι καταβολής ορισμένου χρηματικού ποσού υπό της Ισραηλίτικής Κοινότητος διά την πρόσληψιν αντικαταστατών και αφ' ετέρου να αποφευχθή εντελώς η πολιτική επιστράτευσις εις την λοιπήν Ελλάδα καίτοι ο στρατός κατοχής εδικαιούτο εις τούτο υπό τινας περιορισμούς, συμφώνως με την σύμβασιν της Χάγης (άρθρον 52, Κανονισμού και εθίμων του κατά ξηράν πολέμου).

Αρ. E. 663/1/9 Εν Αθήναις τη 21 Νοεμβρίου 1942

Προς την Γενικήν Διοικησιν Μακεδονίας Γραφείον κ. Υπουργού - Θεσσαλονίκην

Εν σχέσει προς το ζήτημα της διαταχείσης υπό της αυτόθι Ερμανικής Στρατιωτικής Διοικήσεως πολιτικής επιστρατεύσεως ορισμένων κατηγοριών Ελλήνων πολιτών (δηλαδή των Ισραηλίτων) προς εκτέλεσην εργασιών εν τω συμφέροντι των Γερμανικών Αρχών κατοχής, περί ης επληρωφορήσατε ημάς προφορικώς, έχομεν την τιμήν να πέμψωμεν ημίν συνημμένως εν αντιγράφω σχετικάς γνωμοδοτήσεις των κ.κ. Σπυροπούλου, καθηγητού του Πανεπιστημίου και

Τενεκίδου ειδικού Νομικού συμβούλου πραγματευομένας περί του ζητήματος τούτου από απόφεως διεθνούς δικαίου και παρακαλούμεν όπως χειρισθήτε το εν λόγω ζήτημα συμφώνως προς τα εν αυτοῖς εκπιθέμενα. Δέον δηλαδή να εξηγήσητε εις τον αυτόθι στρατιωτικόν Διοικητήν, ότι η άποψης της Ελληνικής Κυβερνήσεως είναι ότι η επιβληθησομένη τυχόν προσωπική εργασία εις Έλληνας πολίτας δέον να περιορισθή εντος του κύκλου των υπό της σχετικής συμφωνίας της Χάγης επιτρεπομένων εργασιών αποκλειομένων εκείνων αιτίνες έχουσιν άμεσον κατά το μάλλον ή ίτον σχέσιν προς την διεξαγωγήν των πολεμικών επιχειρήσεων, ως είναι η εργασία εις οχυρωματικά έργα, η απασχόλησης εις τυχόν καθαρώς πολεμικάς βιομηχανίας, η μεταφορά πολεμικού υλικού, η κατασκευή νέων οδών προοριζομένων διά καθαρώς στρατιωτικούς σκοπούς κ.λπ.

Εφιστώμεν δε την προσοχήν υμών επί του ότι αι χρησιμοποιούσαι τας προσωπικάς εργασίας των πολιτών Αρχαί κατοχής έχουσιν υποχρέωσιν όπως εξασφαλίζωσιν εις τούτους τροφήν, ένδυσιν και υπόδυσιν ανάλογον προς τας συνθήκας υπό τας οποίας παρέχουσιν ούτοι την εργασίαν των ως και καταλληλα καταλύματα. Επιπλέον δέον να χορηγώσιν εις τους εργάτας και ανάλογον ημερομισθίον διότι ασχέτως οιασδήποτε αντιθέτου απόφεως, προβληθησομένης τυχόν επί του σημείου τούτου, άνευ καταβολής χρηματικής αποζημιώσεως δι' ης θα εξασφαλισθή η συντήρησις των οικογενειών των εργατών, η εργασία λαμβάνουσα την μορφήν αγγαρείας, θα προσκόψῃ εις την απροθυμίαν αυτών, εξ ου ποικίλα ζητήματα θα προκύψωσιν εις βάρος των εργατών και εις βάρος της Ελληνικής Διοικήσεως. Την καταβολήν ημερομισθίου προβλέπει και ο ημέτερος νόμος περί οργανώσεως της πολιτικής και οικονομικής επιστρατεύσεως της χώρας υπ' αριθμ. 1984/1939 άρθρον 3, παρ. 6.

Εν πάσῃ περιπτώσει, τα έξοδα της συντηρήσεως των εργατών, ημερομισθίων, καταλυμάτων κ.λπ. δεν δύνανται να βαρύνουσι το Ελληνικόν κράτος, ου μόνον διότι το ποσόν των βαρυνόντων τούτο εξόδων κατοχής είναι ήδη καθωρισμένον, αλλά και διότι αι σχετικαί περί της παροχής προσωπικών υπηρεσιών εις την κατέχουσαν δύναμιν διατάξεις του διεθνούς δικαίου ουδεμίαν αφήνουσιν αμφιβολίαν περί του ότι τα έξοδα ταύτα φέρει η εν λόγω Δύναμις.

Επισής ούτε όσον αφορά την εξεύρεσιν των απαιτούμενων ειδών διατροφής κ.λπ. δύνανται το Ελληνικόν Κράτος ν' αναλάβῃ υποχρέωσιν τυνα. Πάντα ταύτα δέον να εξηγήσωσι σαφώς εις τον αυτόθι Στρατιωτικόν Διοικητήν Θεσσαλονίκης - Αιγαίου.

Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως
Κ. Λογοθετόπουλος

ΣΥΝΗΓΟΡΙΑ
ΥΠΕΡ
ΤΗΣ ΣΩΤΗΡΙΑΣ
ΤΩΝ ΕΒΡΑΙΩΝ

ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΒΡΑΙΟΙ ΕΠΙ ΒΕΝΕΤΟΚΡΑΤΙΑΣ

Του κ. Γεωργίου Σ. Πλουμιδη

Hπαρουσία των Εβραίων στα έγγραφά μας φανερώνει μια πραγματικότητα που αφορά όλες τις κτήσεις. Το εβραϊκό πρόβλημα απασχόλησε τους Βενετούς τόσο από θρησκευτική όποψη όσο και από οικονομικής σκοπιάς. Σε γενικές γραμμές το βενετικό κράτος προστάτεψε το εβραϊκό στοιχείο όπου θεωρήθηκε ωφέλιμο, καθώς είχε δώσει αποδείξεις της παιδείας και εξυπνάδας του. Στη μητρόπολη του κράτους οι Εβραίοι έλαβαν την άδεια να κατοικήσουν μόλις το 1366, αλλά λίγο αργότερα αυτή ανακλήθηκε και στο εξής εκεί επιτρεπόταν μόνο δεκαπενθήμερη συνεχής παραμονή το έτος. Μπορούσαν να φθάσουν μόνο ως την απέναντι ενδοχώρα (το Mestre) κι έτσι στη Βερόνα και στην Πάδοβα σχηματίσθηκαν ισχυρές κοινότητες. Στην τελευταία πόλη οι Εβραίοι επιδόθηκαν στον ενεχυροδανεισμό, εκμεταλλεύμενοι τις οικονομικές δυσκολίες που συχνά συναντούσαν οι εκεί φοιτητές, Ιταλοί και ξένοι. Οι πόλεμοι και η ανάγκη όλο και μεγαλύτερων ποσών χρήματος τελικά ώθησαν τη Βενετία στο ν' αποδεχθεί τη μόνιμη παρουσία Εβραίων στη μητρόπολη από το 1509. Η άδεια χορηγήθηκε στην αρχή μόνο για τους τραπεζίτες, που από το 1516 υποχρεώθηκαν να διαμένουν σε χωριστή συνοικία. Οι παραπάνω παραχωρήσεις γίνονταν σε αντάλλαγμα συνεχών οικονομικών δανείων ή δωρεών των Εβραίων προς το κράτος, που δεν διστάζει μπροστά στις συνεχείς αυτές "αφαιμάξεις". Το 1528 ζητήθηκαν 10.000 δουκ., το 1533 άλλα 3.000 δουκ. και το 1537 ακόμη 6.000¹ δουκάτα. Τα ποσά αυτά προορίζονταν για τις στρατιωτικές

Από τη μελέτη του κ. Γεωργίου Σ. Πλουμιδη *"Αιτήματα και Πραγματικότητες των Ελλήνων της Βενετοκρατίας (1554 - 1600)"*, έκδοση του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων - Φιλοσοφική σχολή - τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας - Δημοσιεύματα αρ. 1 - 1985, παραλαμβάνουμε τα παρακάτω αποσπάσματα, που αφορούν Εβραίους του ευρύτερου ελλαδικού χώρου.

ανάγκες περισσότερο των υπερποντίων κτήσεων, όπου και οι εκεί κοινότητες διαρκώς πρόσφεραν χρήματα. Μετά τον πόλεμο του 1540 η Βενετία, για να τονώσει τις εμπορικές συναλλαγές, θέσπισε νέους κανόνες για τους Εβραίους της Βαλκανικής και της Ανατολής (*Levante*) και τους επέτρεψε επίσια και πιό μακρόχρονη παραμονή με τις οικογενείες τους στη μητρόπολη. Η απώλεια της Κύπρου δημιούργησε κλίμα δύσμενές για το εβραϊκό στοιχείο, γιατί ο ομόδρησκος τους *Ιωσήφ Νάζη Θεωρήθηκε* υπεύθυνος γι' αυτήν. Το 1580 έγινε σκέψη ν' απελαθούν όλοι οι Εβραίοι από το κράτος, ωστόσο, οικονομικού χαρακτήρα λόγοι απέρριψαν κάθε τέτοιο σχέδιο. Το ελεύθερο λιμάνι του Λιβόρνου είχε γίνει τότε επικίνδυνος ανταγωνιστής και αυτό οδήγησε να χορηγηθεί στους Εβραίους το δικαίωμα της ελεύθερης ναυσιπλοΐας και η προστασία από αυθαίρετες φορολογίες. Στα τέλη του αιώνα οι Εβραίοι χειρίζονταν το 10% περίπου του εμπορίου *Βενετίας* - *Κωνσταντινούπολης* και κατείχαν σχεδόν το μονοπόλιο του εμπορίου με την Αυλώνα και την Κέρκυρα. Η

τελευταία είχε γίνει στη βενετική Ανατολή το ανθηρότερο ίσως εβραϊκό κέντρο, που και διαρκώς επιδίωκε την αύξηση των προνομίων του. Μια από τις εξαιρέσεις που είχαν πεύχει οι Κερκυραίοι ήταν η απαλλαγή τους από το υποχρεωτικό εβραϊκό διακριτικό σήμα². Το 1572, σε καιρό αντεβραϊκού πνεύματος, οι Κερκυραίοι ζήτησαν να εμπορεύονται και να κατοικούν στη Βενετία³.

Στα 1565 εξελέγη προβλεπτής Κεφαλληνίας ο Marc Antonio Giustinian, αριστοκρατικής καταγωγής. Αυτός είναι ο δεύτερος χρονολογικά τυπογράφος - εκδότης εβραϊκών βιβλίων στη Βενετία (από το 1545). Το 1553, κατόπιν παπικής εγκύκλιου, τα εβραϊκά βιβλία υπέστησαν πολλές διώξεις και ο Marc Antonio υποχρεώθηκε να κλείσει το τυπογραφείο του. Η νέα του όμως θέση στην Κεφαλληνία του εδωσε την ευκαιρία να επιδιώξει και πάλι τις εκδόσεις χρησιμοποιώντας ως κρυφό εργαστήριο το διοικητήριό του ή το πλοίο του. Το 1570 η δραστηριότητά του καταδόθηκε και ο Marc Antonio πέθανε το 1571. Αργότερα, στα χέρια του γιού του Antonio κατασχέθηκαν εβραϊκά βιβλία. Αν και δεν είναι ξεκάθαρη εντελώς η ύπαρξη τυπογραφείου στην Κεφαλληνία, ωστόσο η παρουσία στο νησί ενός πρόχειρου τουλάχιστον βιβλιοδετείου για έντυπα που τυπώνονταν κρυφά αλλού πρέπει να γίνει δεκτή⁴. Οι πληροφορίες αυτές μας δείχνουν πόσο ζωντανές ήταν στον βενετοκρατούμενο χώρο οι εβραϊκές κοινότητες, που βέβαια στήριζαν το έργο του Marc Antonio. Για τον τελευταίο, οι Κεφαλονίτες δεν είχαν ωστόσο καλές εμπειρίες από την όλη διαγωγή του, όπως

φανερώνει διαμαρτυρία τους το 1571.

Τα έγγραφα με τον αύξοντα αριθμό που αναφέρονται στο Βιβλίο Archivio di Stato di Venezia, Collegio - Risposte di Fuor.

31. Ο.π., φ. 87τ. 11 Ιουλίου 1561. Οι έμποροι από τα Γιάννινα, Χριστιανοί, Ιουδαίοι και Τούρκοι, ζητούν να μην τους επιβάλλονται στην Κέρκυρα δασμοί και εμπόδια. Διαμαρτύρονται γιατί οι τελωνειακοί της Κέρκυρας τους ανοίγουν τα εμπορεύματα που είναι transito για τη Βενετία και τους υποχρεώνουν να πληρώνουν δασμούς. Με πρόσχημα ότι δεν έχει τελειώσει ακόμη στην τοποθεσία La Spilea ο μώλος για την εκφόρτωση των εμπορευμάτων έως ότου ξαναφύγουν για τη Βενετία (και που δεν τελειώνει εξαιτίας της κλοπής των λιθών) παρατείνεται ο δασμός της μιας gazetta ανά balla. Ακόμη και για τα εμπορεύματα που έρχονται από τη Βενετία, ζητείται δασμός ήτοι για χάλκινα είδη (stagni lavoradi), θερμάτρες (caldiere) και ελληνικά βιβλία, ενώ έχουν πληρωθεί δασμοί για την έξοδο από την πόλη. Τέλος, κάποιος Arseni Paniperi, με βάση πεύτικο έγγραφο προσπαθεί να

αποσπά δικαιώματα ως δήθεν πρόξενος τους.

120. Ο.π., 19 Ιουνίου 1572. Οι Menahim Mazza, Giuseppe Carton, Menahim de Consolo, ως απεσταλμένοι των Εβραίων της Κέρκυρας ζητούν να επιτρέπεται ειδικά σ' αυτούς να κατοικούν και να εμπορεύονται στη Βενετία, πράγμα που έχει απαγορευθεί γενικά για όλους. Οι Εβραίοι της Κέρκυρας από τον καιρό του David Semo κατοικούσαν στο Cato Castro, περιοχή ασφαλής.

200. Ο.π., 27 Φεβρουαρίου 1579 (=80). Ο Aron Mazza, Εβραίος τραπεζίτης της πόλης και του φρουρίου της Κέρκυρας, επειδή δεν πληρώνεται για τις υπηρεσίες του στο δημόσιο, ζητεί να μείνει στο εξής δωρεάν στο σπίτι που νοικιάζει για δουκ. 25 το έτος, γιατί μόνος αυτός από τους Εβραίους είχε το προνόμιο να διαμένει μέσα στο φρούριο.

304. Ο.π., 14 Μαΐου 1586. H Luna, Εβραία σύζυγος του Michiel Rosso, κατοικός της Ιουδαϊκής (Giudaica) του Χάνδακα, ζητεί να της επικυρωθεί

η παραχώρηση μικρού οικοπέδου που είναι περιτοιχισμένο, πλάτους πέδι 5 και μήκους πέδι 6 και όπου πωλεί εμπόρευμα. Η ίδια είχε υποστεί βασανιστήρια ως ύποπτη για εγκλημα, αν και ήταν επιτοκη 8 ημερών.

467. Ο.π., 17 Ιουνίου 1595. O Rabbi Giestali Tarocci, Εβραίος από την Κρήτη, ζητεί διευκολύνσεις για χρέος του. Το 1592 είχε νοικιάσει για υπέρπυρα 38.260 το datio των corami και το έτος αυτό ενέσκυψε πανώλη στα pellami. Καθώς έκλεισαν οι πύλες της πόλης και δεν λειτουργούσαν τα βυρσοδεψεία, δεν μπόρεσε να καμει εισπράξεις. Κι ενώ αυτός βρισκόταν στη Ρόδο, πωλήθηκαν σπίτια και μαγαζιά του για υπέρπυρα 8.211 σε πολύ χαμηλή τιμή. Θα τον βοηθήσουν για την εξόφληση φίλοι και συγγενείς του.

Σημειώσεις

1. B. Pullan, *La politica sociale della Repubblica di Venezia*, t. 2, Roma 1982, σ. 555.
2. U. Fortis, *Venezia ebraica*, Roma 1982, σ. 24.
3. U. Fortis, ο.π., σ. 99 κ.ε. - P. C. Ioly Zorattini, *Processi del S. Uffizio di Venezia contro ebrei e giudaizzanti*, Firenze 1982, σ. 48, 139 - 159.

“Annus mirabilis”

Το 1492 είναι αναμφισβήτητα η "θαυμαστή χρονιά", "annus mirabilis", που κλείνει συμβολικά το Μεσαίωνα και ανοίγει τους Νέους Χρόνους, ενώ δύο άλλα σημαντικά γεγονότα της ίδιας χρονιάς στην Ισπανία χαρακτηρίζουν τη σκοτεινή πλευρά αυτής της νεωτερικότητας: στις 2 Ιανουαρίου πέφτει στα χέρια των "καθολικών βασιλέων" Φερδινάνδου και Ισαβέλλας η Γρανάδα, μπαίνει τέλος στην υπέρλαμπρη αραβική παρουσία σε οκτώ αιώνων, εκδιώκονται αμέσως 150.000

μουσουλμάνοι και αργότερα 300.000 "μορίσκοι", δηλ. μουσουλμάνοι που αποδέχτηκαν τη χριστιανική θρησκεία, ενώ στις 31 Μαρτίου θα υποχροφεί από τους "καθολικούς βασιλείς" το Διάταγμα έξωσης των Εβραίων από την Ισπανία. Φεύγουν αμέσως 150.000 Εβραίοι, που βρίσκουν καταφύγιο στις ισλαμικές χώρες κι αργότερα πολλοί conversos (Εβραίοι που αστάτηκαν το Χριστιανισμό), που αποτέλεσαν προνομιακό στόχο της Ιεράς Εξέτασης, η οποία είχε ιδρυθεί το 1480".

Σπ. Παπασπηλιόπουλος
(από άρθρο του στον "Οικονομικό Ταχυδρόμο", 15.10.1992)

ΕΒΡΑΙΟΙ ΣΤΗΝ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Από το βιβλίο του **Αθανασίου Φωτόπουλου**: "Σύμμεικτα ιστορικά και λαογραφικά Καλαβρύτων", τεύχος 1ον. Αρθρον περὶ εγκαταστάσεως Εβραιών. Ανάτυπον εκ του Δ' τομ. (1972) της επετηρίδος των Καλαβρύτων, Αθήναι 1972, παραλαμβάνουμε το παρακάτω κείμενο με επιμέλεια κ. **Βασ. Μιγαδάκη**.

Εβραιοί εν Πελοποννήσῳ¹ ευρίσκονται ήδη από των αρχαίων χρόνων. Καίτοι όμως αναφορικώς προς την εγκατάστασιν αυτών εἰς διαφόρους περιοχάς και δη εἰς την πόλιν των Πατρών², έχομεν ικανάς ειδήσεις, δεν δυνάμεθα εν τούτοις να υποστηρίξωμεν ότι εγκατεστάθησαν και εν τω χώρω της επαρχίας Καλαβρύτων, ειμὴ μόνον βασιζόμενοι επὶ τινῶν ενδείξεων. Την πρώτην εξ αυτών παρέχει ο Σοποτινός ιερεὺς Ιωάννης οικονόμος Λοντοσακίρης, δύστις εις σημείωμά του περὶ των Καλαβρυτινών διδασκάλων επὶ Τουρκοκρατίας³, γραφέν το 1844, αναφέρει ότι ο κατά τον ΙΗ' αιώνα ακμάσας διδασκαλος του Γένους Νεόφυτος Καυσοκαλυβίτης ο εξ Εβραιών, εγεννήθη εν Σοποτῷ⁴.

Επειδὴ όμως τινές εκ των περὶ αυτού γραφάντων⁵, εν οις και ο Στεφ. Θωμόπουλος⁶ φέρουν αυτὸν ως εν Πάτραις γεννηθέντα, επεκράτησε να θεωρεῖται Πατρεύς, ο δε Γ. Παπανδρέου προσπαθώντας να εξηγήσει το πράγμα, εικάζει ότι οι γονείς του "εκ Πατρών μετώκισαν εις Σωπότον προς ασφάλειαν από αντισημιτικών και ἀλλών διωγμών"⁷. Καθ' ημάς εγεννήθη μεν εν Σοποτῷ, ζήσας όμως πολλά ἐτη μακράν της γενετείρας του (εν Ἀθώ, Χιώ, Βλαχία κ.α.)⁸; ανέφερεν ως τόπον γεννήσεώς του τας Πάτρας, πόλιν γνωστήν ανά το πανελλήνιον⁹.

Ήδη εις την μαρτυρίαν του Λοντοσακίρη προστίθεται και ἀλλη, αρκετά παλαιοτέρα. Ο επισής Σοποτιανός ιατροφιλόσοφος Παναγ. Σοφιανόπουλος εις επιστολήν του (1815) απευθυνομένην προς τον Θεοχαράκην Ρέντην γράφει μεταξύ ἀλλών: "Διατρίβων την ὥραν ταύτην του χρόνου περὶ το ευφρόσυνον χωρίον του Σοπωτού, συγγράφω δύο Νεοελληνικάς Βιογραφίας ανδρών φρονίμων, εδώθεν καταγομένων, εκ των οποίων ο εἰς κατέστη ἄξιος διὰ την σοφίαν και ο ἔτερος διὰ την προς το γένος φιλανθρωπίαν του. Εδιάλεξα προς τούτο την πατρίδα μου, διότι και Νεόφυτος ο κατ' επωνυμίαν κληθεὶς τελευταίον Γραμματικός διά την πολυθρύλλητον αυτού γραμματικήν και Αθανάσιος ο Τζιπείρας, κτήτωρ της κατ' αυτό το Σωποτόν σχολῆς, υπάρχουσιν αφιμότεροι συμπατριώται μου"¹⁰.

Βασιζόμενοι επὶ των ανωτέρω γραφέντων, ἀτίνα σημειώτεον επέσυρον ειρωνικά σχόλια του Βηλαρά και του Ιω. Οικονόμου - Λαρισσαίου¹¹, δυνάμεθα να υποστηρίξωμεν με περισσοτέραν ασφάλειαν ότι ο Νεόφυτος εγεννήθη εις Σωποτῷ, ἐνθα είχον εγκατασταθεί οι γονείς του μεθ' ετέ-

ρων, κατά πάσαν πιθανότητα, Εβραιών αγγώστου φυσικά αριθμού, φυγόντων εκ Πατρών λόγω αντισημιτικών και ἀλλών διωγμών, ως προσφύτων παρετήμησεν ο Γ. Παπανδρέου. Η μαρτυρία ἀλλώστε του Σοφιανοπούλου δεν δύναται να θεωρηθεί αναξιόπιστος, καθ' ὃσον το ειρημένον συγγραφικόν του ἐργον θ' ανεγιγνώσκετο και υπὸ συμπατριώτων του δυναμένων να ἔχουν γνώσιν επὶ του θέματος. Και ετέρα επίσης μαρτυρία, σχετικώς παλαιά, συμβάλλει κάπως εις την διαλεύκανσιν του προβλήματος περὶ του τόπου καταγωγῆς του Νεοφύτου. Ο Δ. Χαραλάμπης συλλέξας κατά το 1828 στατιστικά στοιχεία περὶ της επαρχίας Καλαβρύτων, ινα τεθούν εις την διάθεσιν του Καποδιστρία, αναφέρει ότι υπήρχε Σχολή εν Σοπωτῷ "ὅπου η πατρίς του διδασκάλου του Γένους Νεοφύτου"¹¹.

Περὶ εγκαταστάσεως όμως Εβραιών και εις ἀλλα μέρη της επαρχίας, υπάρχουν και αἱ κάτωθι λαογραφικαὶ ενδείξεις:

α) Εἰς τα Τριπόταμα, ἐνθα κείνται τα ερείπια της αρχαϊκῆς Ψωφίδος, πλησίον της γεφύρας του Ερυμάνθου και κατά την δεξιάν ὄχθην αυτού, υπάρχει μεγάλη σχετικῶς εισοχή του εδάφους πληρουμένη ενιοτες ὑδατος και καλουμένη παρά των περιοίκων Εβραϊκή λάκκα. Εἰς αυτὴν την θέσιν, εν η τοποθετεῖται το ἐν εκ των πολυανδρίων της αρχαίας πόλεως, ανευρίσκονται κατά καιρούς νομίσματα, κτερισματα κ.ά., κείνται δε διεσκορπισμένοι λαξευτοὶ λίθοι. Κατά την παράδοσιν, υπήρχεν εκεί εργαστήριον αγγειοπλαστικῆς και κατασκευῆς κεράμων, εν δε τω εργαστηρίῳ εκείνω ειργάζοντο Εβραιοί.

β) Ολίγα χλμ. βορειοανατολικώς των Τριποτάμων, εγγύτατα του χωρίου Δεσινόν του τ. δήμου Αροανίας, υπάρχει κάποια πηγὴ, εκ της οποίας αναβλύζει κατ' ἔτος ὑδωρ μόνον από Ιανουαρίου μέχρι των μέσων Μαΐου. Ως αναφέρει η παράδοσις, οι παλαιοὶ εζήτουν τρόπον να μειώσουν την ποσότητα του αναβλύζοντος ὑδατος, ήτης κατά τον Φεβρουάριον ιδίως είναι αρκετά μεγάλη. Διερχόμενοι¹² τότε Οθωμανοὶ δυνάσται εκ του τόπου, βρήκαν τινὰ Εβραιὸν ὃστις υπεράσπιζε την ποσότητα του νερού της πηγῆς προς ὄφελος και των Χριστιανῶν, οι δυνάσται δε εφόνευσαν και τὸν ἔθαψαν σε μία τοποθεσία πλησίον της πηγῆς και ἐκτοτε η θέσις ἐλαβε την ονομασία Οβριακή. Περίπτωσις συσχετισμού του τοπωνυμίου προς την λέξιν ὅμβρος πρέπει να αποκλεισθεί, δεδομένου ότι εις την ως

άνω θέσιν δεν σχηματίζεται τέναγος εξ υετίων υδάτων, αλλά το ύδωρ αναβλύζει.

Ίσως υπάρχουν αντιρρήσεις ως προς τον συσχετισμό των τοπωνυμίων με εγκατάστασην ή απλώς ύπαρξην Εβραίων. Ο Ν.Γ. Πολίτης αναφερόμενος εις την ονομασίαν Οβριόκαστρον, έγραφεν ότι "ουδείς δύναται σπουδάζων να ισχυρισθῇ ὅτι η ονομασία Οβριόκαστρον ἡ Εβραιόκαστρον πλειστων ὄσων ερεπιών εν Ελλάδι τεκμηριοὶ την εποίκισιν Εβραιῶν"¹³. Δεν δύναται όμως τ' ανωτέρω να έχουν ισχύν τινά επί των υφ' ημίων παρατεθέντων καλαβρυτινών τοπωνυμίων, αφού η προέλευσίς

των αιτιολογείται και από σχετικάς παραδόσεις. Αναφορικώς μάλιστα προς εποχάς διά τας οποίας δεν έχομεν ειδήσεις εφ' ωρισμένων θεμάτων, αύται αι παραδόσεις αποτελούν τα μοναδικά στοιχεία και συνεπώς, η χρησιμότης των είναι αναμφισβήτητος και ανεκτίμητος. Άλλωστε, "έχουσαι την πηγήν αυτών εις την ιστορικήν μνήμην, διασώζουν την ανάμνησιν, συνήθως αμυδράν και συνηθέστερον επί το μυθικότερον ηλλοιωμένων, ιστορικών γεγονότων, κοινωνικών καταστάσεων και εθίμων, λατρευτικών ή κοινωνικών, τα οποία προ πολλού εξέλιπον"¹⁴.

Βιβλιογραφία

1. Α. Βον, *Le Péloponnèse Byzantin*, Paris 1951, σσ. 85 - 87, ένθα και βιβλιογραφία.
2. Στεφ. Θωμοπούλου, *Ιστορία της πόλεως Πάτρων*, έκδοσις Β' με επιμέλειαν Κώστα Τσιανταφύλλου, Πάτραι 1950, σ. 348 σημ. 1, 432 - 437. Κώστα Τσιανταφύλλου, *Ιστορικόν Λεξικόν των Πατρών*, Πάτραι 1959, εν λήμμα Εβραίοι σσ. 163 - 164.
3. Λίνου Πολίτη, χειρόγραφα μοναστηριών Αιγίου και Καλαβρύτων, "Ελληνικά", τ. ΙΑ' (1939), σσ. 104 - 108.
4. Αντόθη, σ. 105. Περί των χωρίουντος. Αθαν. Φωτοπούλου, *Ιστορία κα Αροανίας* (Σοτοπού Καλαβρύτων, Αθήναι 1969, σσ. 70 - 72.
5. Αθαν. Θ. Φωτοπούλου, Ο Διδάσκαλος του Γένους Νεοφύτος Καυσοκαλυβίτης και το έργον αυτού, "Επετηρίς των Καλαβρύτων", τ. Γ' (1971) σ. 234/6. Ένθ' αντ. σ. 522.
7. Γεωργίου Παπαδρέου, *Ιστορία των Καλαβρύτων*, σ. 194.
8. Αθαν. Θ. Φωτοπούλου, ένθ' ανωτέρω, σσ. 236 - 237.
9. Ιωάννου Οικονόμου - Λαζαρούσαίου, *Επιστολαί διαφόρων*, Αθήναι 1964, σσ. 219 - 220, αρ. 154.
10. Αντόθη, σελ. 265, αρ. 163 και σελ. 273, αρ. 165.
11. Τάσου Αθ. Γριτσοπούλου, *Στατιστικά ειδήσεις περὶ Πελοποννήσου, "Πελοποννησιακά"*, τ. Η' (1971), σελ. 448.
12. Συνήθως εκ Δεσινού διηγούντο παλαιότερον, ποιν κατασκευασθή η δημιουργία οδός, οι μεταβάνοντες εκ Ψωφίδος προς την περιοχήν του Σοποτού και εκείθεν εις Καλάβρυτα.
13. Ν.Γ. Πολίτου, Οι Ζυγιώται της Πελοποννήσου, εφημ. "Αιών" αρ. 3812, 26 Μαρτ. 1882 (= Λαζαροφικά Σύμψειτα, τ. Α' εν Αθήναις 1920, σελ. 136).
14. Στ. Κυριακίδου, *Ελληνική Λαογραφία Α'*, έκδ. β', εν Αθήναις 1965, σ. 170.

ΚΑΙ ΟΙ ΔΙΩΓΜΟΙ ΣΥΝΕΞΙΖΟΝΤΑΙ...

O Jaques Attali, συγγραφέας του πολύκροτου βιβλίου "1492" σ' ένα αποκαλυπτικό σχετικά κείμενό του ("Οικονομικός Ταχυδρόμος", 22.10.1992) γράφει μεταξύ άλλων:

«Κ υρίως όμως συνδύασα και ανέλυσα τα κύρια γεγονότα, για να μετρήσω τις επιπτώσεις τους στη συνέχεια της ιστορίας έως τις ημέρες μας. Ο διωγμός των Εβραίων της Ισπανίας, για παράδειγμα. Ο Μονταίνιος και ο Σπινόζα δεν θα μπορούσαν να εξηγηθούν χωρίς την έξοδο των Εβραίων. Αυτή είναι που οδηγεί στον σύγχρονο διανοούμενο, φριγούρα διφορούμενη και διπλοπρόσωπη, που (ακριβώς επειδή εκτοπίζεται και απειλείται),

ξεφεύγει από την πεπατημένη για να επιβεβαιωθεί σαν αληθινός δημιουργός.

Ο διωγμός των Εβραίων, από την άλλη μεριά, αν ιδωθεί από κοντά, είναι εντυπωσιακό πόσο μοιάζει με την κατάσταση των Εβραίων κατά τη δεκαετία του '30 στη Γερμανία. Οι Εβραίοι δεν πιστεύουν στη δυστυχία που τους απειλεί. Οι ηγέτες της κοινότητάς τους βρίσκονται στην Αυλή, σε σημαντικές θέσεις. Η αντιδρασή τους είναι: "Δεν μπορεί να το κάνουν σε εμάς αυτό. Δεν είναι

δυνατόν. Εμείς είμασταν εδώ πριν από αυτούς".

Το διάταγμα του διωγμού τους μένει μυστικό επί ένα μήνα. Οι υπεύθυνοι της εβραϊκής κοινότητας το μαθαίνουν και πάνε να βρουν τον βασιλιά. "Δεν θα μας το κάνετε αυτό. Δεν μπορείτε να το κάνετε". Και όμως, μπορούν, και το κάνουν, και οι Εβραίοι φεύγουν. Και πού πάνε; Κυρίως στη Γερμανία, στην Πολωνία, εκεί όπου πέντε αιώνες αργότερα θα τους εξοντώσουν. Και οι διωγμοί συνεχίζονται (...)".

«ΕΛΛΗΝΕΣ ΟΙ ΦΙΛΙΣΤΑΙΟΙ»

Μυκηναϊκά ευρήματα στη Μέση Ανατολή

Καθηγητές του Πανεπιστημίου του Χάρβαρντ και αρχαιολόγοι της Ευρώπης και του Ισραήλ ανακοίνωσαν την ανακάλυψη ευρημάτων που επεκτείνουν κατά πολύ την έκταση και την επιρροή του ελληνικού κόσμου. Τα ευρήματα αφορούν στην πρωτοϊστορική "ηρωική" των ομηρικών επών και αναφέρονται στη σχέση - αν όχι στην ταύτιση - των Φιλισταίων με τους Έλληνες.

Οι Φιλισταίοι μπαίνουν δυναμικά στο προσκήνιο της ιστορικής έρευνας και σύμφωνα με ευρήματα που ήρθαν στο φως τον τελευταίο καιρό αποδεικνύονται πολύ πιο άξιοι απ' όσο είχε καταλήξει να σημαίνει το όνομα τους.

Η λέξη Φιλισταίος συνδυάστηκε από ορισμένους ιστορικούς και φιλολόγους με την έννοια της υποκρισίας, της φιλαργυρίας ή των κακών τρόπων, αλλά η άποψη αυτή για τους Φιλισταίους, που τώρα περιγράφονται και ως συγγενείς των Έλλήνων, φαίνεται πως ήταν τελείως αβάσιμη.

Τα νέα στοιχεία για τον ιστορικό αυτό λαό της Μέσης Ανατολής οφείλονται κυρίως σε έρευνες που έγιναν από ομάδα αρχαιολόγων υπό τον

Αμερικανό καθηγητή του Χάρβαρντ Λόρενς Στέιτζερ.

Κέντρο των Φιλισταίων ήταν πριν από καμιά τριανταριά αιώνες, η Ασκελών στο σημερινό Ισραήλ. Η δραστηριότητά τους όμως επεκτείνοταν στην περιοχή της Γάζας και ακόμη στην Κρήτη, σε πόλεις της Ιωνίας, όπως η Τροία, η Κολοφών, η Μίλητος και η Ασπενδός.

Οι ανασκαφές στην Ασκελών αποκάλυψαν κτίσματα, δρόμους και έργα τέχνης που ήταν περίπου στην κατάσταση που τα βρήκε η καταστροφή της πόλης από τον βασιλιά Ναβουχοδονόσορα το 604 π.Χ.

Η μελέτη όμως των λεπτότατων αγγειών, των αναφλύφων και άλλων στοιχείων οδήγησε την ομάδα του Στέιτζερ στην πεποιθηση ότι μεταξύ του πολιτισμού των Φιλισταίων και του πολιτισμού των Αιγαίων (Μινωικοί, Μυκηναίοι, Τιρύνθιοι κ.λπ.) υπήρχε στενότατη σχέση και ανταλλαγή.

Ορισμένα από τα αντικείμενα που χρησιμοποιούσαν οι Φιλισταίοι ήταν πανομοιότυπα με εκείνα των αρχαιοτάτων Ελλήνων, δήλωσε ο καθηγητής Στέιτζερ. Μήπως οι Φιλισταίοι δεν ήταν παρά Έλληνες;

Δύο Ισραηλίνοι αρχαιολόγοι, ο

Μοσέ και η Τρούντε Ντόταν, στο βιβλίο τους "Λαός της θάλασσας" που κυκλοφορεί σύντομα στο Λονδίνο (εκδ. Μακμίλαν) επισημαίνουν την κοινότητα των μύθων και των παραδόσεων μεταξύ Ελληνών και Φιλισταίων.

Σαμψών και Δαλιδά. Ομοιότητες υπάρχουν και στους μύθους της Ελλάδας και της Φοινίκης - τότε χώρας των Φιλισταίων. Ο Σαμψών και η Δαλιδά, οι πιο διάσημοι Φιλισταίοι, θυμίζουν ιστορίες της μινωικής Κρήτης. Η Δαλιδά αποφάσισε να κώψει τις επάνω μπούκλες του Σαμψών όταν κατάλαβε ότι έτσι θα του αφαιρούσε τη δυναμη. Κατά τον ίδιο τρόπο η Σκύλλα του ελληνικού μύθου κούρεψε τον πατέρα της για να τον συλλάβει ο Μίνωας.

Οι τοίχοι της Ασκελώνος βρέθηκαν γεμάτοι εικόνες από τα έπη του Ομήρου. Ο Στέιτζερ έμεινε κατάπληκτος. "Κρατώντας κάποια επιφύλαξη, δεν μπορώ να μη διατυπώσω με κάθε σοβαρότητα, την υπόθεση ότι όλοι αυτοί οι λεγόμενοι θαλασσινοί λαοί περιλαμβανούσαν και των αρχαιοτάτων Φιλισταίων, δεν ήταν άλλο από Μυκηναίους Έλληνες".

(Από "Τα Νέα", 1.10.1992)

ΟΙ ΕΒΡΑΙΟΙ ΚΑΙ ΤΟ ΟΜΑΒΙΚΟ ΤΑΧΥΔΡΟΜΕΙΟ

Από το βιβλίο του **Απομπρίου Α. Πετρακάκου** "Ο ΤΥΠΟΣ" (εκδοτικός οίκος Δ. & Π. Δημητράκου, Αθήνα 1920, σελ. 31) μεταφέρουμε τις παρακάτω πληροφορίες:

Το ταχυδρομείον και η σημασία του

Εν πρώτοις το ταχυδρομείον. Ο cursus publicus των Ρωμαίων μόλις τον Μεσαίωνα προσέλαβε μορφήν αληθώς ταχυδρομικήν. Την οργάνωσην των πρώτων ταχυδρόμων είδομεν ήδη. Η βραδύτης της κινήσεων των ειδήσεων εν Ευρώπῃ ήτο τερατώδης, ακόμη εις τον 18ο αιώνα. Τη 1 Νοεμβρίου 1755 κατεστράφη εξ ολοκλήρου υπό σεισμού η Λισσαβών. Εκα-

τόν χιλιάδες άνθρωποι ετάφησαν υπό τα ερείπια. Την ειδησίν είμαθε και ανέγραψεν εις την Γερμανίαν πρώτη η "Εφημερίς του Φος" τη 2 Δεκεμβρίου! Τα μεγαλύτερα γεγονότα της εποχής, ως λ.χ. η καρατόμησις Λουδοβίκου του δεκάτου έκτου, εχρειάσθησαν ολόκληρον μήνα διά να γνωσθώσιν εις τους γειτονικούς λαούς.

Οι ταχυδρόμοι του Μεσαίωνος είχον βαθμίαίως μεταβάλει εις κληρονομικήν την ταχυδρομικήν υπηρεσίαν κατά παραχωρηθέν αυτοίς οικογενειακόν προνόμιον. Διανομεῖς δεν υπήρχον. 'Έκαστος μεταβαίνων προσωπικώς εις το ταχυδρομείον ελάμβανε τα γράμματά του. Πρώτοι οι Εβραίοι εσκέφθησαν ν' αποστέλλωσιν ένα δι' όλους. Τα γράμματα εκρεμώντο δημοσία εις το ταχυδρομείον...

Στο στιγμιότυπο, μια ιστορική στιγμή της γερμανικής ιστορίας, με πρωταγωνιστή τον αρχιτέκτονα της "Ostpolitik" Βίλι Μπραντ. Το 1970 ο τότε Καγκελάριος της Δυτικής Γερμανίας Βίλι Μπραντ γονάτισε μπροστά στο Εβραϊκό μνημείο στο γκέτο της Βαρσοβίας.

Η ΑΠΟΛΕΙΑ ΤΟΥ ΒΙΛΙ ΜΠΡΑΝΤ

Εντιμος, αλλά και βαθύτατα ανθρώπινος ο Βίλι Μπραντ, που πέθανε πρόσφατα, απέτελε το σύμβολο μιας Γερμανίας που προσπαθεί να ξεχάσει και να επουλώσει τις πληγές του Ναζισμού. Η εικόνα του να γονατίζει μπροστά στο μνημείο των Εβραίων θυμάτων του γκέτο της Βαρσοβίας συγκλόνισε στα 1970 όλο τον κόσμο. Ήταν η πιο σημαντική πολιτική χειρονομία στη μεταπολεμική ιστορία της Ευρώπης. Το Νοέμβρη του 1971 για τις προσπάθειές του υπέρ της ύφεσης, ήταν η επιβράβευση μιας μακράς και σταθερής πορείας.

Το 1973 ο Μπραντ επισκέφθηκε - πρώτος Γερμανός καγκελάριος - το Ισραήλ. "Ήταν το δυσκολότερο ταξίδι της ζωής μου", έγραψε μετά.

Με πράξεις που έμειναν ως μνημεία για την εποχή του, ο Βίλι Μπραντ έγραψε τη δική του ιστορία στις σχέσεις του με τον Εβραϊσμό.

* Έκ μέρους του Ελληνικού Εβραϊσμού, ο πρόεδρος του ΚΙΣ κ. Νισήμ Μαΐς επεσκέφθη τη γερμανική πρεσβεία των Αθηνών και υπέγραψε στο βιβλίο συλλυπητρίων.

ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

✓ Φώτη Τριάρχη: Ηζωή και το έργο του Γιώργου Ζωγραφάκη (έκδοση "Σπιτιού της Ευρώπης", Θεσσαλονίκη, 1992). Στη ζωή και στην προσφορά του διακεκριμένου λογοτέχνη και ευρωπαϊστή συγγραφέα Γ. Ζωγραφάκη αναφέρεται το έργο του λογοτέχνη κ. Φ. Τριάρχη. Ειδικά, όπως σημειώνεται στο τεύχος, ο Ζωγραφάκης γνωρίζοντας την Εβραϊκή γλώσσα κι έχοντας επαφή με το Εβραϊκό στοιχείο της Θεσσαλονίκης (είναι από τους ιδρυτές του Συνδέουμο Ελλάς-Ισραήλ και επι πολλά χρόνια ο Γεν. Γραμματέας) ασχολήθηκε με τα Εβραϊκά Γράμματα, την Ιστορία του Ισραήλ και τη λαογραφία του.

Πάρα πολλές οι σχετικές δημοσιεύσεις του και αρκετά τα βιβλία του αυτά, όπως "Περίπατος ανάμεσα από τα Εβραϊκά Γράμματα" (1975), "Παροιμίες των Εβραίων" (1984) κ.α.

Είναι ο πρώτος που από το 1934 παρουσίασε τον μεγάλο Ελληνοεβραίο ποιητή Γιόζεφ Ελιγιά (1892 - 1931) σ' επιμελημένες ελληνικές εκδόσεις και σε μια γαλλική μετάφραση.

Ο Ακαδημαϊκός Γρηγόριος Ξενόπουλος έγραψε τότε οτι ο Ζωγραφάκης "αποκαέστησε ευσυνείδητα το πολύτιμο ποιητικό έργο του Ελιγιά".

✓ Μαρίας Ευθυμίου:
"Εβραιοί και Χριστιανοί στα τουρκοκρατούμενα νησιά του Νοτιοανατολικού Αιγαίου: Οι δύσκολες πλευρές μιας γόνιμης συνύπαρξης" (Αθήνα: "Τροχαλία", 1992).

"Το εβραϊκό πρόβλημα αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία της σύγχρονης ιστορίας. Οι εβραϊκές κοινότητες, παρούσες σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, ήταν δραστήριοι παράγοντες της οικονομικής ζωής, αλλά έπαιξαν σημαντικό ρόλο και στην ανάπτυξη του πολιτισμού. Η ναζιστική θηριωδία κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο εξάλειξε τελείως πολλές από τις κοινότητες αυτές ή μείωσε δραματικά τον αριθμό των Εβραίων στην Ευρώπη. Εν τούτοις η ανάμνηση της παρουσίας τους παρέμενε ισχυρή και αποτέλεσε αντικείμενο πολλών ιστορικών μελετών.

Η Θεσσαλονίκη, τα Ιωάννινα, τα Δωδεκάνησα και άλλες πόλεις ή περιοχές της Ελλάδος είχαν ανθούσες εβραϊκές κοινότητες μέχρι τη δεκαετία του '40. Ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη, η ιστορία της πόλης σε όλες τις πτυχές της από την πρώτη συνδικαλιστική -

πολιτική οργάνωση, τη Φεντερασιόν, μέχρι το εμπόριο σημαδεύτηκε από τη δραστηριότητα παραγόντων εβραϊκής καταγωγής. Η μεταπολεμική ανάπτυξη εξάλειψε πολλά από τα μνημεία αυτής της ιστορίας, αλλά ακόμη και σήμερα, τα τοπωνύμια την επαναφέρουν. Οι σχέσεις μεταξύ των Ελλήνων και των Εβραίων, ίδιαίτερα μέχρι τον 19ο αιώνα, δεν υπήρξαν ποτέ ούκολες. Στην Ελλάδα δεν αναπτύχθηκε κάποιο αντισημιτικό ρεύμα, ανάλογο εκείνων της Βόρειας Ευρώπης, αλλά συγκρούσεις περισσότερο ή λιγότερο παρατείμενες και έντονες εκδηλώθηκαν πολλές φορές. Εν τούτοις η μελέτη αυτής της πτυχής της Ιστορίας - όπως και τόσες άλλες στην Ελλάδα - εν πολλοίς είχε προσπεραστεί με αδιαφορία.

Η κα Μαρία Ευθυμίου μελέτησε τις σχέσεις Εβραίων και χριστιανών στην περιοχή της Δωδεκανήσου από τον 16ο

αιώνα 19ο αιώνα. Δεν αποπειράθηκε μια συνολική περιγραφή της ιστορίας των εβραϊκών πληθυσμών στην Ελλάδα, περιορίστηκε σε ένα εντοπισμένο εδαφικά και ιστορικά τμήμα του και προσπάθησε να δώσει όσο το δυντόν πιο ολοκληρωμένη εικόνα του. Παρά τους περιορισμούς αυτούς, η συλλογή πληροφοριών και οι περιγραφές είναι τέτοιες, ώστε να σχηματίζουν ένα αρχέτυπο του μοντέλου των εξωτερικών σχέσεων, αλλά και των εσωτερικών λειτουργιών της εβραϊκής κοινότητος. Παράλληλα, η κα Ευθυμίου αντιλαμβάνεται και παρουσιάζει το εβραϊκό φαινόμενο μέσα στο γενικότερο ιστορικό πλαίσιο, ώστε τα επι μέρους γεγονότα να αρθρώνονται σε ένα συγκροτημένο και αιτιολογημένο σύστημα.

Το σημαντικότερο ίσως στοιχείο είναι πως η όλη μελέτη είναι πρωτότυπη, δεν καταφέγγει σε έναν συνδυασμό ήδη γνωστών στοιχείων, αλλά επιχειρεί την ανασύνθεση της εποχής μέσω της αναδιφορής των πρωτογενών υλικών των κοινοτήτων και προσωπικοτήτων της περιοχής. Αποφεύγει όμως τον πειρασμό μιας απλής αρχειακής καταγραφής εγγράφων, αντιθέτως μέσα από τα κείμενα και τις γραπτές αφηγήσεις προσπαθεί να ανασυστήσει την πργματικότητα.

Προφανώς το αντικείμενο που πραγματεύεται δεν βρίσκεται σήμερα στο επίκεντρο των ιστορικών προβλημάτων που απασχολούν ένα ευρύτερο

ΧΡΟΝΙΚΑ זΩΡΟΝΙΤΑ

ΟΡΓΑΝΟ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΙΣΡΑΗΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Σουρμελή 2 • 104 39 Αθήνα

Τηλ.: 88.39.951

Υπεύθυνος σύμφωνα με το Νόμο:

Νισήμη Μαΐς
Πρόεδρος του ΚΙΣ

ΔΙΑΝΕΜΕΤΑΙ ΔΩΡΕΑΝ

κοινό. Εν τούτοις η πληρότητα της εκθέσεως και ο τρόπος της γραφής δημιουργούν μια απόλαυση για την οποία αξιέι ακόμη και ο γενικός αναγνώστης να διαθέσει κάποιο χρόνο".

(N. Μαράκης, "Το Βήμα", 4.10.1992)

✓ Κωστή Κοψιδά: "Οι Εβραίοι της

Θεσσαλονίκης. Μέσα από τις καρτ ποστάλ 1886 - 1917" (Θεσσαλονίκη, 1992). Ο κ. Κοψιδάς τρία χρόνια μετά την πρώτη εκδοση με καρτ ποστάλ για τους Εβραίους της Θεσσαλονίκης, ερχεται να δώσει με την ευκαιρία του εορτασμού των 500 χρόνων από το διωγμό των Εβραίων της Ιβηρικής μια νέα έκδοση για τους Σεφαραδίμ της Θεσσαλονίκης, πάντα μέσα από ένα πλούσιο πανόραμα των επιστολικών δελταρίων.

'Οπως αναφέρει στον πρόλογο ο καθηγητής της Νεώτερης Ιστορίας του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης κ. Ιωάννης Χασιώτης, η προσπάθεια για την περισυλλογή οποιασδήποτε μορφής

τεκμηρίων για την ιστορία των Εβραίων της Θεσσαλονίκης αποτελεί πάντοτε ευπρόσδεκτη συμβολή όχι μόνο στην ιστορία της εβραϊκής διασποράς, αλλά και στην ιστορία της ιδιας της πόλης. Έτσι, με τη δουλειά αυτή ο κ. Κοψιδάς ανασύρει από την αφάνεια άγνωστες ή ελάχιστα γνωστές μαρτυρίες, τις οποίες και προβάλλει στο ευρύτερο κονό, που είναι ακριβώς ο χώρος με τις αυξημένες ανάγκες για την καλλιέργεια της ιστορικής του συνείδησης.

Η έκδοση αυτή είναι τρίγλωσση (ελληνικά - γαλλικά - αγγλικά), εμπλουτισμένη επανέκδοση γραμμένη από εναν μεγαλο ιστορικό, καθηγητή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης.

Ο τόμος αυτός με το πλούσιο υλικό - ντοκουμέντο - που περιέχει, αξιέι να βρίσκεται σε κάθε βιβλιοθήκη και μπορεί να χρησιμεύσει στους διαφόρους ερευνητές και μελετητές.

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

✓ Joseph Levy - Yolande Cohen:

"Intinéraire sepharad" (εκδόσεις Grancer). Το βιβλίο παρουσιάζει την ιστορία των Εβραίων Σεφαραδίμ, τις μεταλλαγές της ταυτότητάς τους, τους ιστορικούς σταθμούς της χειραφέτησής τους, με ιδιαίτερη αναφορά στο φαινόμενο και την ιστορία των Μαρράνος.

✓ Cecil Roth: "Histoire du peuple Juif"

(εκδόσεις Stock), 2 τόμοι. Εμπλουτισμένη επανέκδοση γραμμένη από εναν μεγαλο ιστορικό, καθηγητή του Πανεπιστημίου της Οξφόρδης.

✓ Dan Bar - On: "L'

heritage infernal" (εκδόσεις Eshel). Πρόκειται για τον έντονο προβληματισμό ενός Ισραηλινού ψυχολόγου σχετικά με τη συμπεριφορά προς τους Εβραίους και το Ισραήλ, των παιδιών και εγγονών των μεγάλων εγκληματών πολέμου.

✓ Paul Hilberg: "La destruction des Juifs d'

Europe" (εκδόσεις Folio). Πρόκειται για μια απαραίτητη και κλασική ανάλυση - αναφορά στο Ολοκαύτωμα. Το βιβλίο κυκλοφορεί με μορφή βιβλίου τεύπης. Δυστυχώς, η πυκνή γραφή του κάνει την ανάγνωση κουραστική.

✓ Howard Eilberg - Schwartz: "People of the Body: Jews and Judaism from an Embodies Perspective"

Ένα βιβλίο που μεταφέρει το κέντρο της προσοχής από την καθιερωμένη εικόνα των Εβραίων ως Κοινότητα στον ιδιαίτερο τρόπο με τον οποίο οι Εβραίοι αντιλαμβάνονται και ελέγχουν το σώμα τους.

✓ Shlomo Deshen:

"Blind People: The Private and Public Lives of Sightless Israelis". Το βιβλίο πραγματεύεται θέματα η ανάλυση των οποίων συνήθως αποφεύγεται. Πρόκειται για μια προσπάθεια προσέγγισης κάποιας ανθρώπινης ανικανότητος, ως μιας άλλης άποψης της ανθρωπότητος.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

του Κεντρικού Ισραπλιτικού Συμβουλίου Ελλάδος για τους βανδαλισμούς στη Γερμανία

Σχετικά με τους βανδαλισμούς που προξένησαν οι Νεοναζί στο ελληνικό σχολείο στο Βούπερταλ της Γερμανίας, το Κεντρικό Ισραπλιτικό Συμβούλιο Ελλάδος ανακοίνωσε στις 9 Οκτωβρίου 1992 τα παρακάτω:

"Ο Ελληνικός Εβραϊσμός αναλογιζόμενος πις παρόμοιες απαρχές της ανόδου του

Ναζισμού, είναι ιδιαίτερα ευαισθητός για τις ρατσιστικές εκδηλώσεις που έχουν ξεσπάσει στη Γερμανία, υποκινούμενες από μια περιθωριακή ομάδα. Οι Εβραίοι της Ελλάδος αισθάνονται αλληλέγγυοι προς τους συμπατριώτες μας που είναι θύματα διακρίσεων και εκφράζουν τον αποτροπιασμό τους για γεγονότα που δηλητηριάζουν τις σχέσεις μεταξύ των λαών".

Satiety Breeds Insolence

"For satiety breeds insolence
when too great prosperity
comes to men lacking right judgment"
Aristotle, Constitution of Athens XII, 2
Haffner, New York 1950

The year which is drawing to an end and that which will soon be beginning, are both of importance to Jews: 1992 is the year Sefarad, and in 1993 we will be commemorating the 50th anniversary of the Holocaust of the Greek Jews.

In 1992, 500 years on, the state of Spain officially sought the pardon of the Jews for driving them out in 1492 and invited those who wished to return and take Spanish citizenship.

In 1993, the new united Germany will

a) Both persecutions were the result of an attempt to divert the attention of the people away from the real matters of importance to it at the specific point in time and towards other targets. In other words, they were campaigns to turn people into persecutors of their fellow - humans and overlook the difficulties of their own position.

b) Jews were the easy, ready - to - hand victims. It is the custom of absolutist regimes to create a "visible" enemy in order to rally popular nationalism. The aim is to turn the people against such "enemies" in order to allow the dictatorship - of whatever form and type - unimpeded freedom to act against the interests of the people themselves.

c) It so happened that in both cases the Jews were driven out as the two countries prepared to

dominate the world. In 1492, Spain had reached the New World (with Columbus) and its fleet ruled the world's seas; the role it sought was that of unquestioned domination. In 1943, Hitler's Germany was attempting to impose the "New Order" of a separate race, the Aryan world rulers.

Among the effects shared by the two countries which persecuted the Jews, we might note:

a) The fact that although 500 whole years have elapsed, with generation succeeding generation over centuries that have changed the world, Spain was not absolved in the world's conscience for its treatment of the Jews. The expiation of an apology - no matter how belated - was needed to rectify this state of affairs.

b) The fact that although Germany destroyed itself

once more - as so often in the past - be paying its tribute of honour and apology to the memory of the 6.000.000 innocent Jewish victims of the Holocaust.

Although these two culminations of anti --Semitism are separated in time by almost five centuries, they have a number of features in common - and, furthermore, they had the same effect on those responsible for them.

Among the shared characteristics, we might note the following:

in the wake of the thoughtless policies of the madman Hitler, and that although the German people paid the price, history has never ceased to condemn Germany for the Holocaust - a massacre unparalleled in what is, unfortunately, the brutal history of the world community. The Holocaust of the Jews and the lesser slaughter of other minorities (gypsies, etc.) will, despite the practical action of the Germans in search of pardon, remain forever as a stigma on human civilisation.

c) The fact that both countries lost valuable human resources in the sciences, letters and economics: the persecuted Jews gave their hearts and minds to the countries which took them in. One characteristic example is the way in which the sciences flourished in the

USA after the "brain drain" from Hitler's Germany.

All this cannot but lead humanity to one most important conclusion: that to play with human life will not go unpunished, and nor will those who condemn human beings to extermination by reason of ethnic, racial or religious differences and distinctions escape unscathed. Human brutality will always cause Nemesis to punish insolence, and overweening arrogance is a provocation to God himself. Moreover, these two tragic anniversaries should cause mankind to think about why it was that the Jews were chosen as easy victims. Could it be that the Christian community has overlooked the role of its Jewish brethren?

When Pope John Paul II visited the Synagogue of Rome in 1986, he proclaimed the principle that "we are all children of the same God". And he went on:

When I visited the concentration camp at Auschwitz on 7 July 1979 and prayed for the innumerable victims from so many countries, I paused in particular before a commemorative plaque with an inscription in Hebrew, in an expression of the emotions of my

heart: "This inscription", it said, "awakes the memory of the people whose sons and daughters were doomed to mass extermination. That people began with Abraham, who, according to our faith as stated by Paul of Tarsus, is our father. It was precisely that people, which received from God the commandment "Thou shalt not kill", which also had the frightful experience of what extermination means. Let no one pass by this inscription with indifference».

And the Pope went on:
No ancestral or collective liability can be laid at the door of the Jews as a people for whatever happened during the Passion of Christ. The Jews of that period cannot be indiscriminately blamed, and nor can those who lived afterwards or those of the present day. For that reason, any theological arguments put forward to justify discriminatory measures or, still worse, acts of persecution are wholly groundless. The Lord will judge each of us according to his works, whether Jew or Christian.

World anniversaries are valuable when they lead historical memory to a

more profound inner examination of individuals, groups and peoples; when, having distanced themselves from the events and stimuli of the given moment, people of all races can sit down soberly together and investigate facts and situations in an objective manner.

This is particularly important today, when racism has reared its head again in a wider context than anti-Semitism. The editor of *Stern* may accuse his compatriots of always adopting a hostile stance towards foreigners and of causing their persecution, but the problem continues to be a wider one and, of course, more acute. On a world scale, it means a lack of brotherhood and understanding. This is an area in which the international community, born out of the Second World War, has failed to create new ideas and prospects. It has failed to create and to maintain the image of man as brother. This is not to say that conflict, war and atrocities will ever cease to exist. We are not asking for Utopia. But one is entitled to demand of the civilised community equal rights in life, without ethnic, racial or religious discrimination. In other words, one can demand life itself!

«Κόρος ύθριν τίκτει»

Συνέχεια από τη σελ. 2

υπόδικη στην παγκόσμια συνειδηση για την εναντίον των Εβραιών πράξη της. Χρειάστηκε την εξιλέωση της συγγνώμης - έστω και καθυστερημένα - για ν' αποκατασταθεί.

β) Παρ' ότι η Γερμανία καταστράφηκε και η ίδια από τις άλογες συνέπειες της πολιτικής του άφρονος Χίτλερ, παρ' ότι κι ο ίδιος ο γερμανικός λαός "πλήρωσε αμαρτίες πολλές", η ιστορία δεν παύει να τον καταδικάζει για το Ολοκαύτωμα, παρόμοιο του οποίου δεν έχει ποτέ άλλοτε συμβεί στην - δυστυχώς - άγρια ιστορία της παγκόσμιας κοινότητας. Το Ολοκαύτωμα των Εβραιών κι εκείνο των άλλων μειονοτήτων (Γύρτων, Τσιγγάνων κ.ά.), παρά τις έμπρακτες εκδηλώσεις συγγνώμης των Γερμανών, θ' αποτελεί αιώνιο στίγμα για τον πολιτισμό του ανθρώπου.

γ) Έχασαν πολύτιμο έμψυχο υλικό στον τομέα των Επιστημών, των Γραμμάτων και της Οικονομίας, με αποτέλεσμα οι διωχθέντες να δώσουν τις δυνάμεις του νου και της ψυχής τους στις χώρες που τους δέχθηκαν. (Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η επιστημονική άνθηση που σημειώθηκε στις ΗΠΑ μετά την "μετανάστευση μυαλών" από τη Γερμανία του Χίτλερ).

'Όλα αυτά οδηγούν την οικουμένη σ' ένα βαρυσήμαντο συμπέρασμα: ότι δεν μπορεί κανένας να παιζεί ατιμώρητα με τις ζωές ανθρώπων, να καταδικάζει σε εξαφάνιση ανθρώπινα όντα λόγω εθνικών, φυλετικών ή θρησκευτικών διαφορών και διακρίσεων. **Η θηριωδία του ανθρώπου πάντα οδηγεί τη Νέμεσο να τιμωρεί την Υθρι. Η αλαζονική έξαρση προκαλεί τον ίδιο το Θεό.**

Παράλληλα, οι δύο αυτές τραγικές επέτειοι χρειάζεται να οδηγήσουν την ανθρωπότητα στον προβληματισμό του γιατί οι Εβραιοί ήταν εκείνοι που επελέγησαν ως εύκολα θύματα. Μήπως η χριστιανική κοινωνία έχει παραγνωρίσει τη θέση των Εβραιών αδελφών της;

Ο Πάπας Ιωάννης - Παύλος Β', κατά την επισκεψή του στη Συναγωγή της Ρώμης το 1986 είχε διατυπώσει την αρχή: "Όλοι είμαστε παιδιά του ενός Θεού". Ειδικότερα είχε αναφέρει:

"Όταν επισκέφθηκα στις 7 Ιουνίου 1979 το στρατόπεδο συγκεντρώσεως στο 'Αουσβίτς και προσευχήθηκα για τα απειράθιμα θύματα από διάφορες χώρες, στάθηκα ιδιαίτερα μπροστά από την αναμνηστική πλάκα με την εβραϊκή επιγραφή, εκδηλώνοντας έτσι τα συναισθήματα της καρδιάς μου: «Η επιγραφή αυτή ξυπνά τη μνήμη του λαού,

οι γιοί και οι θυγατέρες του οποίου καταδικάσθηκαν σε μαζική εξόντωση. Ο λαός αυτός ξεκινάει από τον Αβραάμ, ο οποίος κατά την πίστη μας, όπως διατυπώθηκε από τον Παύλο από την Ταρσό, είναι πατέρας μας. Αυτός ακριβώς ο λαός που παρέλαβε από το Θεό την εντολή «ου φονεύσεις», είχε την τρομερή εμπειρία του πι σημαίνει εξόντωση. Σε κανέναν δεν επιφέρεται να προσπεράσει με αδιαφορία αυτή την επιγραφή».

Και παραπάνω διακήρυξε:

"Καμιά προγονική ή συλλογική ευθύνη δεν δύναται να αποδοθεί στους Εβραίους σαν λαό για «ό, πι συνέβη κατά τα πάθη του Χριστού». Ούτε αδιάκριτα προς τους Εβραίους της εποχής εκείνης, ούτε προς εκείνους που έζησαν μετά ή προς εκείνους της σημερινής περιόδου. Για τούτο, κάθε προβαλλόμενη θεολογική δικαιολογία για μέτρα ασκήσεως διακρίσεων, ή ακόμη χειρότερα, για πράξεις διωγμών, είναι ανυπόστατη. Ο Κύριος θα κρίνει τον καθένα «σύμφωνα με τα έργα του», τόσο τους Εβραίους όσο και τους Χριστιανούς".

Οι παγκόσμιοι επέτειοι έχουν αξία όταν οδηγούν την ιστορική μνήμη στη βαθύτερη εσώψυχη έρευνα των ατόμων, των ομάδων και των λαών. Όταν αποστασιοπιμένοι από τα γεγονότα κι από τα ερεθίσματα της δεδομένης στιγμής, οι άνθρωποι κάθε φυλής κάθονται νηφάλια κι εξετάζουν αντικειμενικά δεδομένα και καταστάσεις.

Ιδιαίτερα σήμερα, που ο ρατσισμός, σε ευρύτερα πλαίσια από μόνο τον αντισημιτισμό, ξανασηκώνει κεφάλι. Μπορεί ο αρχισυντάκτης του "Stern" να κατηγορεί τους συμπατριώτες του ότι διάκεινται πάντα εχθρικά προς τους ξένους απεργαζόμενοι τον διωγμό τους, αλλά το πρόβλημα παραμένει ευρύτερο και φυσικά οξύτερο. Είναι σε παγκόσμια κλίμακα η έλλειψη αδελφωσύνης και κατανόησης. Πρόκειται για ένα θέμα στο οποίο η παγκόσμια κοινότητα που γεννήθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο απέτυχε να δημιουργήσει νέες ιδέες και προοπτικές. Να δημιουργήσει και να διατηρήσει την εικόνα του ανθρώπου - αδελφού. 'Οχι όπι μπορούν ποτέ να εκλείψουν οι αντιδικίες, οι πόλεμοι και οι κακούργες πράξεις. Δεν ζητά κανείς την ουτοπία. Μπορεί όμως να ζητά από την πολιτισμένη κοινωνία ισα δικαιώματα στη ζωή, χωρίς εθνικές, φυλετικές ή θρησκευτικές διακρίσεις.

Μπορεί να ζητά τη ζωή την ίδια!

English Summary of the Contents of Issue No 123

- In an article entitled "**Vampires: Revivals of Violence and Racism**", the well - known essayist Marios Ploritis notes that "the scapegoat of all these skinheads and "skin-minds" is, naturally, the "demos" and "democracy".
- This is followed by a report from Vladimir Setimeli, published in an Italian newspaper, on the neo - Nazi feat of destroying the Sachsenhausen concentration camp **so as to eradicate the memory of the Holocaust**.
- The historian Dimitris Mavrideros presents the results of his research work: a complete archaeological and historical record of all the data produced by excavations in 1770 - 1774, 1877, 1894 - 1903, 1912 - 1913, etc. about the synagogue on Delos. As proved by a vast amount of inscription material, there was a Jewish community on the island down to the 2nd century AD.
- The **history of the Jewish community of Kos** is related from the period before Christ to its eradication in the Holocaust in Vasilis Hadzivasilio's *History of the Island of Kos*, published in 1990 by the Municipality of Kos.
- In 1943, during the German occupation of Greece, the **occupation Prime Minister Konstantinos Logothetopoulos** had no

hesitation in protesting to the occupation authorities (on 18 and 22 March 1943) when the persecution of the Jews began. In communications to the Reich Commissioner for Greece, Ambassador Dr. Altenburg, Logothetopoulos requested that the Jews who were Greek citizens be saved from the extermination to which the measures taken against them by the Germans would otherwise consign them.

• A study by Georgios Ploumidis entitled **Greek Demands and Realities under Venetian Rule (1554 - 1600)**, records information about the Jews throughout the whole of Greece.

• Information taken from a book by Athanasios Fotopoulos entitled *A Miscellany of the History and Folklore of Kalavryta*, published in 1972, contains information about the **Jews of the Peloponnese** in the Middle Ages (Byzantium) and under Turkish rule.

• Reports: a) on the Mycenean finds discovered by professors from Harvard in the Middle East, which concern **the relationship between the Greeks and the Philistines**, and b) on the fact that **the Jews were the first people to think up the idea of postmen**, as related by Dimitris Petrakakos in his book *The Press* (1920).

• This issue also contains reviews of books about the Jews and a table of contents of the periodical **Chronicle** covering the years 1987 - 1992.

